

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Mgr. Lukáš Dirga

HUMANIZACE PO ČESKU: ANALÝZA HUMANIZACE NA ÚROVNI
PSANÝCH PRAVIDEL A REÁLNÉ PRAXE V ČESKÝCH VĚZNICÍCH

Disertační práce

Školitel: Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D.

Olomouc 2018

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval všem, kteří svým dílem přispěli k vytvoření mé disertační práce. Poděkování patří participantům mého výzkumu, bez jejichž ochoty a vstřícného přístupu by výzkum nemohl být realizován. Dále Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Univerzity Palackého v Olomouci za vytvoření skvělých podmínek pro mé doktorské studium a dokončení předkládané disertační práce.

Opomenout nesmím ani svou rodinu a přátele, kterým vděčím za trpělivost a podporu, kterou mi během realizace výzkumu poskytovali. Během psaní disertační práce jsem procházel lepšími i horšími obdobími, ale vždy jsem se přitom mohl spolehnout na své okolí a své blízké, kteří mi dodávali sílu v mém snažení pokračovat.

Speciální poděkování patří paní profesorce Gerlindě Šmausové za její nesmírně užitečné rady a nesčetné konzultace, během kterých jsme společně diskutovali silná a slabá místa mého výzkumu. Za metodologické konzultace bych rád poděkoval také paní profesorce Liboře Oates-Indruchové. Za připomínky, na jejichž základě jsem svou disertační práci přepracoval, patří poděkování také paní docentce Kateřině Nedbálkové a paní docentce Jitce Skopalové.

Na závěr bych rád vyjádřil své největší poděkování panu docentu Janu Váněmu za jeho dlouhodobou trpělivost a podporu, bez které bych svou disertační práci dokončit nedokázal. Jeho profesionálního a zároveň lidského přístupu k vedení mé práce si velmi vážím. Během mého studia se pro mě stal v mnohých ohledech inspirativní osobností a jeho přínos pro výslednou podobu předkládané disertační práce je neocenitelný.

Prohlašuji, že předkládaná disertační práce je mým vlastním originálním dílem, které jsem zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci, dne 13. 9. 2018

Mgr. Lukáš Dirga

OBSAH

Úvod	1
1 Dějiny jako cesta za nalezením lidských práv?	5
2 Humanizace vězeňství optikou sociálně vědní teorie	22
3 Metodologie výzkumu	34
4 Pojetí humanizace a lidských práv na úrovni (nejen) českých psaných pravidel	45
5 Humanizace jako klíčové, avšak ambivalentní a kontroverzní téma českého vězeňství	57
Závěr	86
Seznam literatury	94

PŘEDMLUVA

Vážení čtenáři, vážené čtenářky,

dovolte mi na úvod této práce vysvětlit okolnosti, které ovlivnily její vznik a které považuji za důležité. V rukách nyní držíte přepracovanou verzi disertační práce, kterou jsem původně obhajoval v roce 2016. Od této doby došlo v mém profesním životě k řadě změn, které měly na výslednou podobu nové práce vliv.

Jedním ze zásadních posunů v mé kariéře byl nástup do služebního poměru na Ministerstvu spravedlnosti České republiky (místo vrchního ministerského rady v odboru vězeňství, trestní politiky, probace a mediace), kde jsem dostal na starosti koordinaci resortního výzkumu. S ohledem na kontakt s vězeňským prostředím, které je hlavním bodem mého zájmu, považuji své působení na ministerstvu spravedlnosti za unikátní příležitost, jak se dostávat ve zvýšené míře do vězeňského terénu, jak přicházet do kontaktu se zaměstnanci věznic, odsouzenými, s vrcholným managementem ministerstva, ale také s výzkumníky, kteří se věnují kriminologickým analýzám vězeňského života a tématům s ním spojeným. Jsem si samozřejmě vědom, že můj pobyt ve vězení v roli zaměstnance ministerstva je odlišný od mého předchozího pobytu ve vězení v roli výzkumníka a nelze tak považovat mé „ministerské“ návštěvy věznic za prodloužení výzkumu ve smyslu dodatečného sběru dat. Nicméně jsem mohl díky mému působení na ministerstvu navštívit řadu českých i zahraničních věznic. Celkově jsem prozatím navštívil 20 českých věznic a 6 věznic zahraničních (v Dánsku, Německu, či Norsku).

Opakované (a relativně pravidelné) návštěvy věznic různých typů do značné míry zostřovaly mé vnímání a citlivost vůči různorodým aspektům světa za vězeňskými mřížemi. Stejně tak jsem se začal postupně (i když jsem přesvědčen, že stále v omezené míře) seznamovat s procesy a politikou na úrovni ministerstva. To mi pomohlo lépe vnímat jednotlivé jevy a procesy jak *zespoda*, tedy na úrovni každodenního vězeňského života, tak *shora*, tedy na úrovni vrcholné resortní politiky. Je však otázkou, jakým způsobem, a do jaké míry, ovlivnilo mé působení na ministerstvu můj vlastní výzkum, ze kterého vychází tato disertační práce. Sběr dat neovlivnilo žádným způsobem, protože v době sběru dat jsem zaměstnancem ministerstva spravedlnosti nebyl. Zcela nepochybně však mělo vliv na současnou interpretaci získaných dat. V průběhu psaní mé disertační práce jsem se do věznic pravidelně dostával a má interpretace těchto dat se postupně zpřesňovala tím, že jsem mohl své myšlenky a průběžná zjištění komparovat s žitým světem za mřížemi věznic, do kterého jsem stále více a více pronikal. V žádném případě se však nestavím do role obhájce systému, naopak je mým cílem jej kriticky reflektovat s ohledem na téma této práce.

Částečně mi tento proces mého odborného zcitlivování se vůči vězeňskému prostředí připomíná výzkumnickou zkušenost Kateřiny Nedbálkové, která během realizace svého doktorského výzkumu navštívila opakovaně různé věznice díky projektu promítání dokumentárních filmů společností Člověk v tísni. Stejně jako pro Kateřinu Nedbálkovou, tak i pro mě, bylo toto postupné a pravidelné nahlížení do světa za vězeňskými zdmi velmi užitečné zejména s ohledem na schopnost co možná nejlépe interpretovat vlastní data a

„*neznásilňovat při tom skutečnost.*“ Zde jsem si s dovolením vypomohl obratem právě z knihy Kateřiny Nedbákové *Spoutaná rozkoš: (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*. Tato kniha se pro mě stala velkou inspirací již během mých studií.

Začátek mého intenzivního zájmu o vězeňský svět je možné datovat zpětně až do roku 2010. Do kontaktu s vězeňským prostředím jsem přicházel již v mládí díky vyprávění svých přátel, kteří buď ve vězení sami pracovali, nebo měli někoho blízkého, kdo se ve vězeňském prostředí denně pohyboval. Při každé historce ze světa vězeňských cel jsem byl uchvácen ohromným množstvím zajímavých informací a stále více a více mě lákalo jednoho dne proniknout za tajuplné zdi s ostatním drátem.

Během svého bakalářského studia na Katedře sociologie Západočeské univerzity v Plzni jsem se začal o vězeňský svět zajímat z perspektivy mladého a nezkušeného sociologa. Poprvé jsem se s vězeňským výzkumem setkal právě při četbě výše uvedené knihy Kateřiny Nedbákové. Do její publikace jsem se okamžitě začel a vstřebával novou odbornou perspektivu. Od začátku do konce jsem si představoval, jaká asi je realizace výzkumu ve věznici, a přemýšlel jsem nad tím, jak bych i já něčeho takového mohl dosáhnout.

Po překonání prvotní nesmělosti a vlastního přesvědčení, že je pro mě prakticky nemožné realizovat výzkum ve vězení, jsem se rozhodl, že se o to přeci jen pokusím a navážu na tradici současného sociologického výzkumu vězeňství, kterou reprezentuje právě Kateřina Nedbáková. Má touha mě přivedla až k realizaci vlastního výzkumu, který se stal podkladem pro vytvoření mé diplomové práce. Veškeré snahy o získání povolení k realizaci výzkumu ve vnitřních prostorách věznic byly ovšem v té době bohužel neúspěšné. Ani to mě však neodradilo a rozhodl jsem se, že udělám výzkum, který bude možný i bez přístupu do samotných věznic. Obrátil jsem proto pozornost ke skupině vězeňských dozorců a snažil se analyzovat, jakým způsobem dopadá výkon zaměstnání ve věznici na proces konstrukce jejich identit.

Po dokončení mého výzkumu jsem cítil pocit uspokojení, který pramenil z (částečného) naplnění mé touhy poznat lépe svět za mřížemi věznic. Stále jsem se však nemohl zbavit myšlenky, že byl můj výzkum vlastně jen pomyslným kroužením kolem vězeňského světa a že jsem do něj pronikl pouze částečně. Po chvíli tedy onen pocit uspokojení vyprchal a já jsem byl opět plný touhy prozkoumat vězeňský svět. Během mého prvního výzkumu jsem od dotázaných respondentů často slýchal o humanizaci českého vězeňství, kterou dotázaní respondenti popisovali velmi kriticky. Rozhodl jsem se proto, že se pokusím o další pomyslnou výpravu za poznáním vězeňského světa.

Téma mého disertačního výzkumu tak bylo dané. Stále jsem však bojoval s pocitem, že pokud budu realizovat výzkum jen s jednou skupinou aktérů vězeňského světa, tak se připravím o značnou část informací. Mým cílem bylo provést výzkum, ve kterém budu schopen analyzovat a porovnat perspektivy různých skupin klíčových aktérů, kteří se za mřížemi českých věznic každodenně pohybují. Zajímalo mě, v jakých ohledech se budou perspektivy vězeňských dozorců, psychologů, vychovatelů, pedagogů, zástupců věznic a odsouzených lišit a v jakých ohledech se budou naopak překrývat.

Po prostudování domácí a zahraniční odborné literatury jsem dospěl k závěru, že snaha o získání povolení k realizaci výzkumu ve vnitřních prostorách věznic pomocí oficiálních žádostí zasílaných na adresu jednotlivých věznic není efektivní. Snažil jsem se proto pomocí svých přátel a známých získat kontakty na členy vyššího managementu věznic. To se mi v několika případech podařilo. Sjednal jsem si s představiteli věznic osobní schůzky, na kterých jsem jim vysvětlil cíl a plánovanou metodologii výzkumu. Veškerá jednání probíhala velmi korektně a musím přiznat, že takto vstřícný přístup jsem nečekal. I přes velkou podporu dotyčných osob však trval celý proces získání povolení k realizaci výzkumu více jak půl roku.

Povolení jsem však nakonec získal a realizoval svůj výzkum, ze kterého vycházela první verze mé disertační práce, ale i její přepracovaná podoba, kterou nyní držíte v rukách. Současná verze se liší od předchozí zejména odlišnou výzkumnou otázkou, na kterou jsem byl nasměrován komisí při obhajobě první verze mé práce. Díky připomínkám oponentů a členů komise jsem si uvědomil, že zkoumané téma v sobě skrývá potenciál poodhalit alespoň jedno z mnoha tajemství, která vězeňský svět halí. Jak jsem již výše uvedl, tak je má disertační práce zaměřena na téma humanizace českého vězeňství, které ve své podstatě jedno takové pomyslné tajemství představuje. Tento pojem jsem při rozhovorech se svými přáteli pracujícími ve vězeňství, ale i s respondenty z mého předchozího výzkumu, často slýchal a často jsem o něm četl. Nikdy jsem si však nedokázal uspokojivě odpovědět na otázku, co vlastně tento pojem znamená ve světě za mřížemi českých věznic. Po vlastní sebereflexi jsem dospěl k závěru, že se chci pokusit odpovědět právě na tuto otázku. Doufám, že se mi to částečně (neboť tomu v sociálně vědním výzkumu v podstatě ani jinak než částečně být nemůže) na následujících stranách podaří.

V Olomouci, dne 13. 9. 2018

ÚVOD

It is this moral culture, so it is suggested, that provides the motivation for varieties of humanitarian action in the modern world, including international rules for military engagement, the forcible ending of state-led atrocities, and the humane treatment of prisoners. The assumption in narratives about the elimination of human suffering is that moral progress is advanced when the violence of military conflict and dictatorial repression gives way to the nonviolence of international diplomacy and democratic politics, when harsh physical punishment of convicts gives way to humane confinement, when war gives way to peace (Asad 2015: 390-391).

Současná doba, ať už ji nazveme jako pozdní modernu (Young 2007), postmodernu (Bauman 1996), či využijeme jiné z mnoha nabízených označení (například Ulrich Beck 1992), v sobě nese zvýšený¹ důraz kladený na téma humanity (ponechme stranou diskuzi nad tím, zda jde pouze o proklamace, či o skutečnou snahu). Minimálně posledních třicet let jsme v otázkách etablování diskurzu lidských práv svědky protichůdných tendencí. Během posledních desítek let vznikla, nebo se aktivně prosazovala, celá řada institucí fungujících jako kontrolní orgány poskytující kritickou reflexi dodržování lidských práv ve společnosti. Již v padesátých letech minulého století byla podepsána Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (4. 11. 1950), jejíž dodržování, respektive porušování, v současné době projednává například Evropský soud pro lidská práva, Vrchní komisař Organizace spojených národů pro lidská práva, nebo na úrovni jednotlivých států veřejní ochránci lidských práv (ombudsmeni), či například v České republice v minulosti působící ministři/ministryně pro lidská práva.

Dále v boji proti porušování lidských práv aktivně vystupují různé nestátní neziskové organizace jako Human Rights Watch, Amnesty International a mnoho dalších. Z nesčetného množství institucí, či organizací bojujících za lidská práva, by se mohlo zdát, že dochází k celosvětové renesanci zájmu o lidskost a lidskou důstojnost. Filozof Charles Taylor dokonce rozpracoval myšlenku o vývoji morálního imperativu, který vede ke snižování utrpení ve společnosti a který je vepsán v samém jádru morální kultury, kterou jsme si vytvořili (Taylor 1981: 394).

Z dřímání na vavřínech našeho vlastního vítězství nad nelidskostí a utrpením nás však velmi rychle vyvede svědectví o hrůzných činech člověka proti člověku. Události ze září 2001 v New Yorku (Atran 2003; Turk 2004), brutální mučení a zneužívání vězňů a válečných zajatců v Abu Ghraib v roce 2003 (Zimbardo 2008), či série nedávných teroristických útoků z posledních let. To je jen malý výčet událostí, které nás znovu a znovu nutí uvažovat nad stupněm vývoje naší „lidskosti“ a nad možnostmi etablování humanity v každodenní praxi.

---

¹ Spory ohledně definice, podoby, či povahy humanity, nejsou z historického hlediska ničím novým, ale v současné době získávají na intenzitě a dostávají se ve zvýšené míře do zorného pole politiků, akademiků, ale i laické veřejnosti.

Téma humanity, respektive jejího definování, dodržování, reálných projevů a strategií kontinuálního etablování, jakožto primární součásti historické epochy, ve které se nyní nacházíme, se stalo jednou z klíčových oblastí proběhnuvších, či stále probíhajících postupných změn mnoha oblastí života². Za příklady výrazných reforem si můžeme v českém kontextu uvést reformu zdravotnictví, školství, hospodářskou reformu, či reformu systému sociálního zabezpečení (Večerník 2005)³. Výjimkou není ani oblast bezpečnosti a do ní spadající transformace českého vězeňství. Domnívám se, že snahy o změnu jednotlivých systémů (respektive subsystémů) založené na základě morálního imperativu humanity je nutné podrobit kritické reflexi s ohledem na podobu jejich realizace, či případných nezamýšlených důsledků.

Ve své disertační práci obracím pozornost k jedné z těchto oblastí, k oblasti českého vězeňství po roce 1989. Předmětem mého výzkumu je proces humanizace vězeňství, který se v rámci českého porevolučního vězeňství stal jedním z klíčových hesel, či lépe řečeno cílem, kterého má být dosaženo. Významným bodem se tudíž stává rok 1989 a změna politického klimatu v české společnosti, která se promítá i do koncepcí postupného rozvoje a přestavby vězeňství. Od roku 1989 se hovoří a píše o kontinuální snaze humanizovat české vězeňství a přiblížit jej vyspělým moderním vězeňským systémům. Tato snaha tak již trvá více jak čtvrtstoletí. Nabízí se tedy prostor pro určité bilanční hodnocení doposud ušlé cesty. Takovéto hodnocení však od této práce nečekejte a nehledejte v ní odpověď na otázku, zda a do jaké míry je naše vězeňství humanizované.

Místo toho se vám pokusím nabídnout odpověď na jinou otázku, která sice není tolik ambiciózní, nicméně ji i přes to vnímám jako velmi důležitou. Pojem humanizace je v českém vězeňství často skloňovaný a pro někoho představuje požadovaný ideál a pro někoho pomyslnou noční můru. Značně nejasným však zůstává, jak je tento frekventovaný pojem v českém vězeňství jednotlivými aktéry naplňován. Při snaze alespoň částečně toto poodhalit, jsem si stanovil následující výzkumnou otázku: **Jakým způsobem je naplňován pojem humanizace vězeňství na úrovni psaných dokumentů a na úrovni jednotlivých aktérů vězeňského světa?**⁴

---

² Gideon Sjober, Elizabeth Gill a Norma Williams uvádí, že se po druhé světové válce stalo z procesu humanizace klíčové (ústřední) téma, které se promítlo i do oblastí trestání, kde se z principu humanismu stal vedoucí motiv budoucích reforem. Autoři tak za pomyslný „akcelerační“ diskuzí o lidských právech označují nacistický holocaust (Sjoberg, Gill, Williams 2001: 12).

³ V Programovém prohlášení vlády České republiky z června roku 2018 je ochrana základních práv a svobod uvedena jako „klíčová hodnota našeho společenského uspořádání“ (Vláda ČR 2018: 22).

⁴ Na tomto místě bych rád krátce vysvětlil důvody pro výběr/reformulaci mé výzkumné otázky (uvedené argumenty budou detailně rozvedeny v dalších částech této práce). V první řadě to byly samozřejmě připomínky vedoucího práce, oponentek původní verze práce a zpětná vazba odborné komise během obhajoby. Nově formulovaná podoba otázky se mi však jeví jako relevantní také (1) ve vztahu k současné situaci českého vězeňství (2) i s ohledem na provedenou rešerši odborné literatury.

Humanizace představuje jedno z ústředních témat českého vězeňství po roce 1989, které jej výrazným způsobem ovlivňuje, ale zároveň je v perspektivách aktérů vězeňského světa vnímáno jako velmi kontroverzní. Z perspektivy české sociologie je to však stále téma značně opomíjené, které přičemž může představovat (a dle mého názoru představuje) pomyslnou „čočku“, skrze kterou lze oblast vězeňství nahlížet a detekovat případné nezamýšlené důsledky ovlivňující každodenní praxi českých věznic. Sociologická (či sociálně vědní) teorie přitom nabízí relevantní koncepty využitelné jako konceptuální ukotvení uvedeného tématu. Za takovéto

Pokusím se tak vysvětlit, jak je pojem humanizace definován na úrovni psaných dokumentů a jakým způsobem tento pojem uchopují, a svým obsahem naplňují, jednotliví aktéři světa za mřížemi českých věznic⁵. Oproti původní verzi mé disertační práce jsem svou výzkumnou otázku zjednodušil a vzdal jsem se naivní snahy o zhodnocení stavu humanizace současného českého vězeňství. Vedle odpovědi na otázku, jakým způsobem je pojem humanizace naplňován, se pokusím také ukázat, jaké případné dopady může mít rozdílné pojetí humanizace jednotlivými aktéry pro každodenní vězeňskou praxi.

Na položenou výzkumnou otázku se pokusím odpovědět pomocí kvalitativního etnografického výzkumu (v prostředí českých mužských věznic typu C⁶) založeného na polostrukturovaných rozhovorech s klíčovými aktéry vězeňského světa⁷, zúčastněném i nezúčastněném pozorování ve vnitřních prostorách věznic a na analýze (legislativních a koncepčních) dokumentů vztahujících se k českému vězeňství.

Svět za vězeňskými mřížemi je z historického hlediska tradiční oblastí mnohých sociálně vědních výzkumů (například Howard 1777; Fry 1827; Osborne 1916, 1924; Haynes 1939; Clemmer 1940; Sykes 1958; Ward, Kassebaum 1965; Lombardo 1981; Owen 1998; Liebling 2001; Nedbálková 2006a; Comfort 2008; Irwin 2009; Jenness 2010; Becci 2012; Drake 2012; Ugelvik 2014; Naylor 2015a; Snacken 2015a). Vzhledem k produkci výzkumů

---

ukotvení považuji (v rámci této práce) zejména vybrané teorie sociologie byrokracie a organizace, „sociologii lidských práv“ (sociology of human rights) a níže uvedené teorie kriminologické.

⁵ Oponentky první verze mé práce mi ve svých posudcích vytýkaly, že jsem si nestanovil jasnou definici pojmu humanizace. V tomto se zcela jistě nemýlily. S postupem času jsem začal stále více a více zjišťovat, jak těžké je tento pojem uspokojivě definovat. Při řešerši odborných zdrojů jsem narážel na různorodé přístupy k definování tohoto pojmu. Žádnou jednotnou sdílenou definici jsem však nenalezl. I z tohoto důvodu jsem se ve svém výzkumu zaměřil právě na popis a zjištění, jakými způsoby je tento pojem definován v rámci českého vězeňství. Ve svém přístupu vycházím z předpokladu, že pro uvažování nad procesem humanizace je klíčové sledovat nejen úroveň psaných pravidel, ale také úroveň „mysli“ jednotlivých aktérů, jelikož vnímám humanizaci jako způsob uvažování.

Pokud bych se však přeci jen měl pokusit o určitou syntézu pojetí procesu humanizace, tak by humanizace vězeňství znamenala proces, jehož cílem je posílení lidskosti a lidské důstojnosti v represivních vězeňských podmínkách. Lidskost a lidská důstojnost je poté na úrovni psaných pravidel definována řadou dílčích kritérií (jako dílčí práva). Tato pravidla se poté stávají nástrojem pro dosažení daného cíle, na základě víry v možnosti zajistit dodržování předepsaných práv v praxi. Za sebe bych dodal, že dodržování daných pravidel v praxi závisí na jednání jednotlivých aktérů, které vychází z jejich přístupu ke způsobům trestání (které tedy vychází z jejich uvažování nad danou problematikou). Detailně se způsobům vymezení dílčích kritérií/práv věnuji zejména v kapitole 4.

⁶ V rámci předložené práce si dovoluji používat označení věznic typu C, které až do roku 2017 označovalo ostrahové věznice. Již na tomto místě bych rád upozornil, že v době realizace mého terénního výzkumu byly české věznice diferencovány do čtyř základních typů označovaných písmeny A, B, C, D. V současné době, tedy v době psaní nové verze mé práce, je již tato diferenciacie nahrazena diferenciací novou. Od 1. 10. 2017 se člení české věznic na věznic se zvýšenou ostrahou a věznic s ostrahou. Věznic s ostrahou se dále dělí na oddělení s nízkým, středním a vysokým stupněm zabezpečení. Předchozí typ C by tak v rámci nové diferenciacie nejvíce odpovídal oddělení s vysokým stupněm zabezpečení věznic s ostrahou.

⁷ Za klíčové aktéry českého vězeňského světa považuji odsouzené, vězeňské dozorce, odborné zaměstnance (mezi které patří například psychologové, vychovatelé, či speciální pedagogové) a zástupce z řad managementu jednotlivých věznic. Do výzkumu jsem nezahrnul administrativní pracovníky, jelikož je v českých věznicích administrativní část věznic v drtivé většině oddělována od části s ložnicemi odsouzených (dříve se užíval pojem vězeňská cela, který byl postupně nahrazen pojmem ložnice) a administrativní pracovníci přicházejí do kontaktu s odsouzenými minimálně. Vzhledem k omezeným možnostem jsem se rozhodl tuto skupinu upozadit a zaměřit se primárně na aktéry, kteří se přímo podílejí na vytváření každodenní reality za mřížemi českých věznic. Ve výběru klíčových aktérů tak hrál primární roli jejich vztah k odsouzeným (odsouzení se tedy stali „zacilující optikou“), jelikož odsouzení by měli být hlavními příjemci (de)humanizace.

„mainstreamových“ témat, i s ohledem na stoupající počet uvězněných, je však pozornost věnovaná analýze vězeňského světa dlouhodobě problematizována (Wacquant 2002; Snacken 2015b).

Z pohledu české sociologie je situace ještě mnohem výraznější. Vězeňský výzkum (respektive obor penitenciární sociologie) je poměrně výrazně ignorován a současných sociologických studií analyzujících české vězeňství nalezneme jen nevelké množství (např. Nedbálková 2003, 2006a; Dirga, Hasmanová Marhánková 2014; Dirga, Lochmannová, Juříček 2015; Váně, Dirga 2016; Dirga 2017a). Předkládaná práce proto usiluje o rozvoj aktuálního, v českém kontextu staronového⁸, pole sociálně vědního výzkumu. Rád bych svou práci přispěl k lepšímu porozumění této, do značné míry specifické, instituce v rámci naší společnosti. Potenciální pozitivum předkládané práce shledávám taktéž v možnosti zasadit poznatky z českého vězeňství do současné mezinárodní debaty týkající se otázky lidských práv a humanizace světových vězeňských systémů (srovnej Drenkhahn, Dudeck, Dünkel 2014; Weber, Fishwick, Marmo 2014; Jefferson, Gaborit 2015), ve které český příspěvek absentuje.

V první části mé disertační práce se pokusím představit různé způsoby uvažování o procesu humanizace vězeňství. Následně svou pozornost obrátím k českému kontextu a první část práce (kapitoly 1 a 2) zakončím přiblížením klíčových sociálně vědních přístupů relevantních pro interpretaci mých vlastních dat. Představení metodologické stránky mého výzkumu (kapitola 3) oddělí první část práce od té druhé, ve které se zaměřím na analýzu způsobu naplnění pojmu humanizace na úrovni psaných pravidel (kapitola 4) a nabídnu čtenářům analýzu pojmu humanizace z perspektiv jednotlivých aktérů vězeňského světa (kapitola 5). V rámci závěrečné kapitoly mé práce se také pokusím reflektovat případné důsledky, které může mít mnohost a různorodost přístupů jednotlivých aktérů k pojmu humanizace pro každodenní realitu za mřížemi českých věznic. V rámci jednotlivých kapitol se budu snažit kontinuálně zasazovat svá zjištění do rámce již existující sociálně vědní (primárně však sociologické) teorie.

Na tomto místě bych chtěl také reflektovat specifikum mé práce, které není u sociologických textů příliš obvyklé. Je jím používání poměrně velkého množství poznámek pod čarou. V práci se objevuje celkem 160 poznámek pod čarou. Tento počet je způsoben faktem, že jsem pracoval s velkým množstvím právních předpisů (zdrojů), na které jsem odkazoval právě v poznámkách pod čarou. Argumenty, které v práci předkládám, jsem se snažil vždy pečlivě podložit relevantním zdrojem, z čehož vyplynulo takto velké množství citovaných písemných předpisů. Domnívám se, že jsem tento postup zvolil správně, protože jsem jednak využil možnosti unikátního přístupu k těmto (jinak těžko dostupným) zdrojům a své argumenty jsem díky nim posílil. Zároveň jsem přesvědčen, že odkazování na tyto zdroje v poznámkách pod čarou přispělo k plynulosti a lepší čitelnosti textu. V práci jsem také pracoval s relevantními odbornými texty, které uvádím v seznamu literatury. Celkově jsem využil 230 textů.

---

⁸ V minulosti se vězeňským systémům/trestnímu právu věnovala například profesorka Gerlinda Šmausová (1992a, 1992b, 1993a, 1993b, 1994), v zahraničí publikující pod jménem Gerlinda Smaus (2003).

1 DĚJINY JAKO CESTA ZA NALEZENÍM LIDSKÝCH PRÁV?

*There can be no peace without justice and respect for human rights (Irene Khan)*⁹.

*To deny people their human rights is to challenge their very humanity (Nelson Mandela)*¹⁰.

Jak již z úvodu k mé disertační práci vyplývá, tak se budu na následujících stranách ve svém uvažování zabírat zejména problematikou humanizace a s tím souvisejících lidských práv. Dovolím si tak, v těchto intencích, nahlížet i na vývoj lidských dějin. Víím, že se jedná pouze o jednu z mnoha interpretací, která je navíc značně selektivně zaměřena. I přes to jsem však přesvědčen, že se jedná o relevantní způsob „ohlédnutí se“ za vývojem lidských dějin, který je pro pochopení současného uvažování o (nejen českém) vězeňství přínosný. Pokusím se tedy přiblížit lidské dějiny jako pomyslnou cestu za humanizací a nalezením lidských práv.

Pojmy *humanizace* a *lidská práva* se v úvahách nad stupněm vyspělosti společnosti obecně, či nad stupněm vyspělosti trestání a zacházení s odsouzenými, často vzájemně zaměňují, či považují za synonyma. Respektive, jak je vidět z výše uvedených citací, lidská práva se považují za základ humanizace¹¹. Pokud je uvažováno o lidských právech, tak se často hovoří o právech, která jsou někde písemně kodifikována¹² a tato písemná kodifikace se pak má stát základem a zárukou humanizovaného přístupu (nejen) k vězněným osobám (či obecně k osobám, které jakýmkoliv způsobem trestáme).

V úvahách mnohých se tak jedná o dvě strany téže mince a víra v potenciál humanizace je v podstatě vírou v to, že psaná lidská práva mají natolik velkou sílu, že dokáží v praxi humanizaci zaručit. Co to však je ona humanizace? Pokud bychom se spokojili s tím, že se jedná o praktické naplňování a dodržování psaných pravidel (jak o tom uvažuje řada autorů), pak bychom tento pojem nesprávně reifikovali a komodifikovali¹³. Já si dovoluji již

---

⁹ Zdroj: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2015/10/inspiring-human-rights-quotes/>

¹⁰ Zdroj: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2015/10/inspiring-human-rights-quotes/>

¹¹ Gideon Sjober, Elizabeth Gill a Norma Williams definují lidská práva jako „*požadavky jednotlivců uplatňované v rámci různých sociálních a kulturních systémů s cílem posílit lidskou důstojnost*.“ Pro lepší ilustraci si zde dovoluji uvést doslovnou citaci v originálním znění: „*Human rights, as we conceptualize them, are claims made by persons in diverse social and cultural systems upon 'organized power relationships' in order to advance the dignity of (or, more concretely, equal respect and concern for) human beings*“ (Sjoberg, Gill, Williams 2001: 25).

¹² V rámci filozofie a právní vědy je dlouhodobě diskutována otázka přirozenosti lidských práv. Aleš Havlíček v této souvislosti připomíná dělení na lidská a občanská práva, jehož základem je zdroj, ze kterého je legitimita práv odvozována. Lidská práva jsou dle něj přiznána člověku jako člověku, jsou tedy odvozována od lidské přirozenosti (Havlíček 2014). „*Z pojetí lidských práv jako přirozených rezultuje jejich povaha jako práv univerzálních, jejichž kvalita a rozsah tedy nezávisí na státních hranicích. Na tom je založena idea podřízení jejich ochrany mezinárodním pravidlům a zárukám*“ (Boguszak 2004). Nástrojem záruky se stává písemná kodifikace pravidel v rámci klíčových dokumentů, které jsou pro jednotlivé státy závazné.

¹³ Na tomto místě bych rád vysvětlil, co míním reifikací humanizace. Za reifikaci pokládám předpoklad, že lidská práva dokáží humanizaci zaručit. Výše uvedený přístup k definování pojmu humanizaci ji nejen reifikuje, ale také komodifikuje. Tím mám na mysli, že jsou abstraktní hodnoty materializovány (komodifikovány), tedy nahrazovány materiálními entitami. Z tohoto pojetí poté vychází víra, že je za proces humanizace označováno to, že mají odsouzení barevné televizory (dále rozvedeno níže), pohodlné matrace na postelích, či větší porce jídla.

na tomto místě uvést, že je, dle mého názoru, nutné pojem humanizace pojímat širěji jako určitý způsob myšlení a způsob přístupu k dané problematice, v případě mé disertační práce tedy k problematice trestání a zacházení s vězňenými osobami. Detailně se budu způsobům definování pojmu humanizace věnovat v další části práce, již nyní však naznačím, že psaná kodifikace lidských práv nemusí vždy být dostatečnou zárukou projevů humanizace v praxi. Nyní bych se však rád vrátil zpět k nahlédnutí na vývoj lidských dějin a zasadil jej do kontextu humanizačních tendencí a snah o „nalezení“ lidský práv.

„TAK ŠEL ČAS“ S LIDSKÝMI PRÁVY

Lidské dějiny jsou pro nás neocenitelnou historickou zkušeností s projevy „zla“ (Arendt 1994; Lyman 1989), násilí (Arendt 1995), brutality, nelidského zacházení s „nechtěnými“ skupinami jedinců a zároveň studnicí snah o jejich zmírnění, či úplné zastavení. Již po staletí jsme svědky neustálého procesu vzniku zla a jeho potlačení, který se v současné době, dříve než kdy jindy, odráží v rétorice porušování/ochrany lidských práv. Jedna ze základních dualit lidské společnosti „boj dobra proti zlu“ je v moderní společnosti stále více interpretována jako boj za lidská práva, boj za humanitu.

Lidská práva jsou definována jako soustava dílčích práv a svobod umožňujících (respektive slibujících) zachování a ochranu lidské důstojnosti, tedy jako základní hodnota světa založeného na svobodě, spravedlnosti a míru. Tato stále silně vágní definice dostává jasných obrysů ve formě mezinárodních deklarací, smluv a úmluv, které základní lidská práva detailně definují. V tomto smyslu jsou za lidská práva označována taková práva, která jsou uvedena (a zaručena) v klíčových mezinárodních dokumentech a k jejichž dodržování se představitelé jednotlivých států zavázali svým podpisem.

Snahy o formální (a tudíž i psané) vymezení a ochranu lidských práv můžeme pozorovat již v dávné minulosti (za předchůdce současných dokumentů můžeme považovat Magnu Chartu Libertatum z roku 1215, Listinu práv vyhlášenou roku 1689, Deklaraci práv člověka a občana vydanou roku 1789, či Listinu práv Spojených států amerických ratifikovanou roku 1791). S ohledem na vymezené téma této práce se však primárně zaměřím na vývoj procesu ustavování lidských práv na úrovni mezinárodní i české novodobé politiky. Akcelerátorem obnoveného zájmu o lidská práva a hnacím motorem procesu formalizování lidských práv byla druhá světová válka, jejíž hrůzy se staly podkladem pro tvorbu nových mezinárodních smluv a dokumentů na ochranu práv a svobod lidí na celém světě¹⁴.

Za klíčové mezinárodní dokumenty v otázce lidských práv můžeme považovat Chartu Organizace spojených národů (1945), Všeobecnou deklaraci lidských práv (1948), Ženevské úmluvy (1864, 1906, 1929, 1949), Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod (1950), Evropskou sociální chartu (1961), Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (1966 - platnost od roku 1976), Deklaraci o ochraně všech osob před mučením a jiným

---

¹⁴ Respektive ve státech, které předmětné psané dokumenty ratifikovaly a zavázaly se k jejich dodržování.

krutým, nelidským či ponižujícím zacházením nebo trestáním (1975), kterou posléze nahradila Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (1984), Evropskou úmluvu o zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (1987), Chartu/Listinu základních práv Evropské unie (2000), či Lisabonskou smlouvu (2007).

Výše zmíněné dokumenty jsou výsledkem usnesení výkonných orgánů mezinárodní politiky. Jedná se primárně o Organizaci spojených národů, Radu Evropy a Evropskou unii. V rámci zmíněných institucí vznikla celá řada vládních organizací, či orgánů, které mají za úkol kontrolovat dodržování lidských práv a případně projednávat stížnosti týkající se jejich porušování. Mezi nejvýznamnější se řadí Evropský soud pro lidská práva (1959), Výbor pro lidská práva (1976), Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (1987), kancelář Vrchního komisaře Organizace spojených národů pro lidská práva (1993), kancelář Evropského veřejného ochránce práv (1995), či Rada pro lidská práva (2006), která nahradila Komisi pro lidská práva (1946).

V průběhu dvacátého a jedenadvacátého století vznikla také celá řada nestátních neziskových organizací věnujících se problematice ochrany lidských práv jak na mezinárodní, tak i státní úrovni. Cílem těchto organizací je kritická reflexe dodržování lidských práv v mezinárodní i státní politice, upozorňování na jejich případná porušování, pomoc jedincům, jímž byla lidská práva upřena, či omezena, vzdělávání v oblasti lidských práv a kontrola politických rozhodnutí. Jako příklady mezinárodně působících organizací si můžeme uvést Amnesty International (1961), Helsinki Committees for Human Rights (1976), Human Rights Watch (1978), Common wealth Human Rights Initiative (1987), Human Rights Action Center (1994), Human Rights Without Frontiers (2001), Youth for Human Rights International (2001), United for Human Rights (2008) a mnoho dalších.

Na našem území měl proces etablování lidských práv na úrovni státní politiky i nestátních organizací poměrně specifický vývoj zapříčiněný politickou historií. Dějiny lidských práv v českých zemích jsou charakteristické zejména jejich výrazným porušováním (dokonce až neexistencí) v období nesvobody (nacistický a komunistický režim) a snahou o opětovnou renesanci.

Zárodky důrazu na lidská práva a svobody je možné vysledovat již v historických dokumentech, jako byl návrh rakouské ústavy z let 1848-1849, Stadionova ústava (1849), či ústava Československé republiky z roku 1920. Slibně se rozvíjející vývoj v oblasti etablování a kodifikování lidských práv byl však zastaven Mnichovskou dohodou (1938) a následnou nacistickou okupací. Na situaci nezměnilo nic ani krátké demokratické intermezzo (1945-1948), po kterém následovalo více jak čtyřicet let nadvlády totalitního komunistického režimu, ve kterém lidská práva neměla téměř žádný význam (Schwartz, Schwartz 1989; Tomek 2000; Vacek 2004; Synek 2013).

Při snaze poukázat na pronikání důrazu na lidská práva v českém prostředí však nemohu, ve vztahu ke komunistickému režimu, opomenout občanskou iniciativu Charta 77, která tehdejší režim kritizovala za nedodržování lidských/občanských práv, za což byli její členové stíháni a trestáni. Boj signatářů dokumentu Charta 77 proti komunistickému režimu je

dnes prezentován jako boj za lidská práva. Jako reakce na perzekuci signatářů Charty 77 byl roku 1978 založen Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, jehož cílem bylo obracet pozornost k případům neoprávněných perzekucí, utlačování a porušování lidských práv.

Situace se začala radikálně měnit až po událostech z konce roku 1989. V roce 1991 vstoupilo Československo do Rady Evropy a přijalo Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod. Roku 1992 byla vyhlášena Listina základních práv a svobod. Po vzniku samostatné České republiky 1. 1. 1993 vešla v platnost její nová ústava. Česká republika následně přijala mezinárodní smlouvy o ochraně lidských práv a se vstupem do Evropské unie roku 2004 přijala její úmluvy týkající se lidských práv. Roku 1998 byla zřízena Rada vlády České republiky pro lidská práva, která se stala poradním orgánem Vlády České republiky pro otázky ochrany lidských práv a základních svobod (významným je Výbor proti mučení a jinému nelidskému, krutému, ponižujícímu zacházení a trestání). Rada dále sleduje vnitrostátní plnění mezinárodních závazků České republiky v oblasti ochrany lidských práv a základních svobod.

Od roku 2002 pamatuje český právní řád také na post člena vlády zodpovědného za lidská práva¹⁵. Téma humanizace, respektive ochrany lidských práv, je na vládní úrovni prioritou i v současné době, kdy je v Programovém prohlášení vlády České republiky ochrana základních práv a svobod uvedena jako „*klíčová hodnota našeho společenského uspořádání*“ (Vláda ČR 2018: 22). Od roku 2000 existuje v České republice také úřad Veřejného ochránce práv (ombudsmana). V České republice působí vedle státních orgánů také celá řada nestátních organizací zabývajících se problematikou lidských práv jako je například Amnesty International, Český helsinský výbor, Člověk v tísni, Liga lidských práv, či Poradna pro občanství, občanská a lidská práva a mnoho dalších.

Jak je patrné z výše uvedeného krátkého historického exkurzu do vývoje lidských práv, tak se jako nejvýznamnější orgány v otázce jejich dodržování jeví Organizace spojených národů spolu s Radou Evropy a Evropskou unií a to jak pro mezinárodní kontext, tak i pro samotnou Českou republiku. Otázka lidských práv (či obecně problematika humanizace) se tak postupně stala dominantním tématem i v českém porevolučním kontextu. Tento „obrat k humanitě“ neunikl ani světu akademickému.

Proces postupného etablování důrazu na lidská práva do mezinárodní světové politiky přitáhl pozornost odborníků a akademiků napříč mnoha obory, zvláště v oblasti sociálních věd a filozofie. Mnozí odborníci se dlouhodobě přou, zda skutečně se změnou mezinárodní politiky dochází k humanizaci moderního světa, tedy k ústupu násilí (srovnej Taylor 1981; Pinker 2011), nebo zda k žádnému výraznějšímu posunu směrem k více humanizovanému světu nedošlo (srovnej Asad 2015; Mufti 2015; Anidjar 2015). Diskutovány jsou také kořeny

---

¹⁵ Tento post nesl v průběhu času různá označení jako místopředseda vlády pro výzkum a vývoj, lidská práva a lidské zdroje (Petr Mareš 2002-2004), ministr/ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny (Džamila Stehlíková 2007-2009/Michael Kocáb 2009-2010), ministr pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu (Jiří Dientsbier 2014-2016/Jan Chvojka 2016-2017). V roce 2017 byl post ministra pro lidská práva zrušen a koordinací úkolů v oblasti lidských práv a rovných příležitostí byl pověřen ministr spravedlnosti, tehdejšími ministrem spravedlnosti byl Robert Pelikán. Mezi léty 2010 až 2014 nebyl post člena vlády pro lidská práva vytvořen/obsazen.

nového „humanitarismu“ (srovnej Hunt 2007; Headley 2008), historie jeho vývoje (Barnett 2005, 2013), či rozdílná míra „osvícení“, tedy rozvoje humanity, v různých částech světa (například Schmidt 1996).

Pozornosti odborníků neuniká ani politická stránka ustavování „nového humanizačního“ konsensu (Chandler 2001; Watson 2011), nezamýšlené důsledky univerzalistického úsilí o nalezení a ochranu lidských práv (Douzinas 2007) a paradoxy ve formě zneužívání humanitarismu jakožto legitimizace pro jednání, které je často v rozporu s logikou ochrany lidských práv (Ticktin 2006; Feldman, Ticktin 2010).

Významnou roli hraje v této souvislosti snaha světových politických institucí, neziskových organizací, či akademiků upozorňovat na případy, ve kterých k porušování lidských práv dochází. Ani Česká republika, potažmo Československo, nebylo kritice ze strany světové veřejnosti ušetřeno. Kritika se na naši zemi snesla zejména kvůli případům násilných sterilizací romských žen¹⁶, využívání klecových lůžek v ústavech pro duševně choré¹⁷, či zacházení s odsouzenými (Schwart, Schwartz 1989)¹⁸.

Právě sféra vězeňství (a zacházení s odsouzenými) je jednou z oblastí, ve kterých je současný vliv „obratu k humanitě“ nejvíce patrný, přestože téma lidských práv představuje z dlouhodobé perspektivy významnou mezeru v oblasti penitenciární sociologie (Van Zyl Smit, Snacken 2009), která je však v současné době zaplňována produkcí velkého množství výzkumů zaměřených na tuto tematiku (Snacken 2015b). Mnoho světových vězeňských systémů nastoupilo po druhé světové válce, pod tíhou světové politiky vedené Organizací spojených národů, Radou Evropy a Evropskou Unií, cestu postupné přeměny s důrazem kladeným na implementaci principů ochrany lidských práv do každodenní praxe jednotlivých věznic.

Imperativ humanity tak představuje jeden z klíčových pilířů současných trestních politik (a přidružených oblastí) mnoha zemí světa a je ukotven v řadě výše zmíněných mezinárodních dokumentů. Přímou se tak dotýká i všech oblastí, které jsou zodpovědné za jeho realizaci v praxi, primárně výkonu trestu odnětí svobody.

Důraz na lidská práva nalezneme na úrovni mezinárodní i české vězeňské legislativy. Pro Českou republiku jsou klíčová zejména ustanovení o nemožnosti zbavení života, respektive zákazu trestu smrti¹⁹, zákazu mučení a krutého, nelidského nebo ponižujícího zacházení²⁰, zákazu ukládání krutých a nepřiměřených trestních sankcí²¹, zákazu porušování

---

¹⁶ Viz například:

a) <https://romediafoundation.wordpress.com/2013/02/07/forced-sterilization-of-romani-women-a-persisting-human-rights-violation/> - navštíveno dne 9. 12. 2015.

b) <http://www.theguardian.com/world/2005/may/22/theobserver1> - navštíveno dne 9. 12. 2015.

c) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6409699.stm> - navštíveno dne 9. 12. 2015.

¹⁷ Viz zpráva MDAC *Cag ebeds and coercion in Czech psychiatric institutions* (<http://www.mdac.info/en/Czech-Republic>) - navštíveno dne 9. 12. 2015).

¹⁸ České vězeňství je dlouhodobě reflektováno ze strany mezinárodních orgánů, jako je Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, či Evropský soud pro lidská práva.

¹⁹ Dle článku 6 ústavního zákona č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

²⁰ Dle článku 7 ústavního zákona č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

²¹ Dle ustanovení § 37 odst. 2 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

lidské důstojnosti, respektive nařízení o vykonávání trestu jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného²², či princip rovnosti, tedy zajištění stejných práv všem odsouzeným²³, který je podepřen vyhláškou chránící proti neoprávněnému násilí a ponižování lidské důstojnosti²⁴ (princip rovnosti má mimo jiné za cíl zamezit vytváření nerovnosti mezi odsouzenými na základě tzv. volených zástupců, kteří byli až do roku 2000 ukotveni v legislativě²⁵).

Tento krátký výčet nejdůležitějších ustanovení v sobě nese silný apel na humanizování trestu a podmínek jeho výkonu, kdy je však nezbytné balancovat na hranici mezi zachováním důstojnosti odsouzeného a ochranou společnosti²⁶. Na základě snahy o postupné prosazování politiky humanizovaného zacházení s odsouzenými vznikla celosvětově řada legislativních a koncepčních dokumentů ustavující preferované způsoby zacházení s vězňnými a stanovující závazné standardy životních podmínek v místech výkonu trestu odnětí svobody, tedy ve vězeňských zařízeních.

Za historické kořeny mezinárodního řešení otázky humanizace vězeňství můžeme považovat vznik Italské společnosti pro vězeňství (1860), Mezinárodní trestní a penitenciární komise (1885), či vznik samotné Organizace spojených národů (1945). V průběhu dějin se dále konala řada významných mezinárodních kongresů, na kterých byly vytvářeny a přijímány standardy pro zacházení s odsouzenými. První série spíše soukromých kongresů o vězeňství se konala v letech 1846 (Frankfurt nad Mohanem), 1847 (Brusel) a 1857 (Frankfurt nad Mohanem). První mezinárodně významný kongres se konal roku 1872 v Londýně, poté následovaly kongresy ve Stockholmu (1878), či Římě (1885), kde byla vytvořena obecná pravidla pro zacházení s vězni, která se stala klíčovým podkladem pro vznik *Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni* schválených roku 1934 Společností národů. Další kongresy se konaly v St. Petersburgu (1890), Paříži (1895), Bruselu (1900), Budapešti (1905), Washingtonu (1910), Londýně (1925), Praze (1930), Berlíně (1936) a Haagu (1950). Na kongresu roku 1955 v Ženevě byla přijata *Standardní mezinárodní pravidla pro zacházení s vězňnými* (tzv. Nelson Mandela Rules), která byla posléze roku 1957 schválena Radou Organizace spojených národů v rezoluci číslo 663. Od roku 1955 se v pětiletých intervalech konají pravidelné kongresy o prevenci kriminality, trestní justici a zacházení s pachateli pod záštitou Organizace spojených národů²⁷.

---

²² Dle ustanovení § 2 odst. 1. zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

²³ Dle ustanovení § 15 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

²⁴ Dle vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád o výkonu trestu odnětí svobody.

²⁵ Dle zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

²⁶ Dle ustanovení § 2 odst. 1 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů: „Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti“.

²⁷ Další pravidelné kongresy se konaly v Londýně (1960), Stockholmu (1965), Kjótu (1970), Ženevě (1975), Caracasu (1980), Miláně (1985), Havaně (1990), Káhiře (1995), Vídni (2000), Bankoku (2005), Salvadoru (2010) a Dauhá (2015).

Na kongresu roku 1990 byly přijaty *Základní zásady zacházení s vězni*, které tvoří jeden z klíčových mezinárodních dokumentů týkajících se zacházení s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody. Druhým klíčovým dokumentem, v otázce humanizace vězeňství a zacházení s odsouzenými, jsou Evropská vězeňská pravidla, která byla poprvé vyhlášena Radou Evropy roku 1973 a následně přepracována/doplněna roku 1987.

K základnímu textu Evropských vězeňských pravidel byla dále průběžně vydávána doporučení Výboru ministrů členským státům Rady Evropy, kdy je nutné zmínit doporučení z roku 2006, které se významnou měrou podílí na formování současného (nejen) českého vězeňství. Česká republika se vzhledem ke svým evropským kořenům zapojila do procesu humanizace trestní politiky a přidružených oblastí a minimálně od roku 1992 je možné pozorovat projevy humanizačních tendencí taktéž v českém vězeňském systému (minimálně na úrovni psaných pravidel).

Proces humanizace českého vězeňství by tedy mohl být definován, ve světle výše uvedeného důrazu na psané formální dokumenty, jako snaha o změnu každodenní praxe založenou na postupné změně psaných pravidel²⁸. V rámci tohoto přístupu k humanizaci by klíčový bod představovala jejich úspěšná implementace (uplatňování a dodržování) do praxe jednotlivých věznic v České republice²⁹, přičemž by kontrolní orgány/subjekty naplňování procesu humanizace vězeňství v českém kontextu tvořili zástupci světové i české politiky, české i mezinárodní neziskové organizace a zástupci akademické obce. Významnými mezinárodními orgány jsou Evropský soud pro lidská práva a Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, který provádí pravidelné kontroly vězeňských zařízení v České republice (mezinárodně používanou zkratkou pro jeho označení je CPT).

CPT v rámci své činnosti monitoruje dodržování lidských práv v těchto specifických podmínkách³⁰. Kontrolu českých věznic s důrazem kladeným na dodržování lidských práv osob omezených na svobodě zajišťuje na státní úrovni například Veřejný ochránce práv (ombudsman), který od roku 2006 plní funkci nezávislého národního preventivního mechanismu³¹. Na poli neziskových organizací jsou/byly významné zejména Human Rights Watch (Schwartz, Schwartz 1989), International Helsinki Federation for Human Rights (již

---

²⁸ Změnou psaných pravidel rozumím postupnou změnu zákonů týkajících se dodržování lidských práv na obecné úrovni, ale i ve specifických vězeňských podmínkách a úpravu koncepčních materiálů Vězeňské služby České republiky a Ministerstva spravedlnosti České republiky týkajících se koncepcí rozvoje českého vězeňství (Vězeňská služba ČR 2005, 2014).

²⁹ Pojem humanizace vězeňství byl například definován následujícími způsoby:

a) „*Humanizace vězeňství spočívá ve vytvoření vhodného funkčního legislativního rámce pro uplatňování práv a svobod vězněných a pro naplňování účelu výkonu vazby a výkonu trestu, včetně jejich korektivních mechanismů přístupných kontrole*“ (Černíková, Sedláček 2002: 43-44).

b) „*Humanizace vězeňství, to nejsou barevné televizory, ale působení na vězně, aby se nám po propuštění za chvíli nevraceli zpět*“ (Malá 2003: 111).

³⁰ V České republice byly provedeny kontroly v letech 1997, 2002, 2006, 2008, 2009, 2010 a 2014 (viz <http://www.cpt.coe.int/en/states/cze.htm> - navštíveno dne 9. 12. 2015).

³¹ Počet provedených návštěv viz <http://www.ochrance.cz/ochrana-osob-omezenych-na-svobode/> - navštíveno dne 9. 12. 2015. Aktuální zpráva Veřejné ochránkyně práv jako národního preventivního mechanismu z roku 2016 klade na oblast vězeňství značný důraz. Vedle kontrol Veřejné ochránkyně práv jsou prováděny také kontroly Ministerstvem spravedlnosti České republiky (jakožto nadřízeného orgánu Vězeňské služby České republiky) a příslušným dozorovým státním zástupcem.

neexistuje), či Český helsinský výbor³². Tyto organizace dlouhodobě monitorují dodržování/porušování lidských práv v českých věznicích a pravidelně o své činnosti informují v závěrečných zprávách.

Takto definovaný pojem humanizace, ačkoli vychází z mnoha pojetí deklarovaných v rámci uvedených psaných dokumentů, je však dle mého názoru nevhodný, jelikož ignoruje aktivní roli aktérů vězeňského světa, kteří svým jednáním každodenní realitu za mřížemi věznic spoluutváří. Tento přístup k (reifikované) humanizaci vychází z předpokladu, že vytvoření psaných dokumentů, a snaha o vynucení jejich dodržování v praxi, povede k vytouženému cíli. Ze zřetel se však ztrácí rovina uvažování zmíněných aktérů o pojmu humanizace. Humanizace vězeňství není pouze o psaných pravidlech, ale je o uvažování nad způsoby trestání (detailně v druhé části mé práce).

ZROD VĚZENÍ V KONTEXTU HUMANIZAČNÍCH TENDENCÍ

S ohledem na výše uvedené si dovoluji nahlížet i na historii vězeňství jako na pomyslný příběh pokusů o (více, či méně úspěšnou) humanizaci trestání a zacházení s vězňnými osobami (viz např. Foucault 2000). Humanizace způsobů trestání a vězeňských systémů není z historického hlediska ničím novým. Nejedná se o „vymoženost“ světa po druhé světové válce. Naopak je přínosné nahlížet na humanizaci trestání/vězeňství jako na dlouhodobý proces, jehož kořeny můžeme vystopovat v dobách dávno minulých (viz například Foucault 2000).

Tento historický trend směrem k humanizovanému přístupu k trestu a zacházení s vězňnými osobami není lineární (v období světových válek, genocid, komunistických, nacistických a fašistických režimů lze asi jen stěží poukazovat na rozvoj humanizačních tendencí), ale projevuje se ve vlnách³³ a současná (minimálně západní) společnost se nyní nachází v období, kdy by měla pomyslná vlna humanizace kulminovat³⁴, což se odráží ve formalizaci a ukotvení lidských práv v mezinárodní politice a k ní se vážících klíčových dokumentech.

Počátky novodobých humanizačních tendencí je možné zasadit do období osmnáctého století a éry osvícenství. Již v této historické epoše začaly sílit hlasy volající po spravedlivějším a více lidském trestání. Pod silící kritiku se dostal trest ve formě krutých a brutálních praktik s cílem způsobovat vězňným osobám co možná největší bolest končící ve většině případů smrtí. I sám trest smrti, do té doby velmi rozšířený (Donnelly, Diehl 2011), začal být zpochybňován jako nesprávný a neefektivní (Foucault 2000).

---

³² Zprávy o činnosti uvedených neziskových organizací je možné nalézt na jejich internetových stránkách:

a) Český helsinský výbor - <http://www.helcom.cz/cs/co-delame/monitorovaci-a-analyticka-cinnost/> - navštíveno dne 9. 12. 2015.

b) International Helsinki Federation for Human Rights - <http://www.refworld.org/topic,50ffbce582,50ffbce5ee,,0,IHF,,CZE.html> - navštíveno 9. 12. 2015.

³³ Historie českých zemí je toho ilustrativním příkladem - viz níže.

³⁴ Z historického hlediska je možné hovořit o pomyslné kulminaci, protože tendence směrem k humanizaci trestání a zacházení s odsouzenými nabývá v období po druhé světové válce doposud největších rozměrů.

Významnou osobností bojující za humanizaci trestu v osmnáctém století byl italský osvícenský filozof, politik a ekonom Cesare Beccaria, který roku 1764 vydal svou slavnou knihu *O zločinech a trestech* (Beccaria 1893). Beccaria odsuzoval mučení, zasazoval se za zrušení trestu smrti³⁵ a podporoval formalizaci trestů v zákonech a jejich spravedlivé dodržování. Dle něj by neměla být podstatou trestu odplata, ale výchovné působení, které přispěje k prevenci kriminality a ochraně společnosti. Mučení nevnímal jako efektivní trest a naopak prosazoval mechanismus stanovení trestu vycházející z racionálních zásad.

Beccariovy myšlenky se staly inspirací pro mnoho trestních reforem, které vedly na konci osmnáctého století ke vzniku trestu odnětí svobody. Beccaria inspiroval například britského filozofa Jeremy Benthama, který ve svém spise *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* z roku 1780 navázal na tradici humanismu v oblasti trestu (Bentham 1823). Významnou osobností konce osmnáctého století byl taktéž britský penolog John Howard, který realizoval výzkumy vězeňských systémů v Anglii, Walesu (Howard 1777) a dalších evropských zemích, na jejichž základě kritizoval tehdejší stav věznic a podmínky v nich panující. Zároveň požadoval reformu vězeňských systémů s důrazem kladeným na vytváření lidského prostředí ve věznicích a na efektivní zacházení s odsouzenými, které by vedlo k jejich nápravě (zdůrazňoval například nutnost vzdělávání a kvalifikovaného personálu).

Vývoj způsobů zacházení s vězňnými (potrestanými) osobami popsal ve své knize také velíkán sociologie Michel Foucault (2000), který analyzoval historii trestání optikou měnících se mocenských mechanismů. Foucaultovo dílo je tak přínosné i v otázce humanizace trestání. Foucault ve své koncepci pojímá vězení jako instituci ztělesňující mocenské praktiky charakteristické pro moderní společnost.

Foucault rozděluje svou analýzu do popisu čtyř stádií (mučení, trestání, disciplinace, vězení), ve kterých demonstruje měnící se techniky moci, ve kterých se zároveň projevují humanizační tendence. Svou 400 stránkovou analýzu genealogie moci začíná detailním popisem brutální oslavy panovníkovo moci ve formě veřejné popravy Françoise Damiense z Paříže roku 1757. Foucault barvitě líčí rozličné techniky mučení, které byly při popravě použity (trhání kleštěmi, pálení sírou, olovem, olejem, smůlou, voskem atd.) (Foucault 2000: 33-36). Vedle tohoto šokujícího mechanismu moci staví Foucault denní řád z Ústavu pro mladé vězně v Paříži, který spočívá v sérii přesně naplánovaných aktivit s cílem podrobit tělo disciplinačnímu působení (Foucault 2000: 36-38). Foucault za pomoci dvou odlišných případů popisuje nejen dvě odlišné technologie moci (tělo mučené a tělo disciplinované), ale také proces transformace trestání (Foucault 2000).

Zrodu moderního vězení tak předcházela vývoj od trestu v podobě brutálních a velmi bolestivých odplat (fáze mučení), přes fázi méně krutého a okázalého trestu, který se pod tlakem silící kritiky transformoval ve druhé polovině osmnáctého století z nástroje

---

³⁵ Po zrušení trestu smrti volal před Beccariou již například Blaise Pascal (Pascal 1995).

demonstrace moci panovníka do prostředku upevnění zákonů³⁶ (fáze trestání), až k disciplinaci a usměrnění „neposlušných“³⁷ jedinců (fáze disciplinace) v zařízeních určených pro jejich zadržování, tedy ve věznicích (fáze vězení).

Foucault tedy zasazuje vznik moderního vězení do přelomu osmnáctého a devatenáctého století, kdy měly při jeho zrodu klíčový význam humanizační tendence tehdejší doby. Během této doby se dle Foucaulta „v Evropě a ve Spojených státech reorganizovala celá ekonomie trestání“ (Foucault 2000: 38). Foucault však také dodává, že za změnou stylů trestání nemusí vždy stát (a dle Foucaulta také nestojí) touha po humanizaci trestání, ale spíše měnící se potřeby moci, respektive měnící se techniky moci, které se liší ve svých projevech, ale nemění se své podstatě. Foucault tak upozorňuje, že ne vždy je humanizací to, co se za ní vydává.

Řada autorů navázala na Foucaultovy myšlenky a reflektovala aplikovatelnost závěrů jeho analýzy pro společnost dvacátého a jedenadvacátého století. Polemiku s Foucaultem nad působením mocenských mechanismů (ve formě individuální disciplinace) vedl například Gilles Deleuze, který konstatoval, že disciplinární společnosti, tak jak je popisoval Foucault, dosáhly svého vrcholu na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Soudobou společností druhé poloviny dvacátého století již Deleuze nahlížel optikou volně se pohybující kontroly. Dle něj došlo po druhé světové válce k zásadní transformaci kontrolních a mocenských mechanismů, která je rámována přechodem od disciplinárních společností ke společností kontroly (Deleuze 1992: 3-4).

Úvahy o společnostech kontroly vztáhl na specifické vězeňské prostředí Fred Alford ve svém konceptu Non-optikonu, ve kterém popisoval přesun od disciplinace k moci založené na segregování odsouzených osob na vymezeném místě, kde je střežením zajištěn východ tak, aby nikdo nemohl daný prostor opustit, aniž by bylo nutné individuálně působit na zadržované. Ústředním se stal princip *Hold the Body*, ve kterém se již moc neprojevuje neustálou disciplinací těl odsouzených, ale naopak je moc demonstrována tím, že se na odsouzené nepřetržitě dohlížet nemusí. Dle Alforda se tento princip projevuje i do změny vězeňské architektury. Většina věznic je stavěna dle vzoru se strážními věžemi v každém rohu, které hlídají vnější ohraničení vězeňského prostoru, ale na to, co se děje uvnitř, se již neklade tak velký důraz (Alford 2000: 127-132). Detailnější analýzu společností kontroly poté předkládá ve svém díle *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* David Garland (2001).

Dílo Davida Garlanda je významné vedle analýzy měnících se mocenských mechanismů taktéž v otázce procesu humanizace vězeňských systémů. Na základě popisu vývoje kontroly kriminality, který rozděluje do dvou fází, popisuje Garland také nepřímo změnu přístupu k odsouzeným. První fáze (1890-1970), kterou nazval jako *penal welfarism*, se vyznačovala snahou rehabilitativně působit na odsouzené a na základě vytváření

---

³⁶ Trest již nesloužil jako ceremonie konaná s cílem nahnat hrůzu a způsobit nesnesitelnou bolest, ale spíše jako lekce občanské nauky a připomenutí si nutnosti dodržovat zákony. Foucault přirovnává trest v této fázi k bajce, která také vždy na konci přinese čtenáři určité ponaučení (Foucault 2000: 144).

³⁷ Neposlušnými se míní tací jedinci, kteří nebyli ochotni se podřídit tehdejšími mocenskými technikám.

humanizovaných podmínek ve věznicích snižovat míru recidivy. Sociální reformy spolu s blahobytem představovaly preferovaný způsob boje proti zločinu.

Od sedmdesátých let dvacátého století však začala sílit kritika *penal welfarismu* založená na ztrátě víry v jeho rehabilitativní potenciál a došlo k postupnému přechodu od humanizovaného ideálu k modelu založenému na tvrdé represí jakožto odplatě za zločin (1970 až současnost³⁸). Tento obrat k represí (odvetě, pomstě) je nazýván jako *punitive turn* (Hallsworth 2000; Garland 2001; Hallsworth, Lea 2011). Na teoretické úrovni tedy oscilujeme mezi dvěma póly, které představují represivní model (touha po pomstě, odplatě) a model humanizovaný.

Odborníci napříč obory vedou dlouhodobě debatu, zda-li opravdu došlo ke snížení represe v přístupu k pachatelům, respektive zda došlo k etablování principů humanity v praxi, nebo zda není možné současný přístup ke kriminalitě, potažmo současné vězeňské systémy, považovat za úspěch humanizačního procesu. Tim Owen například, ve shodě s Garlandem, tvrdí, že od sedmdesátých let dochází k osvojování velmi represivních trestních politik, které umožňují krutější přístup k vězněným osobám (Owen 2007).

K podobnému závěru se přiklání i Deborah Drake, která, na základě vlastního výzkumu v nejstřeženějších věznicích Velké Británie, popisuje současný přístup k odsouzeným jako velmi represivní, brutální a založený na principu dehumanizace vězněných. Současnou filozofii trestu vnímá jako odplatu a přístup k odsouzeným jako pomstu za skutky, kterých se dopustili. Dle jejích závěrů není možné hovořit o humanizovaném vězeňství, nýbrž o imperativu nutnosti způsobit utrpení těm, kteří způsobili utrpení nám. Deborah Drake zároveň upozorňuje, že je nezbytné podrobit vězeňství kritické reflexi a nahlédnout za oblak tajemna, který jej halí (Drake 2012).

Ve vztahu k problematice *punitive turn* je nutné si uvědomit, jak nás učí škola kritické kriminologie (Šmausová 1993a, 1993b, 1994; Baratta 1995; Swaaningen 1997; Garland 2001; Blad 2010; Drake 2012; Naylor 2015a, 2015b; Snacken 2015a; Tubex 2015), že každá z trestních politik v sobě nese manifestní i latentní funkce a její prosazování vyžaduje jistý druh legitimizace. V případě *penal welfarismu* se jednalo o víru v ideál pozitivních rehabilitativních účinků humanizovaného přístupu, kdežto v případě přechodu k represivní odplatě se jednalo o zdůraznění neefektivnosti *penal welfarismu*, což bylo založeno na spojení vězeňských vzpour, útěků a zvyšující se míry recidivy s benevolentními podmínkami ve věznicích (Garland 2001).

Trestní politiky jsou v tomto smyslu velmi flexibilní a jejich legitimizace bývá nezřídka účelová. Před výzkumníky/výzkumnicemi tak stojí úkol kriticky reflektovat tento proces vytváření a legitimizování trestních politik a snažit se odhalovat ony latentní funkce. Lööc Wacquant uvádí, že nárůst míry uvěznění není projevem selháváním humanizovaného přístupu k trestání a zacházení s odsouzenými. Míra uvěznění dle něj roste spíše v důsledku represivních tendencí, které jsou poté zpětně legitimizovány. Například tím, že vězení slouží

---

³⁸ Současnost představuje v díle Davida Garlanda rok vydání jeho knihy, tedy rok 2001. Dále je nutné uvést, že David Garland obrací svou pozornost primárně ke kontextu USA a Velké Británie.

politickému účelu. Příkladem může být snaha o zbavení se nevhodných jedinců a následnému umělému vytváření zpětných legitimizací (Wacquant 2001).

Problematiku *punitive turn* lze ve zjednodušené podobě převést do otázky, zda dochází, na poli přístupu k vězněným osobám, k posunu od represe k humanizaci (na základě výše zmíněného obratu k lidským právům), nebo k posunu opačnému? Řada autorů se, jak jsem naznačil výše, klaní spíše ke druhé možnosti (přesunu k represí). Domnívám se, že přístup k odsouzeným/vězněným nemá lineární vývoj, ale že jde ve vlnách a je otázkou, v jaké fázi se nyní nacházíme.

V současnosti se otázce lidských práv ve vězeňství věnuje stále více pozornosti (například Weber, Fishwick, Marmo 2014; Scharff Smith 2014; Jefferson, Gaborit 2015; Naylor 2015a; Snacken 2015a), přičemž je důraz kladen na popis a komparaci procesu etablování lidských práv do trestní praxe v kontextech jednotlivých zemí (Drenkhahn, Dudeck, Dünkel 2014), na jejich případné porušování (Whitty 2011; Ajunwa 2014), či na nová témata vířící mezinárodní debatu ohledně rozšiřování a konceptuálního uchopení lidských práv ve vězeňství. Jedním z takovýchto témat je přístup k internetu jako jedno ze základních lidských práv (Hert, Kloza 2012) a jeho případné (ne)omezování ve vězeňských zařízeních³⁹ (Scharff Smith 2012).

Dalším velmi zajímavým směrem uvažování v otázce etablování lidských práv do vězeňských systémů je analýza vztahu mezi lidskými právy a vězeňskou architekturou (Grünberger 2007). Řada autorů upozorňuje na fakt, že většina věznic není budována s ohledem na principy ochrany lidských práv. Novodobá vězeňská architektura věznic tak, dle jejich názoru, k rozvoji humanizovaných vězeňských systémů nepřispívá (např. Seelich 2009). Dle Andrey Seelich je potřeba tuto otázku znovu otevřít a věnovat jí dostatek pozornosti (Seelich 2012). V současné době se zdá, že bylo její volání alespoň částečně vyslyšeno a tématu vězeňské architektury je věnováno stále více odborných publikací (Turner 2016; Jewkes, Moran 2015, 2014; Moran 2015; Jewkes 2014)⁴⁰.

České, respektive československé, vězeňství není z hlediska nelineárního vývoje snah o vlastní humanizaci žádnou výjimkou. Právě naopak. Historie vývoje českého/československého vězeňství je ilustrativním příkladem, jak se v historii střídají vlnovitě snahy období více a méně (respektive vůbec) humanizovaného přístupu k vězeňství/trestání. Nejlepším způsobem, jak podepřít své tvrzení o vlnovitém vývoji, je nastínění krátkého historického exkurzu do dějin českého/československého vězeňství s ohledem na historicko-politická specifika dané doby.

---

³⁹ Zajímavým příkladem je případ Jankovskis versus Litva, kterým se zabýval Evropský soud pro lidská práva. Henrikas Jankovskis, odpykávající si trest v litevské věznici Pravieniškės, podal stížnost pro porušení čl. 10 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (právo přijímat informace jako součást práva na svobodu projevu), neboť mu byl zamítnut přístup k internetu pro účely vyhledání informací pro studium na univerzitě. Evropský soud pro lidská práva ve svém rozsudku stanovil, že v daném případě došlo k porušení práva stěžovatele zaručeného čl. 10 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

⁴⁰ Tématu vězeňské architektury se také věnuje výzkumný projekt s názvem Prison Spaces, který se zaměřuje primárně na komparaci vězeňské architektury ve Velké Británii, Norsku a Dánsku (webové stránky projektu: <https://prisonspaces.com/>).

TRNITÁ CESTA ZA HUMANIZACÍ ČESKÉHO VĚZEŇSTVÍ

Humanizace způsobů trestání v represivních prostředích vězeňských zařízení není historicky nic nového ani v českém kontextu. Proces humanizace vězeňství má v českých zemích dlouhou, i když poněkud specifickou, tradici. Za zmínku stojí humanizační tendence z období vlády Marie Terezie, která roku 1776 zakázala mučení⁴¹, a jejího syna Josefa II, který prosazoval nahrazení trestu smrti doživotním žalářem. Soudnictví a vězeňství bylo následně na území habsburské monarchie (včetně Čech, Moravy a Slezska) roku 1850 zestátněno. Postupně se tak začaly rozvíjet snahy o systematizování tehdejšího vězeňství respektujícího závazné právní normy. Je tak možné hovořit o prvních pokusech o výraznější proměnu trestního práva i ve vztahu k procesu humanizace vězeňství.

Za prvního významného vězeňského reformátora v českých zemích je považován páter František Josef Řezáč, který se pokoušel o prosazení humanizace a vzdělávání v tehdejších vězeňských, ale i vzdělávacích ústavech. Ve svých myšlenkách byl neústupný a snažil se je prosazovat i za cenu velkých obětí. Svou vizi formuloval ve spise *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců* (1852), který vydal a distribuoval na své vlastní náklady. Za hlavní principy přestavby tehdejšího vězeňství považoval zlepšení životních podmínek (zejména hygienických) pro odsouzené ve věznicích a jejich vzdělávání, které mělo být individualizované a zacílené na specifické potřeby jednotlivých vězňů⁴².

Ve vzdělávání odsouzených viděl Řezáč jednak potenciál nápravného působení na trestance, ale také možnost rozvíjení prevence. V této souvislosti provázal vězeňská a školská zařízení, kdy se domníval, že vhodným vzděláváním žáků je možné dlouhodobě snížit počet delikventů. Nejvíce kritizoval zejména nehumánnost ve věznicích (přeplněnost věznic a nevyhovující hygienické standardy) a špatné zacházení s odsouzenými ze strany jejich dohlížitelů. Za nezbytné vybavení věznic považoval modlitební místnost a místnost pro vzdělávací aktivity (Řezáč 1852: 27-28). Ve vězeňském systému devatenáctého století však nebyl moc velký prostor pro zavedení těchto jeho revolučních myšlenek do praxe (Uhlík 1997: 27-33). I přesto můžeme ve vizích Františka Josefa Řezáče vyzorovat kořeny moderních humanizačních tendencí a rozvoje vzdělávání odsouzených v českých věznicích v pozdějších letech.

Po vzniku Československa (28. 10. 1918) začala nová fáze přestavby tehdy československého vězeňství, které bylo založeno na justičním a vězeňském modelu rakouské monarchie. Postupně došlo ke změně v oblasti legislativy a správy věznic. Rozvíjen byl progresivní systém výkonu trestu založený na diferenciaci disciplinárních tříd a roku 1919 byl legislativně ukotven formát podmíněného propuštění.

---

⁴¹ Velký vliv na Marii Terezii měl její rádce Joseph von Sonnenfels, který roku 1775 publikoval spis *O odstranění mučení* (Sonnenfels 1775).

⁴² Individualizace odborného působení na odsouzené během výkonu trestu odnětí svobody je i v současné době jedním z klíčových témat českého vězeňství (Vězeňská služba ČR 2005, 2014).

V historii českých zemí je však vězeňství charakteristické střídáním fází více (až dehumanizovaného), či méně represivního přístupu k odsouzeným. První éra výrazně represivního období započala vznikem Protektorátu Čechy a Morava (15. 3. 1939) a trvala až do roku 1945. V období nacistické okupace bylo vězeňství využíváno zejména pro účely německé tajné policie (Kýr 2012). Symbolem zneužívání vězeňství za nesvobody a porušování lidských práv se stala tzv. Pankrácká sekyrárna⁴³, která sloužila jako nástroj k potlačování nepřátel systému (Kýr 2008; Kýr, Kafková 2009).

Po osvobození se z nacistického sevření proběhlo krátké intermezzo se snahou o obnovu československého vězeňství na demokratických principech. Úsilí demokratizovat tehdejší vězeňský systém zasažený pozůstatky nacistického vězeňství však naráželo na mnohé bariéry, zejména na přeplněnost tehdejších věznic, které praskaly ve švech pod náporom německých vězňů – nacistických zločinců, zrádců a kolaborantů, kteří se souhrnně označovali jako retribuční vězni⁴⁴.

V roce 1948 byl zřízen tzv. Sbor vězeňské stráže (předchůdce dnešní Vězeňské služby České republiky), který měl ve své kompetenci dohled nad výkonem trestu odsouzených. Nově vzniklý sbor se však ve svých počátcích potýkal s nedostatkem kvalifikovaného personálu a individuálními prohřešky svých členů proti nastavenému řádu. Sbor vězeňské stráže se nestačil vyvinout v důstojnou organizační složku tehdejšího vězeňství, protože téhož roku (1948) nastal zlom ve snaze o demokratizaci československého vězeňství, které se začalo transformovat, dle sovětského vzoru, do represivního aparátu totalitního režimu sloužícího k nastolení a udržení masového teroru (Kýr, Janák 2004).

Období komunistické nadvlády (1948 - 1989) se vyznačovalo, obdobně jako období nacistické okupace, silně dehumanizovaným přístupem k vězňům. Jako legitimizační prostředek využil režim tzv. třídní přístup k vězňům osobám, což umožňovalo nelidské

---

⁴³ Pankrácká popraviska jsou symboly utlačování nepřátel systému, kdy zejména v letech 1923 - 1989 představovala významná místa českých dějin. Během těchto více jak šedesáti let se zde symbolicky, ale i reálně, tvořily dějiny českého vězeňství. V areálu Pankrácké věznice vznikla původně celkem čtyři popraviska, ve kterých se vykonával trest smrti různými formami oběšení, či pomocí gilotiny. Právě využívání gilotiny dalo název popravčí místnosti (popravisti), které se začalo říkat sekyrárna.

Pankrácká věznice vznikla roku 1889 a od roku 1926 bylo umožněno v jejím areálu vykonávat trest smrti. Prvním popraveným byl dne 6. 12. 1930 František Lukšík. Roku 1943 bylo v Pankrácké věznici postaveno nové popravisko určené pro výkon trestů smrti, které byly uloženy nacistickými okupačními soudy. V další místnosti byla poté zřízena tzv. rakvárna, kam se ukládala těla popravených na podlahu tak, aby jejich krev odtékala připraveným kanálkem. Ten se v Pankrácké věznici dochoval až do současné doby.

Ohledně počtu vykonaných poprav v Pankrácké věznici panují velké dohady. Z dostupných materiálů je však možné s jistotou prohlásit, že v období od 5. 4. 1943 do 26. 4. 1945 zde bylo popraveno stěží gilotinou nejméně 1075 osob, z toho 155 žen. Je však možné předpokládat, že reálný počet popravených bude výrazně vyšší, jelikož se nedochovala dokumentace k popravám oběšením.

Samotná gilotina byla po pádu nacistického režimu roku 1945 rozebrána a svržena z Karlova mostu do Vltavy. Po usilovném pátrání byly její hlavní části z Vltavy vyloveny a gilotina byla následně opět zkompletována a osazena na původní místo. Stala se tak symbolem nacistických hrůz a dehumanizovaného zacházení s odsouzenými. V současné době je v Pankrácké věznici vystaven pomník připomínající uvedené historické události, který však není (až na výjimky) běžně přístupný veřejnosti. Slouží jako pietní místo i jako součást vzdělávacího programu budoucích příslušníků Vězeňské služby České republiky. Poslední popravenou ženou v Pankrácké věznici byla Olga Hepnarová popravená dne 12. 3. 1975 a posledním popraveným mužem Vladimír Lulek popravený 2. 2. 1989 (Kýr 2006: 6-10).

⁴⁴ Roku 1948 bylo v českých zemích odhadem 20 až 24 tisíc vězňů a z toho podíl retribučních vězňů čítal asi 12 tisíc (Kýr, Janák 2004: 1).

zacházení se skupinou odsouzených označených jako političtí vězni⁴⁵. Odsouzení neměli v této době prakticky žádná práva (občanská ani lidská) a neexistovaly ani instituce, které by jim je dokázaly zajistit⁴⁶ (Tomek 2000: 10). Porušování lidských práv bylo nejen tolerováno, ale často dokonce i přímo nařizováno a vyžadováno po zaměstnancích věznic (Schwartz, Schwartz 1989). Proměnou prošel taktéž Sbor vězeňské stráže, který se stal roku 1949 vojensky organizovanou jednotkou. Charakteristickým rysem se stala také centralizace tehdejšího vězeňství, během které byly zavírány menší okresní a krajské věznice. Hlavní sídlo tehdejšího vězeňského systému bylo vytvořeno v Praze a pod jednotnou kontrolou mělo i území dnešního Slovenska (Kýr, Janák 2004).

Počátkem osmdesátých let vrcholilo období tzv. normalizace, během kterého byl zrušen Výzkumný ústav penologický, který se pod vedením docenta Čepeláka zabýval analýzou osobnosti pachatele a možných způsobů jeho nápravy. Roku 1965 byl Rozkazem ministra vnitra č. 23/1965 zřízen tzv. Sbor nápravné výchovy, který na základě zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu zajišťoval nápravně výchovnou činnost, ostrahu a správu tehdejších věznic (John 2013).

Zásadní zlom v moderních dějinách českého vězeňství nastal roku 1989, kdy se změnou politického režimu, i s ohledem na nepokoje a narůstající požadavky odsouzených (Kýr 2005), započala nová fáze přestavby tehdejšího vězeňského systému. Od roku 1990 se opětovně naplno rozeběhla snaha o transformaci modelu československého/českého vězeňství s cílem odstranit pozůstatky komunistického režimu⁴⁷ (Vacek 2004).

V roce 1991 byla vypracována *Koncepce rozvoje vězeňství v ČR*, která se stala klíčovým strategickým dokumentem vězeňské reformy (Netík 1998). Důraz byl kladen na

---

⁴⁵ Charakteristickým rysem Československého vězeňství (v období 1948 – 1989) byla také agenturní činnost ve smyslu zpravodajství prováděného prostřednictvím tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti. Tajní agenti podávali zprávy o přípravách útěků vězňů, ale také podávali informace o jednotlivých členech Sboru vězeňské stráže. Tyto informace byly zneužívány k manipulaci a ovlivňování odsouzených, ale také zaměstnanců věznic, zejména vězeňských dozorců (Tomek 2000: 10).

⁴⁶ Vězeňství bylo za komunismu běžně využíváno k nemilosrdné perzekuci nepřátel systému. Vězeňská zařízení se vytvářela i v prostorech, které k tomu vůbec nebyly určeny. Příkladem je internace řeholníků na Hoře Matky Boží v Králíkách (viz <http://www.klasterkraliky.cz/content/klaster-misto-internace>). Charakteristickým byl taktéž pojem MUKL (muž určený k likvidaci), kterým se běžně označovali odsouzení a který se přenesl i do dnešní doby.

⁴⁷ Vývoj politického klimatu, spojený s pádem komunistického režimu, byl reflektován také skupinou odsouzených, kteří začali požadovat odstranění pozůstatků komunistického režimu, zejména z období tzv. normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech. Hlavními nástroji tehdejších protestů se staly hladovky a odmítání vykonávat práci. První vlna nepokojů vypukla v tehdejších věznicích 17. 11. 1989, druhá velká vlna nepokojů poté následovala v prosinci roku 1989 (24. 12. 1989). Během druhé vlny nepokojů byly ze strany odsouzených kritizovány životní podmínky ve věznicích (zejména ubytovací, stravovací a hygienické), pod kritiku se dostala také nepřiměřená délka trestu a neodpovídající finanční ohodnocení za práci vykonávanou v prostorách věznic. Za jeden z nejvýraznějších nedostatků nově se tvořícího vězeňského systému bylo označováno nevhodné zacházení s odsouzenými ze strany vězeňských dozorců.

Vedle vyhlášení a držení hladovek začali odsouzení na konci roku 1989 vyvěšovat z oken cel transparenty a zapalovat matrace. Vývoj těchto událostí vedl až k vyhlášení amnestie dne 1. 1. 1990 u příležitosti nástupu prezidenta Václava Havla do funkce hlavy státu. Vlna amnestií pokračovala až do 21. 1. 1990, kdy bylo k tomuto datu omilostněno 15 392 obviněných a odsouzených. Den poté byla vyhlášena hladovka 295 odsouzených ve věznici Heřmanice za účelem zlepšení zdravotních, stravovacích a pracovních podmínek (Kýr 2005: 1-3).

depolitizaci a decentralizaci vězeňství a vytvoření předpokladů pro celkovou humanizaci (Černíková, Sedláček 2002).

Ke dni 1. 1. 1993 zanikl tehdejší Sbor nápravné výchovy a ke správě vězeňských zařízení v České republice byla zřízena Vězeňská služba České republiky⁴⁸, která byla postupně zbavována politického vlivu, centralizace a byrokracie. Došlo ke změně struktury tehdejšího vězeňství, kdy bylo zřízeno Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, a odpovědnost za řízení vězeňské služby byla svěřena do rukou generálního ředitele.

Zároveň byly posíleny pravomoci ředitelů jednotlivých vazebních věznic a věznic pro výkon trestu odnětí svobody. V souladu s požadavky na dodržování základních lidských práv a občanských svobod byl vydán zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, který stanovil, že obvinění mohou být podrobena jen těm omezením, která jsou nutná pro trestní řízení. K prohloubení humanizace a odborného zacházení s odsouzenými byl vydán zákon č. 294/1994 Sb., který pozměnil a doplnil zákon č. 59/1956 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody (Kýr 2012).

K postupným změnám legislativy dochází dlouhodobě až do současnosti⁴⁹. Reformační úsilí se odráží i v koncepčních materiálech Vězeňské služby České republiky a Ministerstva spravedlnosti České republiky (Vězeňská služba ČR 2005, 2014; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016), které představují podklady pro pokračující transformaci českého vězeňství založenou na doporučeních Evropských vězeňských pravidel (Vězeňská služba ČR 2006). V jedno z ústředních témat diskuzí nad budoucím směřováním vývoje českého vězeňství se postupně vyprofiloval ideál humanizace a snaha přiblížit české vězeňství vyspělým zahraničním vězeňským modelům. Vzhledem k politické historii České republiky, respektive Československa, má české vězeňství více jak čtyřicetiletý deficit v oblasti rozvoje

---

⁴⁸ Zákon České národní rady č. 555/1992 Sb., o vězeňské a justiční strážní České republiky, s počátkem účinnosti od 1. 1. 1993 ustavil Vězeňskou službu České republiky jako nový ozbrojený bezpečnostní orgán vězeňského systému České republiky, který zajišťuje výkon vazby, výkon zabezpečovací detence a výkon trestu odnětí svobody. Jako hlavní úkoly nově vzniklé Vězeňské služby České republiky stanovil výše uvedený zákon spravovat a střežit vazební věznice a věznice, odpovídat za dodržování zákonem stanovených podmínek výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody, dále pak střežit, předvádět a eskortovat osoby ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody.

Výše uvedený zákon dále klasifikuje orgány Vězeňské služby České republiky na vězeňskou stráž, justiční stráž a správní službu. Vězeňská stráž střeží, předvádí a eskortuje osoby ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody, střeží vazební věznice, věznice, ústavy pro výkon zabezpečovací detence a je-li podle odstavce 5 povolána k plnění úkolů justiční stráž, střeží budovy soudů, státních zastupitelství a ministerstva.

Justiční stráž zajišťuje pořádek a bezpečnost v budovách soudů, státních zastupitelství a ministerstva a v jiných místech jejich činnosti. Je-li justiční stráž dočasně povolána k plnění úkolů vězeňské stráže, střeží vazební věznice a věznice, předvádí a eskortuje osoby ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody. Správní služba rozhoduje ve správním řízení podle zvláštních právních předpisů a zabezpečuje organizační, ekonomickou, vzdělávací, výchovnou, zdravotnickou a další odbornou činnost.

⁴⁹ Zákonem č. 175/1990 Sb. byl zrušen trest smrti, zákonem č. 555/1992 Sb. byla zřízena Vězeňská služba České republiky a byly posíleny pravomoci ředitelů věznic, roku 1993 byl novelizován zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a započalo novodobé vzdělávání příslušníků a občanských pracovníků Vězeňské služby České republiky v Institutu vzdělávání Vězeňské služby České republiky, byl vydán zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, dále byl vydán zákon č. 169/1999 Sb. a vyhláška č. 345/1999 Sb., kterými se novelizoval zákon o výkonu trestu odnětí svobody, respektive řád výkonu trestu odnětí svobody, ve kterých byl kladen důraz na princip rovnosti a rovného zacházení s odsouzenými.

demokratických hodnot respektujících lidskou důstojnost odsouzených. Vězeňská služba České republiky (společně s Ministerstvem spravedlnosti České republiky) se jej snaží postupnými kroky smazávat (Vězeňská služba ČR 2005, 2014; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

2 HUMANIZACE VĚZEŇSTVÍ OPTIKOU SOCIÁLNĚ VĚDNÍ TEORIE

Sociální změna je předmětem zájmu sociologické teorie od jejích prvopočátku (Keller 1990) až do současnosti více (Merton 2000; Luhmann 2006), či méně minulé (Giddens 2003). Oblast vězeňství není v tomto kontextu výjimkou a specifický typ současné sociální změny zde představuje zvýšené kladení důrazu na lidská práva a principy humanity. Vězení je možné nahlížet jako odraz společnosti, jako pomyslné zrcadlo celospolečenských jevů (Foucault 2000; Combessie 2001; Becci 2012; Drake 2012) a zároveň jako jeden z možných způsobů, jak tyto sociální fenomény/změny nahlížet a lépe jim porozumět⁵⁰. Humanizaci vězeňství je tak možné považovat za příklad specifické sociální změny (mikro úroveň) vycházející ze změny přístupu k trestání (makro úroveň)⁵¹.

Sociologická teorie nás učí, že sociální systémy (a vězeňství představuje jeden z významných sociálních systémů) jsou vždy zasazeny v určitém prostoru, který jejich existenci na jedné straně umožňuje/podmiňuje a na druhé straně omezuje (determinuje). Tento prostor na obecné úrovni spoluutváří (1) formální a mocenská struktura projevující se v existenci psaných pravidel (Parsons 1964, 1966, 1967, 1969; Foucault 2000) a (2) každodenní jednání/interakce aktérů vycházející z aktuálního kontextu daného sociálního prostoru (Goffman 1961, 1999).

Vztah mezi těmito dvěma úrovněmi sociálních systémů popisuje také například teorie diskurzu, která hovoří o tom, že sociální změna je vyjádřením vzájemně se ovlivňujícího vztahu mezi textem a sociální praxí (Fairclough 1989, 1992). Teorie diskurzu věnuje značnou pozornost vztahu mezi produkcí, reprodukcí a transformací textu a změnou diskurzivní, respektive sociální praxe⁵². Fairclough uvádí, že mezi textem, potažmo diskurzem, a sociální praxí je reciproční vztah (Fairclough 1989). To znamená, že se vzájemně ovlivňují a utvářejí. Jde vlastně o dvojí proces změny a to jak na úrovni textu, tak na úrovni praxe.

Vězeňství není v tomto ohledu žádnou výjimkou a je možné jej nahlížet jako specifický typ sociálního systému, který je navíc velmi silně řízen byrokratickými a vojenskými principy. Psaná pravidla tak hrají v tomto sociálním systému klíčovou roli a na jeho fungování mají zásadní vliv. Z této perspektivy také vychází řada pokusů o definování pojmu humanizace vězeňství, na které můžeme v současnosti (nejen) v českém kontextu narazit. Pokud se po roce 1989 hovoří v českém kontextu o humanizaci vězeňství, tak se velmi silně zdůrazňuje zejména úloha psaných pravidel a upozaďuje se rovina každodenní praxe a jednání/interakce aktérů (viz níže).

---

⁵⁰Vězení je nahlíženo jako zrcadlo společnosti i mimo akademickou sféru, což dokládají například citáty Winstona Churchilla, či Fjodora Michajloviče Dostojevského. Winston Churchill „*Ukažte mi vaše vězeňství a já vám řeknu, jaká je vaše společnost*“ (Hála 2006: 7). Fjodor Michajlovič Dostojevskij „*The degree of civilization in a society can be judged by entering its prisons*“ (Shapiro 2006: 210).

⁵¹ Dominique Clément dokonce tvrdí, že agenda lidských práv představuje v Kanadě jeden z nejsilnějších „motorů“ sociálních změn (Clément 2016).

⁵² Schematicky je možné si tento vztah přiblížit na trojdimenzionálním modelu diskurzu Normana Fairclougha (Fairclough 1992: 73). Pokud si model představíme jako soustředné kruhy, tak v jádru je text, který je obkloповán diskurzivní praxí a ta je obkloповána sociální praxí.

Humanizace by tak, dle řady autorů, měla znamenat vytvoření dostatečně propracovaného legislativního rámce, který zajistí humanizovaný přístup k vězněným osobám a zamezí zneužití moci proti nim (Černíková 1998). Kamila Meclová, bývalá generální ředitelka Vězeňské služby České republiky, popisuje humanizaci vězeňství obdobným způsobem, kdy tvrdí, že „humanizace vězeňství, to je v první řadě dodržování Listiny základních práv a svobod, což je zákon č. 2/1993 Sb.“ (Meclová 2004: 8).

Humanizace je vnímána jako snaha o polidštění, zlidštění, zušlechťování lidské povahy (Hála 2006), jako snaha o vytvoření důstojných a lidských podmínek ve výkonu vazby a trestu odnětí svobody (Mařádek 2005). Těchto snah o zušlechtění lidské povahy a vytvoření lidských podmínek by mělo být dosaženo vytvořením odpovídajících psaných pravidel. Tato pravidla mají poté ambici stanovit, kde jsou ony hranice lidskosti a důstojnosti, tedy co je považováno za důstojné a co už důstojnosti člověka odporuje. Ilustrativním příkladem může být určení velikostí ubytovací plochy na jednoho odsouzeného, kdy je ideálem 6m² a více, přijatelnou hranicí 4m² a nepřijatelný je pokles pod 3m². 3m² se tedy v tomto ohledu stávají hranicí lidské důstojnosti. Takovýchto pokusů o vyjádření hranice lidskosti a důstojnosti nalezneme na úrovni psaných pravidel celou řadu (bližší v kapitole 4).

Proces humanizace vězeňství by v této perspektivě znamenal proces vytváření formálně kodifikovaných pravidel/práv (psaných pravidel) závazných pro předmětné orgány státní správy (Vězeňská služba České republiky a Ministerstvo spravedlnosti České republiky), nad jejichž dodržováním bdí kontrolní mechanismy a to jak na národní (Veřejný ochránce práv), tak mezinárodní úrovni (CPT, ESLP). Toto pojetí se pokusím demonstrovat na konkrétním případě.

Tzv. Nelson Mandela Rules vydaná Organizací spojených národů jsou od roku 1957 průběžně aktualizována a rozšiřována. Tím jsou Organizací spojených národů vymezována základní pravidla, principy a standardy týkající se vězeňství, která mají definovat humanizované trestání, potažmo vězeňství. Vedle těchto psaných pravidel (Nelson Mandela Rules) vytváří Organizace spojených národů také návody a standardy, jak dodržování daných pravidel v praxi kontrolovat⁵³. Proces humanizace v pojetí Organizace spojených národů by tak znamenal vytvoření sady zásad a pravidel (s vírou v to, že se těmito pravidly dokáže definovat lidskost a lidská důstojnost a zároveň vymezit její hranice), která mají být uplatňována v praxi a zároveň vytvoření návodu, jak dodržování kontrolovat, čímž se vytváří určitý kontrolní mechanismus.

Pokud však budeme pojímat humanizaci pouze tímto způsobem, tak dojde k reifikaci tohoto pojmu, protože ze zřetele ztratíme druhou klíčovou rovinu vězeňského sociálního systému, kterou je každodenní praxe utvářená každodenním jednáním a interakcemi aktérů vězeňského světa. Dovolím si na tomto místě tvrdit, že humanizace není pouze o psaných pravidlech, ale je nezbytné reflektovat také perspektivy aktérů, kteří k pojmu humanizace (a

---

⁵³ Ilustrativním příkladem je dokument s názvem „Assessing compliance with the Nelson Mandela Rules: A checklist for internal inspection mechanism“ (United Nations 2017), který stanovuje podrobný návod, jak kontrolovat praktické dodržování jednotlivých pravidel a zároveň je v něm vymezováno, co lze a nelze považovat za dodržení/porušení pravidel.

vytvořeným psaným pravidlům) různě přistupují a tento značně vágní pojem si naplňují svými obsahy. Tyto obsahy se nemusí (a v rámci mého výzkumu se ukázalo, že tomu tak v mnoha případech není) shodovat s významy a ideály, které jsou obsaženy v rámci uvedených psaných dokumentů/pravidel. Tento nesoulad poté může v praxi vyvolat řadu nezamýšlených důsledků.

Odezva na vzrůstající význam tématu lidských práv postupně sílila i v rámci sociologie, ve které vznikla subdisciplína označovaná jako tzv. sociology of human rights (jako relevantní překlad se jeví sociologie lidských práv). Mark Frezzo definuje sociologii lidských práv jako pokus pochopit pomocí sociologických teorií a metod „praxi lidských práv“ (Frezzo 2015). Úkolem sociologů by, dle něj, mělo být analyzovat sociální podmínky (okolnosti) vzniku a implementace lidských práv, jelikož požadavek na rozšíření lidských práv přichází ze společnosti a stát se v jeho pojetí stává klíčovým subjektem (orgánem) implementujícím lidská práva do praxe a vynucujícím jejich dodržování. I pro Marka Frezza jsou v tomto ohledu hlavním nástrojem státu psaná pravidla a kodifikované normy (*human rights legislation*).

Frezzo nabízí nový úhel pohledu na problematiku lidských práv, který opírá o čtyři hlavní koncepty, se kterými pracuje. Těmito koncepty jsou podmínky (rights conditions), požadavky (rights claims), efekty (rights effects) a svazky (rights bundles). Mark Frezzo obrací pozornost k analýze ekonomických, politických, sociálních a kulturních okolností (conditions) vzniku specifických požadavků (claims) na ochranu lidských práv. Zároveň nabádá k reflexi měnících se mocenských vztahů (effects) v souvislosti s prosazováním/rozšiřováním lidskoprávní agendy (bundles) (Frezzo 2015).

V rámci sociologie lidských práv se dále věnovala pozornost například historii vývoje pojetí lidských práv (Ishay 2008), historii vývoje samotné disciplíny (Frezzo 2011), či konsekvencím mocenských bojů v oblasti implementace lidských práv mezi státem, sociálními hnutími a zájmy jedinců (Armaline, Silfen Glasberg, Purkayastha 2015). Debata se vede také nad tím, zda je možné univerzální pojetí lidských práv (Frezzo 2015), či nikoli (Clément 2016). Dominique Clément zastává názor, že problematika lidských práv je stejně tak záležitostí sociologickou, jako legální (Clément 2016). Lidská práva (humanizace) mají sociální význam, který se odráží v žité každodenní „sociální praxi institucí (organizací)“ (Madsen, Verschraegen 2013) a právě analýzou této „sociální praxe“ můžeme těmto pojmům porozumět (Griffin 2008). Jestliže tedy, dle Clémenta, právní a politické vědy (*legal scholars and political scientists*) nahlíží lidská práva z určité abstraktní formální perspektivy, tak úkolem sociálních věd (primárně sociologů) by mělo být akcentovat ve zvýšené míře roli jednotlivých aktérů v každodenní praxi (Clément 2016).

Záběr sociologie lidských práv je, s ohledem na relativní mládí této subdisciplíny, poměrně široký. I přes to se však domnívám (stejně jako Clément), že je problematika lidských práv uchopována primárně na abstraktní makro úrovni (Clément 2016) a ze zorného pole se tak částečně ztrácí mikro úroveň, tedy úroveň jednotlivých organizací, či konkrétních aktérů. Právě této úrovni se ve své práci věnuji a pokusím se tak tuto „mezeru“ v rámci sociologie lidských práv částečně vyplnit. Jak se však zdá, tak pro zodpovězení mé výzkumné

otázky, zaměřené na jednotlivé aktéry specifického vězeňského světa (vězeňských organizací), se zdá přístup sociologie lidských práv až příliš vzdálený.

Vědom si tohoto částečného nedostatku sociologie lidských práv jsem se snažil nalézt takové konceptuální ukotvení, které mi umožní lépe uchopit pojem humanizace v perspektivě jednotlivých aktérů vězeňského světa. S ohledem na formální charakter vězeňských zařízení jsem se rozhodl hledat pomoc v teoretických konceptech sociologie byrokracie a organizace, jelikož lidská práva nevnímám pouze jako abstraktní princip, ale vnímám je jako žitou praxi (Clément 2016; Griffin 2008). Navíc jako praxi, která je žitá vždy v určitém kontextu, v mém případě je to kontext vězeňského světa, tedy lépe řečeno, vězeňské organizace. Kontext organizace je tak přínosnou „čočkou“, skrze kterou lze nahlížet i na problematiku lidských práv/humanizace (srov. Sjoberg, Gill, Williams 2001: 38).

VĚZENÍ JAKO FORMÁLNÍ BYROKRATICKÁ ORGANIZACE

Vězení je bezesporu svébytným typem sociální organizace, která se vyznačuje řadou specifických charakteristik, které z ní činí unikátní prostor v rámci společnosti (Jones, Schmid 2000). Jednou z klíčových charakteristik vězení je jeho fyzická (ale i symbolická) izolovanost a všeobkličující/všezahrnující charakter, což z vězení činí tzv. totální instituci (Goffman 1961). Vězení však může být konceptuálně pojímáno také z mnoha jiných perspektiv, například z perspektivy genderu, jako analytické kategorie, můžeme o vězení hovořit jako o tzv. genderované organizaci (např. Acker 1992; Britton 1997; Nedbálková 2006a). Ať už si pro popis vězení vybereme jakoukoliv pozici, tak se dříve nebo později dostaneme k jedné klíčové charakteristice vězení, kterou je byrokratická formální organizace (Goffman 1961). Z toho důvodu jsem se rozhodl využít pro konceptuální uchopení vězení teorii sociologie byrokracie a organizace.

Dle Jana Kellera představují formální organizace „*uměle vytvořený nástroj koordinace aktivit většího počtu lidí za určitým pevně stanoveným cílem*“ (Keller 2007: 2). Formálnost těchto organizací spočívá v obdobných principech, na jejichž základě fungují. K jejich definování přispěl již Max Weber při své analýze legálního panství, když si povšiml, že byrokratická správa odvozuje svou legitimitu z obecně platných norem (psaných norem), kterým jsou podřízeni všichni členové organizace. Weber doplnil ještě další typické znaky byrokratické správy: dělba práce, jasné vymezení kompetencí, hierarchické uspořádání pracovních pozic, požadavek odpovídající kvalifikace, či neosobnost jednání. Klíčovým prvkem činnosti byrokratických organizací však stále zůstává řízení na základě formálních pravidel a norem. Weber taktéž dodává, že pro dosažení vytyčených cílů je nutná jasná definice cílů a postupů k jejich dosažení (Weber 1997).

Weber hodnotil byrokratickou správu spíše pozitivně, kdy vyzdvihoval zejména systematičnost, rychlost a efektivitu, kterou přináší. Jeho pojetí však zároveň reflektuje i prvky poměrně dehumanizovaného přístupu (viz „železná klec racionality“), který vnímá aktéry jako pasivní vykonavatele nastavených pravidel a procesů (Merton 1957, 2000), jelikož od „byrokratického úředníka“ se očekává precizní aplikace stanovených postupů bez zapojení

vlastní kreativity. Od úředníků se dále očekává loajalita a oddanost stanoveným cílům a postupům.

Formální byrokratické organizace tak jsou nepochybně typické tím, že svým aktérům snižují možnosti volby, nicméně to však neznamená, že by aktéři byli v rámci formálních organizací zcela pasivní. Tuto myšlenku uceleně shrnuje, s odkazem na Michela Croziera, Jan Keller, *„členové organizací jednají při hájení svých zájmů vysoce aktivně, ani zdaleka však ne zcela libovolně. Jejich možnosti závisí na kontextech a tlacích organizačních struktur, které využívají velice tvořivým, zároveň však uvážlivým způsobem“* (Keller 2007: 76).

Již sám Weber, při odkazu na tzv. iracionalitu racionality, částečně refletoval aktivní roli aktérů při vlastním definování obsahu psaných pravidel. Weber to nazývá jako „prvek lidského uvažování“. Weber tak upozorňuje, že ani byrokratická správa nedokáže vždy plně zajistit jednotný výklad pravidel a tím pádem ani jednotný způsob jejich aplikace/dodržování.

Již v 50. letech minulého století přišel Alvin Gouldner s myšlenkou, že nastavení jednoho cíle ze strany byrokratického aparátu nemusí nutně vést k tomu, že se s tímto cílem všichni zaměstnanci (úředníci) ztotožní a budou s ním souhlasit. Gouldner si tak všiml toho, že zaměstnanci nejsou jen pasivní, ale že mohou vyjadřovat odpor (právě na základě neztotožnění se s cíli a pravidly) a tím může docházet ke konfliktním situacím. Gouldner hovořil o „bludném kruhu“ moci a kontroly nad nadřízenými. Gouldner přitom akcentoval, že neosobní psaná pravidla poskytují zaměstnancům možnost vlastní iniciativy (Gouldner 1954).

Kritiku omezování vlastní iniciativy úředníků v rámci fungování byrokratických organizací dále rozpracovává například Michel Crozier. Crozier hovoří o tom, že jednou z největších slabín byrokratických organizací je právě předpoklad, že dokáží minimalizovat iniciativu úředníků a víra v to, že nastavená (psaná) pravidla dokáží postihnout veškeré aspekty fungování organizace a veškeré vykonávané činnosti. Crozier tak tvrdí, že existuje řada situací (označuje je jako „zóny nejistoty“), které nemohou být bezezbytku postihnuta danými pravidly (Crozier 1970). Tyto situace se poté mohou projevit i do selhání snah o zavedení změn do praxe dané organizace. Tento důsledek reflektuje i Jan Keller, který tvrdí, že *„zvláště závažným problémem formálních organizací je, že často právě ta opatření, která byla zavedena s cílem zvýšit jejich účinnost, navozují stav, který jejich činnost tlumí, či přímo odvádí od stanovených cílů“* (Keller 2007: 10-11). Crozier přitom zdůrazňuje určitou moc (spojenou právě s nejistotou plynoucí ze „zón nejistoty“), kterou tito úředníci disponují a kterou mohou v praxi využít pro dosažení svých cílů.

Pokud tedy Weber vnímal úředníky jako odborné experty s profesionálními zájmy a Merton je naopak vnímal jako pouhé pasivní vykonavatele pravidel, tak u Croziera se dostáváme k reflexi a důrazu na vlastní iniciativu a aktivní roli úředníků, kteří nejsou jen pouhými vykonavateli, ale aktivními aktéry, kteří dokáží využít slabín systému a pravidla si definují a přizpůsobují (do určité míry) samostatně. Byrokratická organizace jim tedy dává prostor pro vlastní aktivitu a tito úředníci je využívají. Podle Croziera tak nedochází k naplnění velké obavy Maxe Webera o naprostém dehumanizačním potenciálu byrokratických aparátů. Crozier tak vychází z teorie konfliktu a tvrdí, že zaměstnanci se

pasivně nepřizpůsobují tlakům organizace, ale že jsou naopak velmi aktivní (Crozier, Friedberg 1977).

V Crozierově a Friedbergově pojetí je klíčový zejména čtvrtý typ „zóny nejistoty“, který Jan Keller popisuje takto: „*oblasti nejistoty, které jsou založeny na využití obecných organizačních pravidel. Neosobní pravidla jsou v principu samozřejmě určena k potlačení existujících zdrojů nejistoty. Paradoxem je, že tato pravidla nejenže neodstraňují všechnu nejistotu z rozhodování, ale navíc přispívají ke vzniku nejistot nových, kterých mohou využít právě ti, jejichž jednání mělo být pravidly regulováno*“ (Keller 2007: 75). Do určité míry (jejíž rozsah je velmi složité určit) tak záleží na aktérech, jakým způsobem (a v jak velkém rozsahu) si pravidla přizpůsobí (Scott 1990).

Aktivní roli aktérů v rámci formálních byrokratických organizací akcentuje taktéž pohled interpretativní sociologie. David Silverman (1970) upozorňuje na riziko reifikace plynoucí z přístupu k byrokratickým organizacím založeném na přehnaném zdůrazňování jejich nadosobního charakteru. Silverman se tak vymezuje proti systémovému přístupu a důraz klade na roli aktérů a na proces přikládání významů pojmům a pravidlům, kterými se mají tito aktéři řídit. „*Tento přístup tedy nevysvětluje průběh jednání zaměstnanců jako mechanickou reakci na jejich umístění v rámci organizace a na tlaky, které vůči nim směřují. Snaží se naopak ukázat, jak se jejich jednání odvíjí od definic situace a od jejich vlastních cílů formovaných jejich dřívějšími očekáváním, spojenými zpravidla s jejich statusem v ně organizace, i od zkušeností, jež si odnesli z minulých interakcí*“ (Keller 2007: 83).

Je tedy zřejmé, že stejně jako je neopomenutelný vliv psaných pravidel, tak je neopomenutelný i vliv aktivní činnosti aktérů. Rád bych se zde tedy vymezil vůči pojetí (Keller jej nazývá jako klasickou fázi studia organizací), které vychází z předpokladu, že zájmy organizace a zaměstnanců jsou v zásadě totožné, zaměstnanci se s nimi ztotožňují a na základě této identifikace poté jednají předpokládaným způsobem. Přikláním se spíše k přístupu, který akcentuje proměnlivost vztahu jedince k organizaci a zároveň klade důraz na aktivní roli aktérů.

Teorie sociologie byrokracie a formálních organizací je, dle mého názoru, využitelná i jako konceptuální uchopení pro studium vězeňského prostředí. Vězeňskou každodenní realitu tak můžeme nahlížet jako výslednici vztahu mocenských strukturálních sil (Foucault 2000) a neustálého procesu ustavování, vyjednávání a přizpůsobování pravidel aktéry vězeňského světa v závislosti na kontextu dané situace (Goffman 1961).

V prvním případě je klíčová mocenská struktura, která je ustavována a reprodukována skrze psaná pravidla (psané dokumenty). Moc je velmi abstraktní pojem a je těžké ji uchopit. Já se však domnívám, že ji lze v tomto případě detekovat právě v psaných dokumentech jako legislativní moc, protože ti, kdo mají definiční moc, tak tyto psané materiály vytváří a zároveň jimi svou moc reprodukují. Psaná oficiální pravidla definují práva a povinnosti všech aktérů vězeňského světa, určují jejich pozice ve vězeňském prostoru a zároveň vymezují podoby preferovaných vzorců jejich vzájemných sociálních interakcí.

Psaná pravidla tak představují jeden z klíčových oficiálních mocenských nástrojů/zdrojů. Je však otázkou, jak velký vliv má změna psaných pravidel na alokaci moci a zda tak dochází k posilování, nebo naopak k rozmazávání mocenských hranic (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014). Phil Scraton, Joe Sim a Paula Skidmore na základě svého výzkumu dospěli k závěru, že vězeňská autorita má natolik velký vliv a moc, že si dokáže vynutit striktní dodržování nastavených pravidel a řádu i přes případný odpor účastníků vězeňského světa. Jedná se tak o nekompromisní aplikování autority (Scarton, Sim, Skidmore 1991). Psaná pravidla mají na účastníky vězeňského světa nepochybný vliv a ovlivňují vězeňskou strukturu i jednání aktérů (viz výše uvedené vymezení práv, povinností a vzájemných interakcí), otázkou ale zůstává, do jak velké míry.

Druhá zmíněná perspektiva nahlíží vězeňskou realitu, vězeňský život, jako produkt vzájemných interakcí mezi jednotlivými aktéry (Goffman 1961). Klíčové je ustavování významů v kontextu daných situací s ohledem na jednání ostatních účastníků. Aktér tak není pouhým pasivním příjemcem a vykonavatelem předkládaných oficiálních (psaných) pravidel, ale je naopak vnímán jako aktivní činitel, který realitu nejen reprodukuje (skrže dodržování pravidel), ale aktivně ji ustavuje. Aktéři tak k psaným pravidlům aktivně přistupují a v praxi si je flexibilně přetváří dle kontextu dané situace (Scott 1990). Výsledkem tohoto procesu přizpůsobování si formálních pravidel je vznik pravidel nových, neformálních, komunitně ustavených, která koexistují spolu s pravidly formálními, tedy strukturálně nastavenými (Van Zyl Smit 2010).

Podobným způsobem uvažoval nad životem za vězeňskými mřížemi i profesor Morris G. Caldwell, který zaměřil svou pozornost na dynamické vztahy mezi neformální a formální sociální strukturou. Na základě svého výzkumu dospěl k závěru, že vězeňský svět je relační systém, ve kterém vzájemně interagují (a vzájemně se ovlivňují) různé skupiny aktérů vězeňského světa, přičemž jsou však jejich interakce ovlivňovány předepsanými pravidly (Caldwell 1956: 649). Zároveň také dodává, že vztah mezi formální (vězeňskou autoritou) a neformální (subkultura odsouzených) strukturou může potenciálně vést k odporu a případným vzpourám, které pramení z negativních reakcí ze strany odsouzených na implikaci vězeňské autority (pravidel) do vězeňské praxe (Caldwell 1956: 656). Jedním z klíčových závěrů však zůstává tvrzení o dynamičnosti vztahů mezi jednotlivými částmi vězeňského systému a to jak na úrovni interpersonální, tak na úrovni formálních a neformálních struktur.

VĚZENÍ JAKO TOTÁLNÍ INSTITUCE (ORGANIZACE)

Pro popis vězení z pozice sociologie byrokracie a formálních organizací je již tradičně využíván také koncept totální instituce od Ervinga Goffmana. Vězení představuje formální organizaci, která (na rozdíl od většiny formálních organizací) po určitou dobu ovlivňuje veškerý život určité skupiny obyvatel. Mezi autory, kteří se zasadili o rozvoj vnímání vězení jako formální organizace, můžeme zařadit například Donalda Clemmera, Greshama Sykese, či již zmíněného Ervinga Goffmana. Do sociologické teorie poté přenesl problematiku vězeňství zejména Michel Foucault.

Goffman (1961) popisuje věznice jako totální instituce (organizace), které jsou typické tím, že formálně spravují veškeré aspekty života jedinců po předem určenou dobu. Další významnou charakteristikou totální instituce je její fyzická (ale i symbolická) distance od okolní společnosti, která je v případě vězení symbolizovaná mřížemi v oknech a vysokými zdmi s ostnatým drátem. Díky této fyzické izolovanosti také dochází „pod jednou střešou“ k realizaci činností, které jsou jinak běžně odděleny. Tyto činnosti jsou vykonávány v přítomnosti ostatních členů, podléhají formálnímu řízení jedné autority a probíhají dle předem stanovených pravidel. Cíl je jediný. Dosáhnout toho, co bylo stanoveno (ať už si za tento cíl dosadíme cokoliv, od pomoci vězněným osobám navrátit se do společnosti až k pomstě – viz níže). K dosažení cíle využívají věznice principy byrokratické organizace.

Dle Goffmana je věznice, jakožto totální instituce, obydlena dvěma skupinami aktérů, kteří vůči sobě zaujímají neprostupný vztah (srov. Goffman 1961; Nedbálková 2006a: 20). Těmito skupinami aktérů jsou chovanci (tedy vězněné osoby) a zaměstnanci. Jejich vztah je dán zejména jejich postavením v organizační struktuře a přístupem k moci (srov. Dirga, Hasmanová Marhánková 2014), z čehož plyne fakt, že jedna skupina má za úkol zamezit v odchodu skupině druhé⁵⁴. Není tak překvapivé, že si obě skupiny vůči sobě navzájem udržují také značnou sociální distanci (Goffman 1961; v českém prostředí např. Dirga, Hasmanová Marhánková 2014).

Pro účely mé práce jsem si dovolil Goffmanovu typologii aktérů ještě více specifikovat a skupinu zaměstnanců jsem rozdělil na zástupce managementu a (řadové) zaměstnance. Všechny zmíněné skupiny (vězni, zaměstnanci a zástupci managementu) zastávají v rámci organizační struktury věznice odlišné pozice, přičemž však všichni podléhají stejným psaným pravidlům (ať už se jedná o příslušné zákony, podzákonné předpisy - zejména vyhlášky Ministerstva spravedlnosti České republiky, nařízení generálního ředitele vězeňské služby, či koncepční materiály).

Všichni zmínění aktéři podléhají (avšak různým způsobem a v různé míře) autoritě, která jejich činnosti a působení v rámci vězeňského prostředí ovlivňuje. Tlak formální byrokratické organizace věznice tak dopadá na všechny. Pochopitelně však v různé míře. Goffman (1961) se zaměřuje při popisu procesů vyvlastnění, mortifikace a kontaminace primárně na vězněné osoby. Popisu vlivu (nejen) formálního prostředí věznice na odsouzené se věnují také například Richard Jones a Thomas Schmid (2000). Ke skupině zaměstnanců poté obrátil pozornost například Lucien X. Lombardo (1981).

Ve vězeňském prostředí se však jedinci neprojevují pouze jako pasivní vykonavatelé psaných pravidel, kteří se bezezbytku řídí pokyny autority. Naopak se zdá, že se projevují jako aktivní činitelé, kteří se na vězeňské prostředí a pokyny autority (včetně psaných pravidel) adaptují (viz Goffman 1961) a svým způsobem si je přizpůsobují⁵⁵.

---

⁵⁴ Toto je pouze schematické dělení, jelikož zaměstnanci věznice nevykonávají pouze střežení, ale jsou odpovědní také za zajištění bezpečnosti vězněných osob a za naplňování stanovených programů zacházení – tedy za odborné zacházení s odsouzenými.

⁵⁵ Z perspektivy kriminologické teorie lze na spor o určení, do jaké míry jsou aktéři pasivní, či aktivní, nahlížet také optikou sporu mezi tzv. deprivacním (Clemmer 1940; Sykes 1958) a importačním (Irwin, Cressey 1962)

Za jeden z projevů aktivní role aktérů vězeňského světa považují různorodé přístupy těchto aktérů k pojmu humanizace vězeňství, včetně různorodých obsahů, které tito aktéři pojmu humanizace přiřazují (detailně je přiblížím v druhé části mé práce). Snaha o humanizaci vězeňství se stala jednou z klíčových součástí psaných pravidel, kterým podléhají všichni aktéři vězeňského světa. Zároveň se pojem humanizace stal poměrně kontroverzním tématem, nad jehož definicí a uchopením nepanuje mezi aktéry českého vězeňství shoda. Různé přístupy k pojmu humanizace jsou úzce provázány s různými přístupy k trestání obecně, ze kterých daní aktéři vychází, a pomocí kterých způsoby trestání hodnotí a interpretují.

UVĚZNĚNÍ JAKO NÁSTROJ POMOCI, ČI POMSTY?

Na obecné úrovni rozeznává odborná literatura dva základní přístupy k trestání, které můžeme označit jako represivní přístup a přístup nazvaný jako *penal welfarism* (viz výše Garland 2001). Přístup *penal welfarism* je založen na výchozí pozici, která pojímá samotný akt uvěznění (tedy odsouzení ke ztrátě svobody) jako dostatečný trest, který by neměl být v průběhu výkonu trestu odnětí svobody dále umocňován. Tato výchozí pozice odráží také oficiální rétoriku klíčových orgánů, které v českém kontextu představuje Ministerstvo spravedlnosti ČR a Vězeňská služba ČR (Vězeňská služba ČR 2006: 32).

Na přístupu *penal welfarism* je založena také moderní ideologie vězeňství, která stojí na dvou základních pilířích, kterými jsou vnímání uvěznění jako (1) adekvátního a dostatečného trestu a (2) vhodného nástroje pro reintegraci vězněné osoby zpět do společnosti (Drake 2012). V oficiálních dokumentech (ideologii) českého vězeňství je tak moment uvěznění pojímán jako začátek nápravy (reintegrace) odsouzeného („uvěznění jako nástroj pomoci“). Ministerstvo spravedlnosti ČR i Vězeňská služba ČR se ve svých koncepčních dokumentech (psaných pravidlech) explicitně distancují od pojetí výkonu trestu odnětí svobody jakožto prostoru pro další umocňování utrpení vězněných osob. Činí tak v souladu s mezinárodními psanými pravidly, zejména tzv. Evropskými vězeňskými pravidly.

Přístup *penal welfarism* je založen na předpokladu, že vytvořením podmínek výkonu trestu odnětí svobody, které budou respektovat lidskou důstojnost, dojde k maximalizaci potenciálu efektivního působení na vězněné osoby a jejich reintegrace zpět do společnosti bude následně úspěšná. Ve zjednodušené podobě bychom mohli říci, že *penal welfarism* stojí na víře v to, že lidský přístup a odborné zacházení jsou funkční a mohou přispět ke snížení míry kriminální recidivy. Tento přístup tak odpovídá tzv. rehabilitační (nápravné) teorii, která

---

modelem. Ve zjednodušené podobě by bylo možné rozdělit tyto dva modely na model upřednostňující vliv vězeňského prostředí na jedince (deprivační model) a na model akcentující primárně vliv jedinců na utváření vězeňské kultury (model importační). Oba modely byly v počátcích kriminologické teorie považovány za vzájemně opozitní, kdežto v současné kriminologii je tento rozpor stále více překonávám obratem k modelu integrovanému, který je nahlíží jako komplementární a vzájemně se doplňující přístupy ke studiu vězeňského života (Liebling, Arnold 2004; Crewe 2009). V předkládané práci vycházím z integrovaného modelu, jelikož se domnívám, že na jedné straně dochází k nepochybnému vlivu formálně nastavených pravidel na aktéry vězeňského světa (Jacobs 1977; Dilulio 1987; Useem, Kimball 1989), ale zároveň akcentuji význam jedince, jakožto aktivního (spolu)producenta každodenní vězeňské reality.

„spatřuje jediný (a ospravedlnitelný) cíl trestání v tom, aby pachateli bylo poskytnuto v rámci trestního řízení, a zejména při výkonu uloženého trestu takové odborné zacházení, které potlačí (či odstraní) příčiny, proč trestný čin spáchal“ (Karabec 2001: 83).

Protipól k *penal welfarism* představuje represivní přístup k trestání vycházející z tzv. retributivní (odplatná) a eliminační (vylučovací) teorie (Karabec 2001). Od sedmdesátých let dvacátého století začala sílit kritika *penal welfarismu* založená na ztrátě víry v jeho rehabilitativní potenciál a došlo k postupnému přechodu od humanizovaného ideálu k modelu založenému na tvrdé represi jakožto odplatě za zločin (Garland 2001). Zastánci represivního přístupu vnímají *penal welfarism* jako neefektivní a příliš benevolentní přístup k trestání a zacházení s vězněnými osobami. Smysl trestu vidí zastánci represivního přístupu v izolaci (exkluzi) dotyčných jedinců ze společnosti a v možnosti způsobit odsouzeným takovou újmu, kterou považují za adekvátní. Uvěznění samotné totiž jako dostatečný trest za spáchaný přečin vůči společnosti nevnímají (i s ohledem na příliš benevolentní podmínky ve věznicích). *Penal welfarism* je tak popisován jako příliš vstřícný přístup k jedincům, kteří si pomoc společnosti nezaslouží. Uvěznění tedy představuje spíše prostor pro pomstu, než prostor pro reintegraci („uvěznění jako nástroj pomsty“). Jelikož uvěznění není dostatečným trestem, tak se odsouzením, umístěním do vězeňského zařízení a dočasnou izolací na místě, kde je možné uplatnit nástroje kontroly a represe, vytváří podmínky pro aplikaci dalších dodatečných trestů.

Je tedy evidentní, že tyto dva přístupy jsou v příkrém rozporu a již v základních premisách se rozcházející. Jak vyplývá z výše uvedeného, tak oficiální pozicí veřejných orgánů (Ministerstvo spravedlnosti ČR a Vězeňská služba ČR) je pozice *penal welfarism*, tedy humanizovaného přístupu k trestání a vězněným osobám⁵⁶. V rámci oficiálních prohlášení a prezentací je proces humanizace českého vězeňství hodnocen ze strany samotné Vězeňské služby ČR poměrně pozitivně⁵⁷. Řada autorů se však k proklamacím o rozvoji a implementaci přístupu *penal welfarism* do vězeňské praxe (obecně, nejen v kontextu České republiky) vyjadřuje značně kriticky.

V odborné literatuře je akcentován spíše opačný vývojový trend, tedy vývoj směrem od *penal welfarism* k represi. Tento obrat k represi (odvetě, pomstě) je nazýván jako *punitive turn* (Hallsworth 2000; Garland 2001; Hallsworth, Lea 2011). Zpochybňovány jsou také proklamace o postupném dosahování stále vyšší a vyšší míry humanizace vězeňství. V této souvislosti není možné opomenout klasika sociologie Michela Foucaulta, který se k procesu humanizace trestání a zacházení s vězněnými osobami staví převážně negativně.

Foucault sice přichází s tvrzením, že na přelomu osmnáctého a devatenáctého století došlo k reorganizaci ekonomie trestání (Foucault 2000: 38), zároveň však dodává, že se jedná pouze o změnu technik trestání. Tuto reorganizaci však nehodnotí příliš pozitivně s ohledem

⁵⁶ Proti represivnímu přístupu se v oficiálních vyjádřeních vymezuje Vězeňská služba České republiky dlouhodobě. Například již v roce 2004 prostřednictvím bývalé generální ředitelky Vězeňské služby České republiky, paní Kamily Meclové (Meclová 2004).

⁵⁷ Jako příklad pozitivního hodnocení procesu humanizace ze strany Vězeňské služby České republiky mohou uvést citaci z *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015*: „Rutinní výkon trestu založený na organizování života ve vězení byl překonán, stejně jako prvotní problémy s procesem humanizace“ (Vězeňská služba ČR 2005: 6). Dalším příkladem pozitivní prezentace je kladné hodnocení v časopise *České vězeňství*, jehož vydavatelem je sama Vězeňská služba České republiky (Blanda, Prunerová 2011: 15).

na přetrvávající represi, která pouze „změnila kabát“. V případě Foucaultovy analýzy tak nelze hovořit o závěrech podporujících tezi o přechodu od represe k *penal welfarismu*. Spíše naopak.

Na Michela Foucaulta a jeho teze posléze navázali další autoři a autorky, kteří jeho závěry dále rozpracovali. Tito se klaní k závěru, že k humanizaci trestání a zacházení s vězněnými osobami spíše nedochází, ale zároveň postulují tezi o tom, že cyklická reprodukce represivního přístupu je zakrývána pomyslnou kouřovou clonou ve formě oficiálních proklamací.

Přínosnou perspektivu nahlížení vztahu mezi formální úpravou psaných pravidel (oficiálních proklamací) a změnou reálné praxe nabízí směr kritické kriminologie (viz například Šmausová 1993a, 1993b, 1994; Baratta 1995; Swaaningen 1997; Garland 2001; Blad 2010; Drake 2012), v jejímž centru stojí kritická reflexe podmínek, které umožňují, či naopak zabraňují produkci a následné reprodukci jednotlivých kriminogenních jevů, které jsou výsledkem normativních konstrukcí ze strany orgánů držících definiční moc. Výrazná postava kritické kriminologie, Gerlinda Šmausová, přispěla k analýze trestní spravedlnosti zejména důrazem na skrytou funkci trestního práva, kterou je reprodukování nerovnosti spojené s reprodukcí nerovných struktur moci. Nevnímá tak trestní spravedlnost jako emancipační nástroj posilující lidskou důstojnost a principy ochrany lidských práv, ale přesně naopak. Velmi výstižně tak poukázala na fakt, že pole trestní spravedlnosti, včetně vězeňství, není místem emancipace, ale naopak místem reprodukce skrytých a nerovnoměrně nastavených struktur, jejichž reprodukcí dochází ke stále sofistikovanější reprodukci nerovnosti (Smaus 1994, 1998).

Zastánci kritického přístupu si kladou otázku, k jakému účelu rétorika lidských práv slouží a jaké jsou její latentní a manifestní funkce. Dle mnohých slouží jako kouřová clona bránící kritické reflexi přístupů mocenských autorit k marginalizovaným odsouzeným (srov. Drake 2012) a k zamaskování faktu, že vězeňství v oblasti lidských práv ze své podstaty selhává (srovnej Mathiesen 1990).

Na konferenci EUROCRIM v portugalském Portu vystoupila v roce 2015 kritická kriminoložka Sonja Snacken s pozoruhodným příspěvkem, ve kterém pojednávala o konceptu *procedure without culture*, jehož základním tvrzením je, že v oblasti vězeňství dochází k produkci a reprodukci procedurálních nástrojů (na úrovni psaných pravidel), které však nemají oporu v praxi a nejsou do ní implementovány (Snacken 2015b). Přístup kritické kriminologie nám však neposkytuje pouze popis stavu (tedy faktu, že k implementaci principů humanizace do vězeňské praxe nedochází), ale také možnosti jeho vysvětlení. Sonja Snacken v této souvislosti přichází s tvrzením, že důraz na lidská práva slouží primárně politickému účelu⁵⁸ ve formě legitimizace a maskování skrytých nehumánních tendencí nově vytvářených penálních politik (Snacken 2015a). Tento názor sdílí Vanessa Barker, která uvádí, že ani

---

⁵⁸ Zde se nabízí srovnání (propojení) s důrazem profesorky Šmausové na instrumentální charakter obecné trestní spravedlnosti, která pouze symbolicky předstírá boj proti zločinu, přičemž však skrytě přispívá k jeho (re)produkci (Smaus 1998).

nordické vězeňské modely nejsou tak humánní, jak by se mohlo, na základě oficiálních proklamací a reprezentací, zdát (Barker 2015).

Z teoretického ukotvení, které jsem si pro svou práci zvolil (ať se jedná o vybrané teorie sociologie byrokracie a organizace, či uvedených teorií kriminologických – zejména integrovaný model a pozici kritické kriminologie), jasně vyplývá, že pozice aktérů vězeňského světa není v rámci formální byrokratické organizace věznice pouze pasivní. Aktéři se bezesporu pohybují v rámci, který je stanoven formálními (psanými) pravidly, nicméně se v něm pohybují aktivně. To znamená, že nepřebírají pouze pasivně obsahy pravidel a klíčových pojmů/hesel, které jim daná organizace prostřednictvím psaných pravidel předkládá. Naopak si vytváří vlastní definice a vlastní obsahy, které se následně projevují do každodenní reality za mřížemi (nejen) českých věznic. Právě na tuto specifickou část aktivní role aktérů vězeňského světa (tedy na způsoby vytváření vlastních obsahů) ve vztahu k pojmu humanizace vězeňství se zaměřuje má práce, která vychází z vlastního etnografického výzkumu světa českých mužských věznic typu C.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Předkládaná disertační práce vychází z vlastního terénního etnografického⁵⁹ výzkumu založeného na kvalitativní metodologii, který jsem realizoval v českých mužských věznicích typu C⁶⁰. Omezení výzkumu na věznice typu C vychází (a) ze získání unikátního povolení k realizaci výzkumu ve vnitřních prostorách věznic tohoto typu, (b) z důvodu, že věznice typu C představovaly v době realizace sběru dat nejrozšířenější typ věznic v rámci českého vězeňského systému a (c) byl v nich v daném období zadržován největší podíl odsouzených ze všech typů věznic⁶¹. Výběr kvalitativní metodologie byl motivován zejména nedostatkem relevantních kvantitativních dat ve vztahu k výzkumné problematice⁶² a dále výchozím předpokladem, kdy vnímám kvalitativní metodologii jako vhodný a efektivní nástroj pro analýzu perspektiv aktérů (Jewkes 2013) těžko přístupného a metodologicky náročného terénu, jakým věznice bezesporu jsou (Mahon 1997; Liebling 1999; Nedbálková 2006b; Waldram 2009; Dirga 2013, 2016; Drake, Earle, Sloan 2015)⁶³. Svým výzkumem tak navazuji na historicky dlouhou tradici využívání kvalitativní metodologie ve vězeňském výzkumu.

Proud moderního kvalitativního (nejen etnografického) bádání ve vězeňském prostředí je historicky ukotven již v období čtyřicátých let minulého století, kdy vznikla první (světově diskutovaná) klasická sociologická etnografická studie života za vězeňskými mřížemi s názvem *The Prison Community*, jejímž autorem byl Donald Clemmer (1940) a která je

---

⁵⁹ Přestože se ozývají hlasy, že vězeňská etnografie není „pravou“ etnografií v její klasické antropologické podobě (zejména s ohledem na absenci přímé zkušenosti výzkumníka s uvězněním), tak je možné ji považovat za relevantní a hodnotný typ etnografie, který je jednou ze základních metod vězeňského výzkumu (Drake, Earle, Sloan 2015).

⁶⁰ Ke dni 1. 1. 2014 rozeznával český vězeňský systém, dle ustanovení § 56 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, čtyři typy věznic:

Do věznice typu A (s dohledem), soud zpravidla zařadí pachatele, kterému byl uložen trest za přečin spáchaný z nedbalosti a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin.

Do věznice typu B (s dozorem), soud zpravidla zařadí pachatele, kterému byl uložen trest za přečin spáchaný z nedbalosti a který již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, nebo pachatele, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující tři léta a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin.

Do věznice typu C (s ostrahou), soud zpravidla zařadí pachatele, kterému byl trest uložen za úmyslný trestný čin a nejsou zároveň splněny podmínky pro umístění do věznice s dozorem nebo se zvýšenou ostrahou, a pachatele, který byl odsouzen pro přečin spáchaný z nedbalosti a nebyl zařazen do výkonu trestu odnětí svobody do věznice s dohledem nebo s dozorem.

Do věznice typu D (se zvýšenou ostrahou), soud zpravidla zařadí pachatele, kterému byl uložen výjimečný trest (§ 54), kterému byl uložen trest odnětí svobody za trestný čin spáchaný ve prospěch organizované zločinecké skupiny (§ 108), kterému byl za zvláště závažný zločin (§ 14 odst. 3) uložen trest odnětí svobody ve výměře nejméně osmi let, nebo který byl odsouzen za úmyslný trestný čin a v posledních pěti letech uprchl z vazby nebo z výkonu trestu.

⁶¹ Zdroj: Vězeňská služba České republiky, dostupné na: <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/informacni-servis/rychla-fakta/>, citováno dne 1. 1. 2014.

⁶² Na počátku výzkumu jsem se informoval u zástupců Vězeňské služby České republiky na existenci a dostupnost kvantitativních dat o českém vězeňství a na základě poskytnuté odpovědi jsem dospěl k závěru, že pro účely mého výzkumu není možné potřebná relevantní data získat.

⁶³ Složitost přístupu do věznic (v rámci výzkumu) je však v různých státech rozdílná. Například v Belgii se jeví proces získání povolení k výzkumu ve věznicích o poznání méně komplikovaný (Beyens, Kennes, Snacken, Tournel 2015), než v České republice (Nedbálková 2006b; Dirga 2013), nebo v Kanadě (Norman 2015).

považována za základní dílo v oblasti sociologie vězeňského prostředí.⁶⁴ Využití etnografické metody z pozice vězeňského sociologa umožnilo Clemmerovi na základě téměř desetiletého pozorování analyzovat a uceleně popsat proces socializace odsouzených do vězeňské kultury, který označil jako proces prizonizace.

V padesátých a šedesátých letech pokračoval postupný rozvoj vězeňského výzkumu a byla realizována celá řada výzkumů, které dnes označujeme jako klasické vězeňské studie. Není možné nezmínit významnou práci Greshama Sykese z roku 1958, *The Society of Captives*. Sykes provedl tříletý etnografický výzkum mužských věznic a dospěl k názoru, že deprivace, kterým odsouzení během pobytu za mřížemi čelí (jako je nedostatek svobody, statků, heterosexuálních aktivit apod.), vedou k vytváření vlastní vězeňské kultury jakožto způsobu kompenzace zmíněných deprivací (Sykes 1958). V témže roce zdůraznil význam kvalitativních metod pro vězeňský výzkum také Donald Newman (1958), který kladl důraz na pobyt výzkumníka přímo ve vězeňském prostředí (přímá zkušenost se zkoumaným prostředím), jakožto nejlepšího způsobu, jak poznat a pochopit studovaný sociální prostor.

K etablování kvalitativní (etnografické) metody jako hodnotného a efektivního nástroje vězeňského výzkumu dále přispěly studie Davida Warda a Gene Kassebaum (1965), či Lynn Zimmer (1986), které obrátily pozornost k otázce genderu v rámci výzkumů vězeňského prostředí za pomoci použití metod hloubkových rozhovorů a pozorování. Na počátku osmdesátých let provedl svůj výzkum také Lucien X. Lombardo, který se zaměřil na, často přehlíženou, skupinu vězeňských dozorců (Lombardo 1981).

Kvalitativní metodologie byla využívána i v průběhu let devadesátých (Owen 1998), kdy však na přelomu tisíciletí konstatoval Loïc Wacquant, že je vězeňský výzkum poddimenzován s ohledem na vzrůstající společenský význam instituce vězeňství odrážející se v konstantně stoupající míře uvězněných. Docházelo tak, dle Wacquanta, k paradoxnímu ústupu vězeňské etnografie právě v momentě, kdy jí bylo nejvíce zapotřebí. Wacquant zároveň vyzýval výzkumníky a výzkumnice, aby svou pozornost opět obrátili k tématu vězeňství (Wacquant 2002: 385). Zdá se, že jeho výzva byla vyslyšena, protože v současné době, minimálně v posledních deseti letech, můžeme sledovat poměrně bohatou produkci kvalitativních studií analyzujících prostředí vězeňského světa (Cunha 2014).

Výzkumů vězeňství založených na kvalitativní metodologii vzniklo v poslední době nespočet napříč světovým spektrem od USA (Comfort 2008; Irwin 2009; Jenness 2010; Sutton 2011), Kanady (Norman 2015), Austrálie (Naylor 2015a), přes Anglii (Crewe 2009; Rowe 2011; Drake 2012; Liebling, Arnold 2012), Belgie (Beyens, Kennes, Snacken, Tournel 2015), Norsko (Ugelvik 2014), Německo (Becci 2012), Švýcarsko (Becci, Schneuwly 2012), Itálii (Becci 2015) až k Nigérii (Jefferson 2007), Sieře Leone, či Filipínám (Jefferson, Gaborit 2015).

---

⁶⁴ Dílo Donalda Clemmera však není, z historického hlediska, prvním pokusem o vědeckou analýzu vězeňského světa (srovnej například Howard 1777; Fry 1827; Osborne 1916, 1924; Haynes 1939; Hayner, Ash 1939 a další). Je však považováno za první ucelenou analýzu života za vězeňskými mřížemi, která výrazným způsobem přispěla k etablování vězeňského výzkumu jako relevantní a plnohodnotné součásti sociálních věd.

O poznání méně sociologických výzkumů zaměřených na oblast vězeňství však vzniká v českém kontextu. Dnes již klasickou studií z českého vězeňství představuje dílo průkopnice moderního českého vězeňského výzkumu Kateřiny Nedbálkové Spoutaná rozkoš (2006a), ve kterém autorka představuje vlastní terénní etnografický výzkum zaměřený na oblast genderu a sexuality v prostředí ženské věznice. Na využití kvalitativní metodologie v sociologických výzkumech českého vězeňství se snažím v současné době navázat ve spolupráci se svými kolegy. Zmínit mohu například studii, která vznikla ve spoluautorství s Jaroslavou Hasmanovou Marhánkovou (2014), ve které obracíme pozornost ke, v českém kontextu silně přehlížené, skupině vězeňských dozorců, či studii autorského kolektivu Lukáš Dirga, Alena Lochmannová a Petr Juříček, která popisuje hierarchii a sociální strukturu populace odsouzených v českých věznicích (Dirga, Lochmannová, Juříček 2015).

Kvalitativní metodologii využívám ve svých výzkumech i v současné době (Dirga 2017a; Váně, Dirga 2016), jelikož ji považuji, stejně jako Alison Liebling (Liebling 2001), za jednu z nejzákladnějších metod sociálně vědního výzkumu, která poskytuje možnost porozumět těžko dostupnému vězeňskému světu a která je navíc v praxi ověřena několika desítkami let bádání. Současný mezinárodní výzkum lidských práv ve vztahu k vězeňskému prostředí není v tomto kontextu výjimkou (Scharff Smith 2014; Jefferson, Gaborit 2015; Naylor 2015a). Na základě předchozích zkušeností jsem se tedy rozhodl i v tomto výzkumu opřít o kvalitativní metody sběru i analýzy dat.

V následující části se pokusím detailně přiblížit jednotlivé kroky, které jsem při sběru (respektive spoluprodukcí) a interpretaci dat činil, jelikož považuji zejména v kvalitativním výzkumu odhalení výzkumného procesu za jedno z hlavních hodnotících kritérií předkládaných prací.

VÝZKUMNÉ KROKY ZA MŘÍŽE ČESKÝCH VĚZNIC

Vězeňský výzkum je velmi náročný typ sociálně vědního bádání a zejména při využití kvalitativní metodologie naráží v průběhu jeho realizace výzkumníci/výzkumnice na nesčetné množství překážek od překonávání těžko propustné byrokratické struktury spojené se získáním povolení ke vstupu do věznice, přes problematické ustavování vztahu mezi výzkumníkem a respondentem (klíčovým se v této souvislosti stává strach respondentů ze sdělování informací) až k samotnému vlivu vlastního backgroundu a pocitů výzkumníka na proces (spolu)produkce a interpretace dat (Liebling 1999; Waldram 2009). Ve svém předchozím výzkumu z oblasti vězeňství jsem se setkal s obdobnými metodologickými potížemi, k jejichž řešení jsem využil kvalitativní metody (Dirga 2013, 2016), které se ukázaly jako neocenitelné i v případě výzkumu, ze kterého vychází tato práce.

Prostřednictvím kvalitativních metod sběru dat se mi podařilo získat pro analýzu datový soubor sestávající z přibližně 70 hodin zúčastněného i nezúčastněného pozorování ve vnitřních prostorách věznic a 47 kvalitativních rozhovorů s aktéry působícími ve čtyřech mužských věznicích typu C na území České republiky. Jelikož je charakteristikou celé řady vězeňských výzkumů zaměření primárně na perspektivu jedné skupiny aktérů, ať jsou to

odsouzení muži (srovnej Jones, Schmid 2000), odsouzené ženy (srovnej Nedbálková 2006a), či zaměstnanci věznic (srovnej Lombardo 1981; Dirga, Hasmanová Marhánková 2014), s potenciálním rizikem jednostrannosti získaných poznatků, rozhodl jsem se provést rozhovory se širším spektrem respondentů s cílem zachytit a porovnat jejich rozličné pohledy na zkoumanou problematiku. Konkrétně jsem provedl 20 rozhovorů s odsouzenými, 15 rozhovorů s vězeňskými dozorci, 5 rozhovorů se zástupci vedení věznic, 3 rozhovory s vychovateli, 2 rozhovory s psychology a 2 rozhovory se speciálními pedagogy.

Snažil jsem se získat co možná nejvíce komplexní pohled na výzkumné téma a vyvážit tak omezení plynoucí z použité metodologie. Nedílnou součástí datového souboru tvořily také legislativní a koncepční materiály vztahující se k českému vězeňství, které jsem podrobil kvalitativní obsahové analýze.

Můj výzkum započal lednem roku 2014 (sběr dat skončil v srpnu roku 2014), kdy jsem měl již promyšlenou výzkumnou otázku i metody sběru dat a začal jsem promýšlet ideální způsoby kontaktování potenciálních participantů mého výzkumu. Pro kontaktování vězeňských dozorců, psychologů, vychovatelů a speciálních pedagogů, jsem využil metodu sněhové koule, která se ukázala již v předešlých výzkumech (Dirga 2013; Dirga, Hasmanová Marhánková 2014) jako efektivní způsob dotazování aktérů v těžko přístupném terénu bez nutnosti vstupovat do vnitřních prostor věznic.

Pro získání gatekeeperů, jejichž význam je v etnografickém výzkumu klíčový (Hammersley, Atkinson 1995), a prvních participantů výzkumu, jsem využil kontakty z předešlých výzkumů a vlastní sociální sítě (někteří moji přátelé ve vězeňství sami pracovali, nebo byli schopni mě nakontaktovat na relevantní respondenty)⁶⁵. Rozhovory s těmito respondenty probíhaly na jejich žádost v neformálních prostředích restaurací, či vlastních domovů. Jen ve výjimečných případech probíhaly rozhovory v nestřežených prostorách věznic, či v kancelářích respondentů. Z hlediska sociodemografických faktorů se lišili participantí věkem i dobou strávenou v zaměstnání a tvořili tak poměrně heterogenní skupinu.⁶⁶

Jako klíčové se ukázalo získání povolení ke vstupu a realizaci výzkumu ve vnitřních prostorách věznic. To mi umožnilo provést zúčastněné i nezúčastněné pozorování a rozhovory se zástupci vedení věznic a odsouzenými. Opět bylo klíčem k úspěchu získání gatekeeperů, kteří mi pomohli s překonáním administrativních bariér, se získáním povolení a zprostředkovali kontakty na zástupce vedení navštívených věznic (srovnej Nedbálková 2006b). Návštěvy první věznic jsem uskutečnil v květnu roku 2014 a návštěvy druhé věznic

---

⁶⁵ Ve svém oponentském posudku k první verzi mé práce vyjádřila paní docentka Nebálková pochybnosti týkající se potenciálního vlivu mých vazeb k uvedeným gatekeeperům na realizaci mého výzkumu ve věznicích. Během mého pobytu v terénu jsem žádný takovýto vliv nezaznamenal. Role uvedených gatekeeperů byla vždy omezena pouze na pomoc při překonání administrativních překážek. Během samotného pobytu ve věznicích jsem s těmito gatekeepery do kontaktu již nepřicházel a nikdy jsem nezaznamenal ani situaci, kdy by si mě s nimi některý z respondentů spojoval. Nemohu tvrdit, že by o této vazbě žádný z respondentů nevěděl, nicméně já osobně jsem žádný takovýto vliv nepocítil (a to ani v pozitivním ani v negativním smyslu).

⁶⁶ Nejmladšímu respondentovi bylo 21 let a nejstaršímu 56 let a doba strávená v zaměstnání se lišila od 2 do 17 let.

v červenci téhož roku⁶⁷. Během pobytu ve věznicích jsem měl možnost navštívit všechny části vězeňských zařízení od administrativních budov, přes garáže a ostatní technické místnosti, kanceláře zaměstnanců, oddělení s celami odsouzených až po místnosti určené pro zacházení s odsouzenými.

Navštívil jsem například návštěvní místnost, místnosti pro volnočasové a vzdělávací aktivity, vězeňskou knihovnu, posilovnu, tělocvičnu, kulturní místnost, technické zázemí věznic, místnost pro výdej stravy, pracoviště pro výkon zaměstnání odsouzených až po vězeňskou kapli. Měl jsem možnost provést nezúčastněné pozorování kolektivních (výdej stravy, volnočasové aktivity, terapeutická sezení, bohoslužba, pracovní činnosti, vzdělávací aktivity atd.) i individuálních aktivit (aktivity v prostorách cel). Součástí mého pobytu v terénu bylo také zúčastněné pozorování, kdy jsem aktivně participoval na sociálně-psychologickém výcviku odsouzených, v jehož rámci byly simulovány pracovní pohovory, ve kterých jsem zastával roli pracovníka pracovního úřadu, a odsouzení ke mně chodili na simulované pracovní pohovory.

Pobyt ve vnitřních prostorách věznic se ukázal jako nezbytný také v otázce provedení rozhovorů s odsouzenými. Respondenty z řad odsouzených jsem vybíral vždy na základě konzultace s vychovatelem, psychologem či speciálním pedagogem. Rozhovory se odehrávaly nejčastěji v kanceláři speciálního pedagoga a to bez přítomnosti dalších osob. Rozhovoru jsem se tak účastnil vždy jen já a respondent z důvodu omezení potenciálních rušivých vlivů plynoucích z přítomnosti další osoby.⁶⁸ Také skupina odsouzených byla z hlediska věku a výše trestu poměrně heterogenní.⁶⁹ Rozhovory se zástupci věznic jsem vedl v jejich kancelářích.

Rozhovory s dozorci, psychology, pedagogy, vychovateli a zástupci vedení věznic jsem nahrával (na základě informovaného souhlasu) na záznamové zařízení a následně doslovně přepisoval. Nahrávání rozhovorů s odsouzenými mi bylo ve vnitřních prostorách věznic z důvodu bezpečnosti zakázáno. Během těchto rozhovorů jsem si pořizoval poznámky, které jsem ihned po skončení rozhovoru detailně rozepisoval. Dále jsem si vedl terénní deník z pozorování výše zmíněných aktivit.

Proces vyjednávání za účelem získání povolení ke vstupu do vnitřních prostor věznic a má první návštěva věznic mě utvrdili v tom, že nahlížení na české věznic jako na totální formální byrokratické organizace je správná. Vězení je, a ze své podstaty musí být, silně odděleno od okolní společnosti a kontakt mezi ní a vězeňským světem je i v českém kontextu velmi citelně omezen. Mé prvotní pokusy o získání povolení ke vstupu do vnitřních prostor věznic byly marné a „pomyslná hradba neprostopustnosti“ se zdála být nepřekonatelná. Veškeré mé žádosti, které jsem oficiální cestou adresoval ředitelům věznic, byly odmítnuty s odkazem

---

⁶⁷ Vzhledem k povaze a charakteru prostředí věznic (zejména s ohledem na velmi komplikovaný přístup do vnitřních prostor) jsem byl nucen zvolit opakované krátkodobé docházení (průměrně na 10 hodin denně) do terénu, které odpovídá současným moderním trendům (srovnej přístup mikro-etnografie, mini-etnografie, fokusované etnografie a dalších) ve vývoji etnografického bádání (Knoblauch 2005; Pane, Rocco 2009; Cruz, Higginbottom 2013; Wall 2015).

⁶⁸ Při realizaci rozhovorů však byla vždy zajištěna nejvyšší možná míra bezpečí s cílem omezit potenciální riziko při realizaci rozhovoru v takto specifických podmínkách.

⁶⁹ V případech odsouzených se jednalo o respondenty s rozličnou délkou trestu od 3 let až na doživotí.

na vysoké bezpečnostní riziko. Odpovědi byly psány formálním stylem a byly zároveň poměrně krátké. Jako příklad uvádím odpověď, kterou jsem na svou žádost o vstup do jedné z českých věznic obdržel (tato odpověď se v různých modifikacích vždy opakovala).

Vážený pane Dirgo,

s ohledem na vnější a vnitřní bezpečnost naší věznice musím bohužel Vaši žádost o realizaci výzkumu zamítnout.

S pozdravem

Velmi rychle jsem tak zjistil, že české věznice stále představují totální organizace/institute, které si vytvářejí a intenzivně brání své hranice⁷⁰. Snaha získat povolení prostřednictvím písemných žádostí se, stejně jako v případě výzkumu Kateřiny Nedbákové (2006b), ukázala jako velmi neefektivní. Inspirován její výzkumnou zkušeností jsem se i já rozhodl pro využití gatekeeperů, což se ukázalo jako správná volba. I přes to, že jsem jako pomocníky získal relevantní gatekeepery, tak celý proces vyjednávání trval vždy přibližně 6 měsíců a během této doby jsem musel postupně překonávat další a další byrokratické překážky v podobě řady bezpečnostních školení, pohovorů s řediteli věznic a vyplňování značného množství dokumentů.

Formální, byrokratický a totální charakter vězeňského prostředí se však projevoval i při mém vstupu a pobytu za mřížemi českých věznic. Zpočátku jsem tím byl překvapen, ale s postupem času, a přibývajícimi hodinami strávenými ve věznicích, jsem začal tento charakter věznice vnímat jako poměrně přirozenou součást světa, ve kterém jsem byl stále hostem. Ve svém terénním deníku jsem si tuto zkušenost zaznamenal prostřednictvím mého prvního vstupu do věznice, kdy jsem si všiml zejména frekvence výskytu situací, ve kterých musím prokazovat svou totožnost.

„Dnes jsem se poprvé podíval do věznice. Dorazil jsem ve sjednaný čas (8:00) na parkoviště před věznicí, zaparkoval a vydal se směrem k hlavní bráně. Už jen samotný pohled na vysoké zdi, ostnaté dráty, mříže a dozorce hlídkující na věžích, ve mně vzbuzoval respekt. Od začátku jsem měl pocit, že vstupuji do prostředí, do kterého se nevstupuje každý den. Více, než co jiného, se mi z mých pocitů ale vybavuje překvapení nad tím, jak moc formálně svázaný pohyb ve vězení je. A to nejen pro mě, ale i pro zaměstnance. Téměř na každém kroku (nemohu si tuto nadsázku odpustit) jsem se musel prokazovat nějakým dokumentem. U vstupní brány to byl občanský průkaz, který jsem musel výměnou za kartičku s názvem „návštěva“ zanechat na bráně. Poté, co jsem prošel kontrolou a rentgenovým rámem, si mě už vyzvednul pan vychovatel, který se mě první den ujal. Společně jsme vyrazili k prvnímu katru, za kterým bylo další stanoviště zaměstnanců, kde jsem se musel ihned prokázat vězeňským průkazem. Průkaz jsem musel nosit vždy na dobře viditelném místě. Stejnou procedurou prošel i pan vychovatel, kterého jsem se pak zeptal, proč se i on musel legitimovat. Odpověděl mi, že

---

⁷⁰ Omezenost přístupu je, vzhledem k charakteru věznice, pochopitelná a očekávatelná. Překážky v přístupu jsem tudíž očekával, nicméně jsem věřil, že se mi je podaří překonat již zmíněnou formální oficiální cestou prostřednictvím písemných žádostí.

pravidla se musí dodržovat a ve vězení musí být vždy přehled, kde se kdo nachází. Na vše jsou ve vězení dané postupy⁷¹.“

Obdobný proces legitimizace se během mého prvního dne opakoval ještě několikrát. V podstatě vždy, když jsem vstupoval do dalšího a dalšího prostoru věznice. Neustále jsem byl v kontaktu s mým průvodcem, který mě vždy upozornil, že na danou oblast existují nějaká psaná pravidla a formalizované postupy (často ve formě tzv. nařízení generálního ředitele Vězeňské služby ČR, či nařízení ředitele dané věznice).

Po překonání uvedených administrativních překážek jsem narazil na další protivníky, které jsem musel přemoci. Byli jimi vlastní pocity, prvotní strach a nejistota spojená se vstupem do neznámého prostředí a s obavami nad úspěšnou realizací výzkumu. V současných metodologických debatách týkajících se vězeňského výzkumu se stále více obrací pozornost k roli výzkumníka v procesu získávání a analyzování dat (například King, Liebling 2008; Bandyopadhyay 2010; Piacentini 2012; Scheirs, Nuytiens 2013).

Výzkumník/výzkumnice musí během svého terénního bádání překonávat nesčetné administrativní překážky, ale i vlastní pocity, obavy nad průběhem realizace výzkumu, které Kateřina Nedbálková nazvala jako výzkumnickou depresi (Nedbálková 2006b: 5), či vlastní předsudky a předporozumění (porozumění světu), které ovlivňují nejen to, co v terénu zachytí, ale také to, jakým způsobem pozorování následně interpretuje.

S podobnými úskalími jsem se během mého pobytu za mřížemi navštívených věznic musel vypořádat i já. Sám jsem vstupoval do vězení vybaven vlastními představami o světě za zdmi s ostnatým drátem a s počáteční nejistotou ohledně toho, co mě čeká, jak mě přijmou aktéři tohoto světa a jak moc se mi bude dařit plnohodnotně a důstojně provádět svůj výzkum. Sám sobě jsem často kladl otázky, zda budu schopen překonat vlastní strach, zda si vytvořím takový vztah s respondenty, že budou ochotni se se mnou bavit, jak bude celý můj pobyt za mřížemi probíhat, zda se projeví silné administrativní tlaky i do realizace výzkumu ve vězení apod. Většina obav se rozplynula hned během první návštěvy věznice. Přístup personálu se ukázal jako velmi vstřícný a byly pro mě zaměstnanci věznice (i vedením samozřejmě) vytvořeny velmi dobré podmínky.

Kromě možnosti nahrávat si rozhovory na záznamové zařízení mi bylo prakticky ve všem vyhověno a mohl jsem realizovat výzkum takovým způsobem, který jsem si původně naplánoval. Stále jsem však narážel na nejistotu, jak bude vypadat můj první kontakt s respondenty z řad odsouzených, jak moc mě při rozhovorech ovládnou vlastní pocity a jak budu schopen se s nimi vypořádat.

Překvapením pro mě samotného bylo, že během rozhovorů s odsouzenými jsem nepocíťoval žádný výrazný strach, obavy (a to jsem se rozhovoru účastnil vždy jen já a

---

⁷¹ Při přepisování svých terénních poznámek jsem upravil zkratky, se kterými jsem původně, s ohledem na ztížené podmínky, ve svém deníku pracoval. V deníku jsem tak např. neuváděl pan vychovatel, ale používal jsem pro zrychlení zápisu vytvořené zkratky a pojmy. Pro účely uvedené práce jsem se rozhodl zvolit úpravu a používám oficiální terminologii.

odsouzený) ani předsudky⁷² a to ani v případě, že jsem hovořil s odsouzenými, kteří jsou společností často onálepkováni jako „zrůdy“ apod., tedy například se sériovými vrahy, sexuálními násilníky, či doživotně odsouzenými. Naopak jsem se při rozhovorech cítil bezpečně a reakce respondentů na mou osobu byly více než pozitivní. Drtivá většina dotázaných považovala rozhovor za pozitivní aktivitu, která jim umožnila promluvit si o životě, který za mřížemi vedou⁷³. Rozhovory probíhaly v poměrně (v rámci možností) uvolněné atmosféře a po překonání prvotních obtíží byli respondenti velmi otevření. Zmíněné obtíže představovala zejména nutnost překonat počáteční strach odsouzených (Dirga 2013) plynoucí z možnosti ohrožení jejich osoby. Poté, co jsem vysvětlil účel mého výzkumu, zaručil se za naprostou anonymitu (každý účastník výzkumu mi poskytl podepsaný informovaný souhlas) a prošel pomyslnou bezpečnostní prověrkou spočívající v testování mé obeznámenosti s vězeňským světem (zejména se jednalo o znalost slangových výrazů), strach ze strany odsouzených ustoupil.

Domnívám se, že se mi postupně podařilo se ve vězeňském prostředí zorientovat, překonat vlastní předsudky, pocity a obavy, které mě před vstupem do terénu tížily. To mi umožnilo poměrně pozitivně (soudě dle průběhu rozhovorů a reakcí ze strany respondentů) budovat vztah mezi mnou a respondenty a získat tak, minimálně zajímavý datový soubor⁷⁴, který jsem následně podrobil analýze.

Získaná data jsem analyzoval na základě principů tematické analýzy (Ezzy 2002: 86-94) a velmi užitečnou inspirací se pro mě stala grounded theory, zejména ve své konstruktivistické podobě (Charmaz 2006). Přesto, že můj výzkum není založen na metodě grounded theory⁷⁵, tak se domnívám, že přináší mnohé inspirace shodující se s logikou kvalitativních metod aplikovaných v mém výzkumu, jelikož je grounded theory (jako sada systematických metod sběru a analýzy dat) tradičně hojně využívána jako metoda studia neznámého terénu poskytující výzkumníkům flexibilní a systematický metodologický nástroj (Strauss, Gorbínová 1999).

Na grounded theory oceňuji zdůraznění role výzkumníka při spoluprodukcí dat, protože vycházím z předpokladu, že jsou data vždy ovlivněna výzkumníkovým předporozuměním a selektivním procesem při pozorování (Charmaz 2006). Ve svém výzkumu jsem se i já sám ocitl v situaci, kdy jsem měl omezený časový úsek, ve kterém jsem musel získat data a spoléhat se na vlastní metodologickou citlivost. I přes veškerou

---

⁷² Zde se logicky jedná o rovinu uvědomělých pocitů. Nad rovinou nevědomí jsem neměl a ani nemohl mít kontrolu, takže se samozřejmě mohla do výzkumu promítnout, ale v této souvislosti nejsem schopen podchytit, jakým způsobem a do jaké míry vedení rozhovorů ovlivnila.

⁷³ Někteří odsouzení označili náš rozhovor za určitou formu terapie, i když z mé strany není možné žádnou část rozhovoru za terapii považovat a ani žádné takovéto působení nebylo záměrem. Jedná se pouze o subjektivní hodnocení ze strany respondentů.

⁷⁴ Stále je však analyzovaný datový soubor nepochybně zatížen mou vlastní osobou a získaná data představují můj vlastní (ačkoliv jsem se snažil o maximální objektivitu) selektivní náhled na vězeňské prostředí a má role spoluproducenta dat je při jejich interpretaci neoddiskutovatelná.

⁷⁵ Rozhodl jsem se neprovádět svůj výzkum metodou grounded theory zejména z důvodu velmi omezeného a specifického přístupu do prostředí zkoumaných vězňů, kdy jsem měl vždy jen časově omezené povolení ke vstupu a po jeho vypršení jsem se již do věznice opakovaně vracet nemohl. Hlavní překážkou ve využití metody grounded theory se tak stal problematický přístup do terénu a nemožnost opakovaně a pravidelně provádět sběr dat.

snahu o komplexní zachycení studovaného prostředí se však stále jedná o selekci toho, co jsem během pozorování ve vězeňském prostředí zaznamenal.

Účast výzkumníka v procesu spoluutváření dat a omezenost výzkumného vzorku bývají často příčinami polemiky nad možnostmi generalizace dat v kvalitativním výzkumu. Alasuuttari však upozorňuje, že není nutné se neustále hnát za co nejvyšší mírou generalizace, ale spíše se snažit o propojování segmentů dat s cílem dosáhnout postupně stále vyšších úrovní abstrakce, což je v podstatě samo o sobě určitým generalizačním procesem (Alasuuttari 1995), jehož základem je vztahování jednotlivosti (jednotlivého pozorování) k širším souvislostem a strukturám. Právě v tom se, dle mého názoru, skrývá krása kvalitativního výzkumu, který je zaměřen na detailní pochopení lokálního kontextu, ale zároveň umožňuje výzkumníkům dojít od jednotlivého bodu až k širšímu a komplexnějšímu popisu studovaného prostoru. Postupným odkrýváním zprvu neviděných vztahů a souvislostí se před výzkumníkem otevírá možnost, jak pochopit a popsat fungování studovaného celku v jeho větší komplexitě (na vyšší míře abstrakce).

Tento přístup se stal jádrem mé analýzy, kdy jsem se snažil na základě kontinuálního kódování (kategorizování segmentů dat) propojovat různé segmenty dat s cílem vytvářet tematické kategorie na stále vyšší a vyšší úrovni abstrakce a propojit jednotlivá pozorování se širšími kontextuálními strukturami. Mou snahou bylo nejdříve pochopit a detailně poznat kontexty jednotlivých věznic a poté nalézt společné tematické kategorie, které je spojují.

V kvalitativním výzkumu není klíčová generalizace v kvantitativním smyslu, ale spíše snaha o dosažení kredibility (důvěryhodnosti) založené na detailním popisu a snaze o porozumění lokálnímu kontextu - jedná se o systematické odhalování významů (Ngulube 2015). V průběhu procesu analýzy dat vznikají teoretické koncepce, které je potřeba dále argumentačně podkládat a vyživovat (Charmaz 2006). Ačkoliv při analýze začínáme od jedné specifické situace (která je ze statistického hlediska irelevantní), tak se můžeme poctivou, systematickou a důslednou prací dostat až k obecným strukturám, které determinují vězeňský systém jako takový. Právě o takový typ zvyšování abstrakce se ve svém výzkumu snažím i já.

I přes velkou radost, dovolím si ji nazvat jako „výzkumnické (částečné) uspokojení“, z toho, že se mi podařilo výzkum realizovat a měl jsem možnost navštívit prostředí, ke kterému mám stále velký respekt, jsem se snažil ke svým datům přistupovat s kritickým rozměrem a akcentovat jejich omezení. Při vytváření argumentační linie jsem tak vycházel z předpokladu, že je nutné mít stále na paměti základní metodologické omezení, které limituje možnost zobecňování a determinuje povahu analyzovaných dat. Rád bych opět zdůraznil, že tímto omezením je zaměření výzkumu pouze na mužské věznice typu C. Mým cílem není snaha o generalizaci a popis celého českého vězeňského systému, ale spíše pokus nalézt takové tematické kategorie (na takové míře abstrakce), které se mohou potenciálně stát klíčem k budoucímu porozumění vězeňskému systému i v jeho ostatních částech (naznačený potenciál bude nezbytné verifikovat/falzifikovat v budoucích výzkumech).

Z hlediska metodologického se stává oblastí nejistoty také způsob sběru dat vycházející z limitů metody sněhové koule (homogenita výzkumného souboru) a selektivního způsobu zachycení reality během pobytu ve věznicích. Potenciální homogenitu výzkumného

souboru jsem se snažil minimalizovat zaměřením na různé věznice typu C v rámci celé České republiky a domnívám se, že ke zvýšení heterogenity vzorku přispěla jednak jejich geografická vzdálenost (z různých koutů České republiky), ale také různorodost respondentů z hlediska věku a délky odsloužených let ve Vězeňské službě České republiky.

Omezení plynoucí z vlastního nahlížení a selektivního zachycení vězeňské reality jsem se snažil během pobytu v terénu minimalizovat neustále se opakující reflexí vlastních pocitů a jejich případného vlivu na spoluprodukcí dat (viz výše). Vysoká míra reflexivity byla nezbytná i z hlediska etiky výzkumu, která se stává zejména v analýze vězeňského prostředí velmi ožehavým tématem. Rizikovým situacím, plynoucím zejména z ohrožení anonymity respondentů a případného ohrožení jejich emocionální pohody, jsem se snažil předcházet na základě kontextuálního přístupu k etice (Guillemin, Gillam 2004: 13-18), kdy jsem jednotlivé kroky vždy reflexivně hodnotil s ohledem na zajištění bezpečnosti respondentů i zkoumaných organizací. Kontextuální přístup k etice využívám i v průběhu publikování závěrů výzkumu a to jak ve formě prezentací na domácích i zahraničních odborných konferencích, tak i v rámci odborných textů a předkládané disertační práce.

Z OUTSIDERA POLOINSIDEREM

Již v předmluvě k mé práci jsem uvedl, že svůj výzkumný pobyt za mřížemi českých věznic jsem realizoval jako student nemající pracovně nic společného s Vězeňskou službou České republiky ani s Ministerstvem spravedlnosti České republiky. Finální verzi mé práce, která z uvedeného výzkumu vychází, jsem však dokončil již jako zaměstnanec Ministerstva spravedlnosti České republiky. V období mezi dokončením terénního výzkumu a dokončením finální verze mé práce jsem tak přešel z pozice „outsidera“ do pozice „poloinsidera“.

Vypomohl jsem si zde typologií aktérů realizujících vězeňský výzkum, se kterou jsem pracoval v rámci své předchozí studie zaměřené na problematiku tzv. Convict Criminology. Za „outsidery“ považuji takové výzkumníky/výzkumnice, kteří *„nemají šanci na vězeňské každodennosti pravidelně participovat a jejich pobyt ve vnitřních prostorách věznic je velmi výjimečný“* (Dirga 2017b: 2). V odlišné pozici jsou „poloinsideři“, kteří mají s vězeňskou službou (potažmo ministerstvem) formální a pracovněprávní vztah. V rámci výkonu svého zaměstnání tak tráví ve věznicí určitý čas a pravidelně tento prostor navštěvují.

Po skončení mého terénního výzkumu jsem začal pracovat jako koordinátor resortního výzkumu na Odboru vězeňství, trestní politiky, probace a mediace Ministerstva spravedlnosti České republiky a získal jsem tak možnost pravidelně navštěvovat prostředí českých věznic. Své profesní působení na ministerstvu považuji za velkou výhodu, jelikož jsem tak získal nejen možnost udržovat pravidelný kontakt s vězeňským prostředím, ale zároveň jsem získal možnost nahlížet svůj výzkumný terén i z jiné perspektivy, než byla má původní, tedy „outsiderská“.

Byla mi tak dopřána unikátní možnost nejen dále prohlubovat své znalosti o vězeňském prostředí a zvyšovat tak svou citlivost vůči tomuto terénu, mohl jsem také

komparovat svá původní výzkumná zjištění (a svá data) se zkušenostmi, které jsem postupně získával. Již v předmluvě jsem však zdůraznil, že mé „ministerské“ návštěvy nepovažuji v žádném případě za způsob dodatečného sběru dat. Dodatečná data jsem nesbíral a v předložené práci tak vycházím pouze z původního terénního výzkumu. Pravidelné návštěvy věznic, možnost pozorovat každodenní život za mřížemi českých věznic a komunikovat s aktéry vězeňského světa (nyní již v jiné pozici) jsem však využíval při zpřesňování interpretace původních dat a při vytváření argumentační linie.

Mé zkušenosti jakožto „outsidera“ a „poloinsidera“ se poměrně značně odlišují, což může být někým vnímáno jako spíše negativní z důvodu odlišnosti pozic, ze kterých jsem zkušenosti získal a které tak mohou být pro někoho neporovnatelné. Já se naopak domnívám, že odlišné zkušenosti prohloubily mou výzkumnou citlivost a vedly k lepšímu porozumění zkoumaného prostředí⁷⁶. Zajímavou komparací pro mě bylo srovnání způsobu, jakým jsem do prostoru věznic vstoupil jako výzkumník (tedy „outsider“) a jakým jsem do něj poté vstupoval jako zaměstnanec ministerstva („poloinsider“). Ačkoli by mohla pozice „poloinsidera“ svádět k domněnku, že pro mě formální sevření vězeňského světa povolilo a věznice najednou přestala být tou formální byrokratickou organizací, kterou jsem znal jako výzkumník, tak opak byl pravdou.

I mé pravidelné „ministerské“ návštěvy mě utvrzovaly v tom, že nahlížet na věznice jako na formální organizace je i nadále vhodné. Optika byrokratické formální organizace se mi připomínala pokaždé, když jsem do věznice vstoupil. Nepochybně došlo ke změně komunikace ze strany zaměstnanců věznice a byl jsem také ušetřen detailní kontroly při vstupu, nicméně z područí nastavených pravidel jsem se nikdy zcela nedostal. I nadále jsem musel prokazovat svou identitu, vždy plně dbát pokynů zaměstnanců a dodržovat formalizovaných postupů. Měl jsem ale zároveň možnost poznat, že formálně nastavená pravidla (psaná pravidla) dopadají na všechny aktéry vězeňského světa.

Přínosným zjištěním pro mě také bylo, že výpovědi zaměstnanců, které jsem získal během svého terénního výzkumu, odpovídaly tomu, co mi zaměstnanci říkali jakožto zástupci ministerstva. Upřímně jsem očekával, že se tyto výpovědi budou lišit a zaměstnanci věznice se budou snažit prezentovat spíše „oficiální ideologii“. Nebylo tomu tak, což mě vede k závěru, že původní výpovědi mých respondentů odrážely jejich skutečné názory a vnímání vězeňského světa. Z pozice „poloinsidera“ jsem navštívil řadu věznic, které se odlišovaly svou profilací (tedy typem) i geografickou polohou. Takto zvýšená heterogenita mých zkušeností mě jen utvrdila v tom, že data, která se mi podařilo získat, mají svou vypovídací hodnotu a o to větší motivaci jsem měl k jejich další analýze. Výsledky mé analýzy představím ve druhé části své práce a pokusím se svá zjištění zasadit do výše uvedeného teoretického rámce.

---

⁷⁶ Jakkoliv se však domnívám, že stále nejsem „vyučen sociologickému řemeslu“ (Nedbálková 2006b: 9) a vězeňský svět pro mě i nadále představuje prostor pro pozvání nového a rozvoj vlastních výzkumnických dovedností.

4 POJETÍ HUMANIZACE A LIDSKÝCH PRÁV NA ÚROVNI (NEJEN) ČESKÝCH PSANÝCH PRAVIDEL

Na základě provedené analýzy pojetí humanizace českého vězeňství na úrovni psaných pravidel⁷⁷ jasně vyplývá, že české vězeňství představuje formální byrokratický systém a věznice (jakožto organizační jednotky) představují formální byrokratické organizace. Klíčovým charakteristickým rysem je snaha písemně⁷⁸ upravit rozličné oblasti života za vězeňskými mřížemi a kodifikovat je v rámci psaných pravidel.

Psaná pravidla (předpisy) můžeme rozlišit dle stupně právní síly do následujících úrovní a typů. Za důležité považuji zdůraznit, že předpisy upravující české vězeňství vychází z mezinárodních standardů a závazků⁷⁹. Mezinárodní závazky a standardy jsou definovány mezinárodními smlouvami, které mají vůči ostatním právním předpisům nadřazené postavení⁸⁰. Zejména se jedná o Úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod, jejíž dodržování kontroluje Evropský soud pro lidská práva a projednává stížnosti na porušení v ní zaručených práv a svobod (judikatura Evropského soudu pro lidská práva). Rozsudky Evropského soudu pro lidská práva jsou pro Českou republiku právně závazné.

Na úrovni zákonných předpisů se k českému vězeňství dále vztahují různé ústavní zákony a zákony. Mezi nejdůležitější ústavní zákony patří Ústava České republiky⁸¹ a součástí ústavního pořádku České republiky je i Listina základních práv a svobod⁸². Mezi zákony týkající se českého vězeňství patří například trestní řád⁸³ a trestní zákoník⁸⁴, které upravují na obecné úrovni typologii ukládaných trestů, způsoby jejich ukládání a výkonu trestu včetně dělení jednotlivých typů věznic a pravidel pro zařazování do nich, či podmínek přeřazení do věznice jiného typu.

---

⁷⁷ V rámci uvedené analýzy jsem pracoval s mnoha předpisy rozličné právní síly (veškeré předpisy jsou uvedeny a řádně citovány níže). Většina z uvedených předpisů je těžko dostupná a získání přístupu k daným materiálům není snadné. V této souvislosti mi opět nepochybně pomohlo mé profesní působení na Ministerstvu spravedlnosti ČR, díky kterému jsem získal přístup k systémům ASPI a PrivASPI, ve kterých jsou uvedené předpisy dostupné. ASPI, neboli „Automatizovaný systém právních informací“, je komplexní systém pro práci s právními informacemi poskytující komplexní pokrytí všech předpisů publikovaných na území ČR. Práce s uvedenými systémy pro mě byla zpočátku velmi náročná a rád bych tak na tomto místě vyjádřil své poděkování Mgr. Veronice Burešové, jejíž odborná pomoc a zpětná vazba mi velmi pomohla při realizaci analýzy uvedených právních předpisů.

⁷⁸ Důraz na písemnou podobu předpisů a pravidel nalezneme např. v článku 8 nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 67/2007, o postupu při tvorbě vnitřních předpisů Vězeňské služby České republiky.

⁷⁹ Jak uvádí např. nová *Koncepce vězeňství ČR do roku 2025* „Česká republika (ČR) jako demokratický právní stát vychází ze svých mezinárodních závazků, z respektu k lidským právům a svobodám a ze svého úkolu ochránit společnost před pachateli porušování právních předpisů“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 3).

⁸⁰ Nadřazené postavení vychází z článku 10 ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve kterém je stanoveno, že „vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva“.

⁸¹ Ústavního zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

⁸² Součástí ústavního pořádku ČR se stala Usnesením č. 2/1993 Sb., Usnesení předsednictva České národní rady o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součástí ústavního pořádku České republiky.

⁸³ Zákon č. 141/1961 Sb., zákon o trestním řízení soudním (trestní řád).

⁸⁴ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

Na podmínky výkonu vazby a trestu odnětí svobody a na činnosti Vězeňské služby České republiky se vztahují zejména zákony o Vězeňské a justiční stráži České republiky⁸⁵, o výkonu trestu odnětí svobody⁸⁶, o výkonu vazby⁸⁷ a výkonu zabezpečovací detence⁸⁸. Tyto zákonné podmínky jsou dále specifikovány v podzákonných právních předpisech, jako jsou vyhlášky ministerstva spravedlnosti⁸⁹ a nařízení vlády⁹⁰.

Detailní úpravu jednotlivých oblastí života ve věznicích (a vazebních věznicích) a způsobů interakce mezi aktéry vězeňského světa nalezneme ve vnitřních předpisech Vězeňské služby České republiky, které dělíme na nařízení⁹¹, pokyny a metodické listy⁹². Vnitřní předpisy se vztahují k nejrůznějším tématům od vnitřní diferenciaci odsouzených ve věznicích a vazebních věznicích⁹³, přes zacházení se specifickými skupinami odsouzených⁹⁴, úpravu přijímání a kontroly balíčků⁹⁵, stravování⁹⁶, odívání⁹⁷, kázeňské řízení⁹⁸, telefonování obviněných a odsouzených⁹⁹ až po používání zdravotnických prostředků se zvýšeným rizikem pro uživatele (včetně zacházení s prostředky používanými pro antikoncepci nebo k prevenci přenosu sexuálně přenosných chorob)¹⁰⁰. Pravidla se vztahují na všechny aktéry vězeňského světa, tedy jak na odsouzené, tak na zaměstnance Vězeňské služby České republiky a upravují dokonce i náležitosti fyzického vzhledu aktérů vězeňského světa¹⁰¹. K úpravě podmínek v

---

⁸⁵ Zákon č. 555/1992 Sb., zákon České národní rady o Vězeňské a justiční stráži České republiky.

⁸⁶ Zákon č. 169/1999 Sb., zákon o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

⁸⁷ Zákon č. 293/1993 Sb., zákon o výkonu vazby.

⁸⁸ Zákon č. 129/2008 Sb., zákon o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů.

⁸⁹ Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody a vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby.

⁹⁰ Nařízení vlády č. 361/2017 Sb., o výši a podmínkách odměňování odsouzených zařazených do práce ve výkonu trestu odnětí svobody.

⁹¹ Mezi vnitřní předpisy Vězeňské služby České republiky spadají i nařízení ministra spravedlnosti. Mezi významná nařízení patří Nařízení ministra spravedlnosti č. 5/2005, kterým se mění nařízení ministra spravedlnosti č. 4/1997 o zřízení vazebních věznic a věznic, Generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky, Institutu vzdělávání Vězeňské služby České republiky a zotavoven Vězeňské služby České republiky.

⁹² Dle čl. 4 nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 67/2007, o postupu při tvorbě vnitřních předpisů Vězeňské služby České republiky.

⁹³ Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu č. 11/2007, kterým se stanoví zásady při realizaci vnitřní diferenciaci odsouzených ve věznicích a vazebních věznicích Vězeňské služby České republiky.

⁹⁴ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 45/2017 o zařazování, vyřazování a zacházení s velmi nebezpečnými odsouzenými v oddílu se zesíleným stavebně technickým zabezpečením.

⁹⁵ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 39/2012 o postupu při povolování, příjmu, evidenci, kontrole a výdeji balíčku obviněným, odsouzeným a chovancům.

⁹⁶ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 30/2014 o stravování ve Vězeňské službě České republiky.

⁹⁷ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 6/2012 o vystrojování obviněných, odsouzených a chovanců.

⁹⁸ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 36/2014 o kázeňském řízení u obviněných, odsouzených a chovanců.

⁹⁹ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 13/2017 k realizaci telefonních hovorů obviněných, odsouzených a chovanců.

¹⁰⁰ Metodický list ředitele odboru zdravotnické služby č. 3/2006 o používání zdravotnických prostředků se zvýšeným rizikem pro uživatele ve Vězeňské službě České republiky.

¹⁰¹ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 74/2007, kterým se upravují pravidla služební zdořilosti a pořadová příprava ve Vězeňské službě České republiky.

jednotlivých věznicích, s ohledem na specifika dané věznice, jsou vydávány tzv. vnitřní řády věznice a časové rozvrhy dne¹⁰².

Vedle právně závazných předpisů uvedených výše mají na české vězeňství vliv také právně nezávazné dokumenty, které sice nejsou právně vymahatelné, nicméně jejich vliv je neopomenutelný. Jedná se především o Všeobecnou deklaraci lidských práv a základních svobod a Doporučení Výboru ministrů při Radě Evropy (důležitá jsou zejména tzv. Evropská vězeňská pravidla).

Pevně věřím, že krátkým (opravdu se jedná pouze o ilustrativní příklady, reálně existuje předpisů upravujících vězeňské prostředí několikanásobně větší množství) výčtem různých předpisů vztahujících se k českému vězeňství se mi podařilo ukázat, jak moc jsou české věznice formálně svázány psanými pravidly a že je tak lze, ve vztahu k teoretickému ukotvení výzkumu, označit za formální byrokratické organizace.

Specifickým typem psaných pravidel (dokumentů) jsou tzv. strategické koncepční materiály, do kterých jsou promítnuty principy upravené (a zaručené) ve výše uvedených předpisech. Cílem takovýchto koncepčních materiálů je stanovení (vytyčení) směru budoucího vývoje českého vězeňství v předem definovaném časovém období. V Koncepci vězeňství do roku 2025 je tento cíl definován jako „*vytvoření obecného, dlouhou dobu platného dokumentu státní politiky, který na příštích deset let deklaruje východiska, cíle a konkrétní nástroje pro ČR v oblasti vězeňství, včetně zajištění návaznosti na předchozí schválenou Koncepci rozvoje vězeňství do roku 2015, propojení s dalšími strategickými a koncepčními dokumenty, zdůraznění širšího kontextu kooperace s jinými subjekty a institucemi, včetně nestátního sektoru, dále pak doplnění důležitých mezinárodněprávních a lidskoprávních aspektů, především dopadů rozsudků Evropského soudu pro lidská práva (ESLP), standardů vyplývajících z Evropských vězeňských pravidel, doporučení Výboru OSN proti mučení (CAT) a Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) a Veřejného ochránce práv*“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 4).

Cílem obsahové analýzy zmíněných dokumentů bylo analyzovat, jakým způsobem je naplňován/uchopován pojem humanizace vězeňství na úrovni psaných dokumentů. Úroveň psaných dokumentů poté v další části práce srovnám s perspektivami klíčových aktérů (definovanými v předchozích částech práce). Při analýze psaných dokumentů jsem věnoval zvláštní pozornost strategickým koncepčním materiálům¹⁰³, jelikož je v těchto dokumentech definována idea preferovaného způsobu vývoje vězeňství a na téma humanizace je v těchto dokumentech kladen zvláštní důraz (lépe řečeno apel).

---

¹⁰² Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 1/2017, kterým se stanoví zásady pro zpracování a vydání vnitřního řádu věznice pro obviněné, vnitřního řádu pro odsouzené a vnitřního řádu pro osoby ve výkonu zabezpečovací detence.

¹⁰³ Jedná se o dokumenty rámuující jednotlivá období, zejména o Koncepci rozvoje českého vězeňství do roku 2015 (Vězeňská služba ČR 2005), Východiska a záměry nové koncepce vězeňství v České republice (Vězeňská služba ČR 2014) a Koncepci vězeňství do roku 2025 (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Příprava Koncepce vězeňství do roku 2015 byla v gesci Vězeňské služby České republiky, která v roce 2014 připravila také východiska pro přípravu nové koncepce pro další období (do roku 2025). Přípravu finální verze nové Koncepce vězeňství do roku 2025 poté převzalo Ministerstvo spravedlnosti České republiky.

HUMANIZACE V KONTEXTU ČESKÉHO POREVOLUČNÍHO VĚZEŇSTVÍ

Humanizace je na úrovni psaných pravidel vnímána jako jeden z hlavních cílů porevolučního vývoje českého vězeňství a stává se z ní tak jedno z ústředních témat. Její význam je dlouhodobě zdůrazňován, nicméně její hodnocení jsou v rámci jednotlivých časových období rozdílná.

České vězeňství se od roku 1989 vydalo na cestu postupných změn, které byly zprvu vedeny s cílem odstranit pozůstatky komunistického vězeňského modelu na základě procesu demokratizace českého vězeňství (Vězeňská služba ČR 2005). Postupně vykrystalizoval hlavní cíl, kterým byla (a stále je) snaha přiblížit české vězeňství vězeňským modelům vyspělých evropských zemí. Jako jeden z hlavních nástrojů dosažení tohoto cíle je vnímána právě humanizace.

„Vězeňství v České republice nastoupilo v roce 1989 cestu radikální transformace. Za základ této cesty byla považována depolitizace českého vězeňství, jeho humanizace, decentralizace jeho řízení a demilitarizace“ (Vězeňská služba ČR 2005: 6).

Důraz na depolitizaci, decentralizaci, demilitarizaci a humanizaci přetrvával v českém vězeňství již z období koncepce rozvoje z roku 1991 a v koncepci následující byla dosavadní cesta hodnocena poměrně pozitivně, zejména ve vztahu k procesu humanizace.

„Transformace vězeňství, jejímž teoretickým základem byla Koncepce českého vězeňství přijatá v roce 1991, využila plně výhody nechat se inspirovat zahraničními modely, vyhnout se chybám a omylům a případně zkrátit některé vývojové etapy. Pro její naplňování byl vytvořen legislativní rámec, podmínky organizační a částečně také materiální. Rutinní výkon trestu založený na organizování života ve vězení byl překonán, stejně jako prvotní problémy s procesem humanizace“ (Vězeňská služba ČR 2005: 6).

Z uvedeného dokumentu však není jasné, jakým způsobem (ani v jaké oblasti) byly zmíněné prvotní problémy s procesem humanizace překonány. Jedná se tak pouze o konstatování, které není ničím podloženo. Důraz na humanizaci nicméně přetrvával a je možné jej detekovat také na úrovni proklamované filozofie trestu, ve které hrály (a hrají) demokratické hodnoty a principy ochrany občanských a lidských práv klíčovou úlohu. Vězeňská služba se velmi hlasitě přihlásila ke snaze dosáhnout progresivního vězeňského modelu založeného na respektu k ochraně a dodržování lidských práv ve vězeňském prostředí, který vychází z ukotvení v českém a mezinárodním legislativním řádu (Vězeňská služba ČR 2005: 7-10).

S blížícím se koncem platnosti (časového období vytyčeného pro naplnění předchozí koncepce) *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015* přistoupila Vězeňská služba České republiky k opětovnému hodnocení doposud provedených změn. Toto hodnocení však bylo o poznání více negativní. Až na několik málo výjimek (výkon vazby, depolitizaci, demilitarizaci) byla dosavadní cesta transformace českého vězeňství nahlížena jako neúspěšná (Vězeňská služba ČR 2014).

Negativně byla vnímána zejména neschopnost přiblížit český vězeňský systém standardům vyspělých evropských zemí a kriticky reflektována byla i vágnost a neurčitost cílů stanovených v *Koncepci rozvoje českého vězeňství do roku 2015*, kterých (dle uvedeného hodnocení) dosaženo nebylo (Vězeňská služba ČR 2014).

„Po dramatických změnách v devadesátých letech se nenašla dostatečná politická vůle dokončit započaté změny tak, aby se české vězeňství stalo skutečně respektovaným systémem v rámci euroatlantických struktur“ (Vězeňská služba ČR 2014: 1).

„Vězeňství tak vzhledem k politickým turbulencím a preferencím bývalých politických garnitur nemělo jasně stanovené cíle odpovídající reálným možnostem státního rozpočtu“ (Vězeňská služba ČR 2014: 1).

Kritizována byla zejména nejasnost, nekoncepčnost a nereálnost stanovených cílů spolu s jejich nesystémovým naplňováním. Stav českého vězeňství tak byl hodnocen jako zakonzervovaný, neefektivní a nákladný. Velmi negativně byla hodnocena i snaha dosáhnout jednoho z hlavních cílů, kterým je konkurenceschopnost českého vězeňství s vyspělými zahraničními modely a potřeba jej flexibilně přizpůsobit mezinárodním požadavkům a trendům jedenadvacátého století. Částečně však zavládl optimismus z možnosti vytvoření prostoru pro provedení podstatných koncepčních změn, které mají zajistit transformaci vězeňství podle standardů vyspělých evropských zemí (Vězeňská služba ČR 2014: 1-3).

Vězeňská služba České republiky tak ve svých prohlášeních v roce 2014 konstatovala, že v podstatě stojí opět na začátku cesty, během které se bude snažit o dosažení vytyčených cílů (velmi podobných jako v minulé koncepci), nyní však efektivnější a lepší cestou, která povede k reálným změnám a přiblíží české vězeňství evropským modelům. I ve staronově započaté cestě se tak projevuje důraz na dosažení standardů vyspělých evropských vězeňských modelů (Vězeňská služba ČR 2006)¹⁰⁴ s důrazem kladeným na humanizaci českého vězeňství (Vězeňská služba ČR 2014).

„Dlouhodobým zájmem Vězeňské služby je trvalé udržení souladu právních předpisů v oblasti vězeňství s požadavky kladenými Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod. Vězeňská služba podporuje flexibilní implementaci těchto principů včetně respektování názorové platformy ze strany vnitrostátních a mezinárodních kontrolních orgánů“ (Vězeňská služba ČR 2014: 3).

I v nové *Koncepci vězeňství do roku 2025* nalezneme přetrvávající snahu o přiblížení českého vězeňství moderním evropským modelům s důrazem kladeným na humanizaci (respektive ochranu lidských práv). Jako globální cíl tak je stanoveno *„pomocí širokého komplexu opatření docílit existence moderního systému vězeňství, odpovídajícího 21. století a srovnatelného s dalšími vyspělými demokratickými státy“* (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 3). Nová koncepce byla připravena na základě „multidisciplinárního a meziresortního přístupu“ pracovního týmu, který sestával přibližně z 50 zástupců „*Ministerstva spravedlnosti*

---

¹⁰⁴ Jelikož jsou Evropská vězeňská pravidla založena na principech ochrany lidských práv (Vězeňská služba ČR 2006) a tvoří základ koncepcí rozvoje českého vězeňství (Vězeňská služba ČR 2005, 2014; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2015), tak je důraz na ochranu lidských práv přenášen i do českého vězeňství.

ČR, Vězeňské služby ČR, Probační a mediační služby, ministerstev a dalších institucí, včetně akademických a nestátních, přičemž cílem bylo co možná nejširší zohlednění škály nejdůležitějších aspektů problematiky“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 3-4).

V rámci přípravy nové *Koncepce vězeňství do roku 2025* byla „provedena evaluace naplnění cílů *Koncepce rozvoje vězeňství do roku 2015* a vyšlo najevo, že převážné většiny cílů nebylo za uplynulých deset let dosaženo“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 4). Opětovně tak byl vytvořen strategický dokument, který bude určovat směr vývoje českého vězeňství v následujících letech a jehož cílem je přispět k vytvoření moderního vězeňského systému.

Z výše uvedených strategických dokumentů tak vyplývá, že si téma humanizace udržuje v průběhu let své významné postavení v rámci českého vězeňství (na úrovni psaných pravidel), nicméně hodnocení úspěšnosti započatých změn (tedy i humanizace) se v čase liší. Protichůdnost uvedených hodnocení, dle mého názoru, vychází z absence jasné definice pojmu humanizace. Dalším zajímavým faktem je, že uvedená hodnocení jsou poměrně jasná ve svém výsledku (pozitivní versus negativní), nicméně jejich argumentace je spíše nepodložená. Výjimku v tomto ohledu tvoří nová *Koncepce vězeňství do roku 2025*, která odkazuje na provedenou evaluaci (viz výše) a v rámci jednotlivých kapitol uvádí dostupná statistická data. Nicméně ani v této koncepci jasnou definici pojmu humanizace nenalezneme.

Politické a resortní špičky tak nedokázaly zcela využít svou definiční moc a vytvořit jasnou a ucelenou definici pojmu humanizace, čímž se tento pojem stal z části prázdným, avšak se značným množstvím různých výkladů, nejasností a poměrnou značnou mírou vágnosti¹⁰⁵.

Proces humanizace se tak smrštil na (velmi abstraktní) snahu přibližovat se zahraničním vězeňským modelům a dodržovat přitom základní principy mezinárodních dokumentů (Vězeňská služba ČR 2005, 2006, 2014), avšak bez patřičného uzpůsobení českému kontextu. V analyzovaných dokumentech Vězeňské služby České republiky je na některých místech patrná silná nejasnost způsobů, jakými mělo české vězeňství plánovaných změn dosáhnout a charakteristickou se stala celková zmatečnost vztahu mezi plány a způsoby jejich realizace.

„S veškerou vážností jsou zohledňovány zkušenosti nejpokrokovějších penologických systémů, především v Evropě, stejně jako doporučení Rady Evropy. Obojí je považováno více za inspiraci, než za vzory k napodobování. Současně koncepce nechce a ani nehledá, jak již bylo úvodem řečeno, za každou cenu vlastní „českou cestu“ (Vězeňská služba ČR 2005: 30).

---

¹⁰⁵ Tohoto problému si je vědoma i Vězeňská služba České republiky, která přiznává, že koncepční materiály vykazují určitou míru obecnosti/vágnosti a jejich praktická implementace může být problematická. „*Koncepci rozvoje českého vězeňství do roku 2015 lze považovat za základní plánovací dokument pro stanovené období (...). Stěžejní otázkou při jejím zpracování bylo stanovení přijatelného poměru mezi obecností a konkretizací vyjádření cílů nezbytných k jejich reálnému dosažení. V tomto smyslu nebyl nalezen jednotný přístup. Podle míry dostupných informací o předpokládaném vývoji je koncepce vědomě na některých místech obecnější a na jiných konkrétnější. Často si proto klade za cíl spíše odpovídat na otázky směrů vývoje českého vězeňství než detailně řešit jeho podobu v příštích deseti letech“ (Vězeňská služba ČR 2005: 30).*

Uvedený úryvek z *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015* ilustruje limity koncepčního vymezení. Na jednom místě je konstatováno, že české vězeňství využívá zahraničních modelů pouze jako inspirace, ale zároveň je konstatováno, že nechce hledat „českou cestu“.

Jelikož byla (a stále je) jedním z ústředních plánů rozvoje českého vězeňství jeho humanizace, tak podobná míra nejasnosti dopadla i na tuto oblast a přenesla se i do následujících dokumentů, ve kterých byly reprodukovány obdobné nedostatky (nejasnost a vágnost) (Vězeňská služba ČR 2014).

Nová *Koncepce vězeňství do roku 2025* se od svých „předchůdkyň“ liší naopak ve značném důrazu kladeném na konkretizaci způsobů dosažení vytyčených cílů. V nové koncepci se tak často setkáme s přesným statistickým vyčíslením daných cílů a nástrojů jejich dosažení. Lze tak konstatovat posun od obecnosti (vágnosti) ke konkretizaci. Problém s pojetím humanizace však přetrvává. Ani v nové koncepci tak jasnou definici pojmu humanizace nenalezneme.

V žádném z analyzovaných dokumentů tak jasnou definici humanizace nenalezneme. Co však nalézt můžeme, je důraz na „psaná pravidla“ (buď ve formě modifikace stávajících, či vytvoření nových), která mají za cíl ještě více upravit oblasti pojící s českým vězeňstvím¹⁰⁶. Klíčovými oblastmi, na které by měl být kladen největší důraz, byly v rámci *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015* vnější/vnitřní bezpečnost, zaměstnávání odsouzených, zdravotní péče a individualizované zacházení s vězňenými osobami (Vězeňská služba ČR 2005)¹⁰⁷.

I ve východiscích pro následující období (do roku 2025) byl důraz kladen na velmi podobné oblasti, kterými bylo odborné zacházení s odsouzenými a jejich zaměstnávání, bezpečnost věznic, či ekonomické a personální zabezpečení věznic. V otázce bezpečnosti se jednalo zejména o změnu způsobu výcviku personálu, jeho vyzbrojování, provádění eskort a inovaci bezpečnostních technologií (Vězeňská služba ČR 2014: 19).

---

¹⁰⁶ „V neposlední řadě dojde v navazujícím koncepčním materiálu, zejména v kapitolách, týkajících se návrhů legislativních úprav zákonů či prováděcích vyhlášek v oblastech odborného zacházení s vězňenými osobami, k rozvinutí obecných principů zohledňujících judikaturu Evropského soudu pro lidská práva, která konkretizuje rozsah jednotlivých práv osob zbavených svobody ve vězeňských zařízeních“ (Vězeňská služba ČR 2014: 3).

¹⁰⁷ Zejména bezpečnost byla vnímána jako základní podmínka pro výkon trestu odnětí svobody v souladu s principy ochrany lidských práv. „Pouze v bezpečné věznici lze zajistit důstojný život, práci a humánní zacházení s vězňenými osobami. Zajištění bezpečnosti a bezpečí je důležitým předpokladem ke kvalitnímu provádění programů zacházení a dalších aktivit“ (Vězeňská služba ČR 2005: 11).

Zajištění bezpečnosti představovalo ústřední téma ovlivňující ostatní oblasti pojící se s péčí o odsouzené. V roce 2005 byla považována bezpečnost českých věznic za stabilizovanou, avšak s omezením ve smyslu zastaralého a mnohdy nevyhovujícího vybavení českých věznic (Vězeňská služba ČR 2005: 11). Pozitivně byly hodnoceny taktéž podmínky výkonu trestu odnětí svobody a péče o odsouzené v rámci programů zacházení i s ohledem na možnost participace na náboženských aktivitách (Vězeňská služba ČR 2005: 16). Klíčem k dosažení požadovaných výsledků v souladu s lidskými právy měla být individualizace zacházení s odsouzenými. „Individualizace zacházení s odsouzenými na základě hodnocení rizik a potřeb bude základním předpokladem pro realizaci programů zacházení“ (Vězeňská služba ČR 2005: 19).

Naopak poměrně kriticky bylo hodnoceno zaměstnávání odsouzených (Vězeňská služba ČR 2005: 17) a personální zabezpečení věznic (Vězeňská služba ČR 2005: 26). Za velký problém bylo považováno personální zabezpečení ve smyslu počtu a odborné kvalifikace vězeňského personálu, které bylo v obou případech hodnoceno jako nedostatečné (Vězeňská služba ČR 2005: 26).

Klíčovou složkou navazující koncepce se však měla stát otázka zacházení s odsouzenými, které mělo být individualizované a mělo by vycházet z klasifikace rizik a potřeb odsouzených. K tomuto účelu má v současné době Vězeňská služba České republiky k dispozici nástroj SARPO, který je určen k analýze rizik a potřeb odsouzených využitelných v jejich následné resocializaci (Jiříčka, Podaná, Petras, Hůrka 2014). Program SARPO je však hodnocen aktéry vězeňského světa poměrně rozporuplně a jeho efektivita je přinejmenším sporná.

To SARPO je hodně zvláštní věc. Ono to má sloužit k analýze rizik a potřeb odsouzených, ale v praxi to zatím hodně pokulhává. Oni ti odsouzení nejsou hloupí, takže hodně rychle zjistí, jak mají v tom dotazníku odpovídat, aby mohli s tím programem manipulovat. Takže to v praxi vlastně moc reálné účinky nemá (pan Josef - vyšší management Vězeňské služby České republiky).

Vedle systému pro analýzu rizik a potřeb odsouzených existuje další nástroj zacházení s odsouzenými a to jsou tzv. programy zacházení¹⁰⁸, ve kterých s odsouzenými pracují zaměstnanci věznic a snaží se na základě individualizované péče na odsouzené nápravně působit. Aktivita v rámci programů zacházení (do kterých zapadá taktéž zaměstnávání odsouzených) jsou jedním z hlavních cílů i ve vztahu k procesu humanizace (lidské a humánní zacházení s odsouzenými a vytváření co možná nejlepších podmínek pro výkon trestu). V této oblasti však dlouhodobě naráží české vězeňství na velký problém, kterým je nevyhovující a nedostatečné personální zabezpečení.

„K podstatným slabinám systému patří systém kvalifikačních předpokladů pro úroveň středního a vyššího managementu ve státní správě. V důsledku současného nastavení došlo k bezprecedentní devalvaci vzdělání, a klíčové pozice v jednotlivých úrovních řízení tak mohou být obsazovány zejména s ohledem na osobní sympatie, a nikoli podle reálných schopností daného jedince“ (Vězeňská služba ČR 2014: 2).

„V souvislosti s uvedenými záměry je třeba otevřeně přiznat, že VS ČR nemá v současnosti odpovídající kvalifikované personální rezervy“ (Vězeňská služba ČR 2014: 4).

V návaznosti na předchozí koncepční dokumenty rozlišuje i nová Koncepce vězeňství do roku 2025 devět základních oblastí, kterým věnuje pozornost. Jsou jimi zaměstnávání vězňů, zdravotnictví ve věznicích, vzdělávání, programy zacházení a SARPO, legislativní změny v oblasti vězeňství, řešení problematiky drog a ostatních návykových látek, financování vězeňství, resocializace propouštěných vězňů, návaznost na prevenci a postpěči a bezpečnost ve věznicích (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016).

Jak vyplývá z výše uvedeného seznamu klíčových tematických oblastí nové koncepce vězeňství, tak i v rámci tohoto koncepčního dokumentu je zvláštní důraz kladen na psaná pravidla a jejich vliv na aplikační praxi (tedy každodenní život za mřížemi českých věznic).

---

¹⁰⁸ Za základní resocializační postup je považována tvorba a plnění programů zacházení (dříve resocializačních programů, mnohdy nazývaná také jako korektivní socializací či penitenciární resocializací) pro každého odsouzeného. Členění programů zacházení zahrnuje pracovní aktivity, vzdělávací aktivity, speciálně-výchovné aktivity, zájmové aktivity a oblast utváření vnějších vztahů (Vězeňská služba ČR 2005: 16).

„Cesta dosažení cílů této koncepce s sebou nese potřebu zajištění legislativního rámce, neboť řada koncepčních změn musí mít odezvu ve změnách právních předpisů“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 152). Právní předpisy (legislativní rámec) tak představují klíčový pilíř všech analyzovaných koncepčních dokumentů.

PENAL WELFARISM NA ÚROVNI PSANÝCH PRAVIDEL

Analýzou předmětných dokumentů jsem dospěl k závěru, že za proces humanizace je na úrovni psaných pravidel pokládán proces, kdy se vytváří (či rozšiřují) psaná pravidla (reflektující principy humanity a ochrany lidských práv), která se postupně implementují do praxe (zejména v rámci oblastí zdůrazněných v uvedených koncepcích). Jejich dodržování je v praxi vynucováno a následně je kontrolováno a sankcionováno jejich případné porušování (výše uvedenými „kontrolními orgány“ na národní i mezinárodní úrovni). Tato pravidla tedy v tomto ohledu definují kritéria humanity a lidské důstojnosti a říkají nám, co máme považovat za důstojné a co už naopak důstojnosti odporuje.

Dlouhou dobu jsem přemýšlel, jakým způsobem bych mohl principy humanity a ochrany lidských práv na úrovni psaných pravidel uchopit a dospěl jsem k závěru, že tyto principy jsou v rámci analyzovaných předpisů/dokumentů definovány skrze 1) konsekvence, 2) interakce a 3) podmínky.

Prostřednictvím analýzy důrazu kladeného na důsledky pobytu za mřížemi (**konsekvence**) na vězněnou osobu je možné na úrovni psaných pravidel vyzorovat, že za základ procesu humanizace je pokládána úspěšná reintegrace vězněných osob zpět do společnosti a omezení škodlivých účinků věznění.

Jednou z hlavních zásad výkonu trestu odnětí svobody je jednat s odsouzenými tak, „aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem“¹⁰⁹. Základem je tedy víra v reintegrační účinek trestu odnětí svobody. Tohoto účinku má být dosaženo vhodným zacházením (viz níže) při zachování humanizovaného přístupu, jehož součástí je respektování lidské důstojnosti a omezení škodlivých účinků věznění. Trest tak může být vykonáván „jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody“¹¹⁰.

Za nezbytnou podmínku dosažení požadovaného cíle (preferovaných konsekvencí) je na úrovni psaných pravidel považováno vhodné nastavení způsobů **interakce** mezi aktéry vězeňského světa (včetně způsobů zacházení s vězněnými osobami). Tato úroveň se následně rozpadá do několika dílčích zásad. Základní zásadou je ukládání přiměřených trestů (včetně

---

¹⁰⁹ Dle ustanovení § 2 odst. 2 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

¹¹⁰ Dle ustanovení § 2 odst. 1 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

zákazu trestu smrti¹¹¹), čímž je zároveň zakázáno ukládat „*kruté a nepřiměřené trestní sankce*“¹¹². Na zákaz ukládání nepřiměřených a krutých trestů navazuje zákaz mučení a krutého, nelidského nebo ponižujícího zacházení, kdy „*nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení*“¹¹³. Interakce mezi aktéry vězeňského světa tak musí probíhat způsobem respektujícím lidskou důstojnost a zároveň musí přispívat k dosažení stanoveného cíle. K tomu by dále mělo přispět vytvoření a zabezpečení vhodných podmínek (**podmínky**).

Podmínkami myslím standardy výkonu trestu, které v daných oblastech vymezují (a zároveň zaručují) práva v rozsahu stanoveném psanými pravidly (předpisy). Ilustrativním příkladem může být zaručení práva na přesně vyčíslenou ubytovací plochu na jednoho odsouzeného. Tento životní prostor se vyčísluje v m². Preferovaným evropským standardem je ubytovací plocha v rozsahu minimálně 6 m² na jednu vězněnou osobu. Toto téma je i na mezinárodní úrovni dlouhodobě sledováno a diskutováno. Například „*Evropský soud pro lidská práva se velikostí ubytovací plochy na jednoho odsouzeného velmi často zabývá ve svých rozsudcích, v nichž pokles pod 3 m² označuje za nelidské a ponižující podmínky*“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 159).¹¹⁴ V České republice je v rámci právních předpisů stanovena minimální hranice 3 až 4 m². „*V ubytovací místnosti určené pro ubytování více odsouzených musí na jednoho odsouzeného připadat ubytovací plocha nejméně 4 m². Cela nebo ložnice určená k ubytování pouze jedné osoby nesmí mít ubytovací plochu menší než 6 m². Umístit odsouzeného do ubytovací místnosti určené pro ubytování více odsouzených, v níž na něho připadne ubytovací plocha menší než 4 m², lze pouze tehdy, jestliže celkový počet odsouzených vykonávajících trest ve věznicích téhož základního typu a stupně zabezpečení věznice s ostrahou v rámci republiky překročí kapacitu věznic stanovenou tak, aby na jednoho odsouzeného připadala ubytovací plocha alespoň 4 m²; ubytovací plocha připadající na jednoho odsouzeného však nesmí být menší než 3 m²*“¹¹⁵.

Dalšími příklady přesného vymezení práv odsouzených jsou např. zabezpečení minimálně osmihodinové doby ke spánku každý den¹¹⁶, právo „*jedenkrát za šest měsíců přijmout balíček s potravinami a věcmi osobní potřeby do hmotnosti 5 kg*“¹¹⁷, právo „*přijímat v čase určeném ředitelem věznice návštěvy blízkých osob na dobu 3 hodin během jednoho kalendářního měsíce*“¹¹⁸, či stanovení počtu odsouzených na jednoho vychovatele, kdy je

---

¹¹¹ Dle článku 6 ústavního zákona č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

¹¹² Dle ustanovení § 37 odst. 2 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

¹¹³ Dle článku 7 ústavního zákona č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

¹¹⁴ „*Srov. rozsudek ESLP Sulejmanovic proti Itálii, č. 22635/03 ze dne 16. 7. 2009, v případech ubytovací plochy na odsouzeného či obviněného mezi 3 m² a 4 m² viz např. rozsudek ESLP Jirsák proti České republice, č. 8968/08, ze dne 5. 4. 2012*“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 159).

¹¹⁵ Dle ustanovení § 17 odst. 6 vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád o výkonu trestu odnětí svobody.

¹¹⁶ Dle ustanovení § 16 odst. 5 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

¹¹⁷ Dle ustanovení § 24 odst. 1 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

¹¹⁸ Dle ustanovení § 19 odst. 1 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

„jednomu vychovateli svěřeno do péče zpravidla nejvýše 20 odsouzených“¹¹⁹. Toto je pouze stručný nástin přesných vymezení, kterých je v rámci psaných předpisů mnohonásobně větší množství.

Na základě provedené analýzy (a výše uvedených argumentů) je možné konstatovat, že se české vězeňství (respektive Česká republika) na úrovni psaných pravidel hlásí k přístupu *penal welfarismu*, který je založen na víře v reintegrační potenciál výkonu trestu odnětí svobody, přičemž jasně stanovuje cíle (konsekvence) a způsoby/nástroje jejich dosažení (interakce a podmínky). Doba strávená za mřížemi českých věznic je tak vnímána jako prostor pro takové působení na vězněné osoby, které jim umožní úspěšný návrat do společnosti, čímž se české vězeňství hlásí k odkazu rehabilitační teorie (srov. Karabec 2001).

Zároveň vychází z premisy, že uvěznění je samo o sobě dostatečným trestem, který by neměl být dále umocňován (srov. Drake 2012). Efektivní cestou za dosažením cíle je tedy odborné zacházení s odsouzenými v takových podmínkách, které se co nejvíce přibližují životu na svobodě. Tím se české vězeňství jasně vymezuje a distancuje od tzv. retributivní teorie, tedy od pojetí výkonu trestu jako prostoru pro odplatu (srov. Karabec 2001). Represivní přístup není vnímán jako adekvátní způsob nápravy odsouzených a jeho použití je dokonce výslovně zakázáno (např. zákaz použití neoprávněného násilí a ponižování lidské důstojnosti¹²⁰).

Výše uvedená a analyzovaná psaná pravidla vychází z předpokladu, že písemná kodifikace zmíněných pravidel a postupů (obecně legislativní rámec) má takovou sílu, že dokáže prosadit a zajistit humanizovaný přístup (*penal welfarism*) v praxi (viz výše uvedený důraz na psaná pravidla/legislativní rámec v rámci koncepčních dokumentů, či např. Černíková 1998; Meclová 2004). Prosazení *penal welfarism* v praxi vychází, mimo jiné, ze snahy o úpravu interakce aktérů vězeňského světa, kteří se pod tíhou psaných pravidel budou chovat předem definovanými a preferovanými způsoby.

Vězení tak nepochybně představuje „*nástroj koordinace aktivit většího počtu lidí*“ (Keller 2007: 2) a psaná pravidla dopadají na všechny aktéry vězeňského světa (Goffman 1961). Jak se však zdá z výpovědí respondentů, tak vězeňská autorita nemá natolik velký vliv a moc, aby si dokázala vynutit striktní dodržování nastavených pravidel a řádu i přes případný odpor účastníků vězeňského světa (srov. Scarton, Sim, Skidmore 1991). Respektive vliv psaných pravidel na praxi je nepochybně znatelný, nicméně není absolutní¹²¹.

---

¹¹⁹ Dle ustanovení § 2 odst. 2 vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád o výkonu trestu odnětí svobody.

¹²⁰ Dle ustanovení § 35 vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád o výkonu trestu odnětí svobody.

¹²¹ Příkladem může být snaha zavést do českého vězeňství princip rovnosti mezi odsouzenými, který je ukotven v zákoně o výkonu trestu odnětí svobody a vyhláše, kterou se vydává řád o výkonu trestu odnětí svobody. Jedním z klíčových aspektů principu rovnosti je zrušení tzv. volených zástupců, kteří byli až do roku 2000 součástí legislativy. V praxi se však ukazuje, že k tomuto zrušení došlo pouze na úrovni oficiálních psaných dokumentů, ale v každodenní vězeňské realitě je tato pozice stále hojně využívána (Dirga, Lochmannová, Juříček 2015).

Na základě provedeného výzkumu (viz níže) se také ukázalo, že aktéři českého vězeňského světa nejsou pasivní. Je tak možné o nich, v návaznosti na Michela Croziera, tvrdit že „jednají při hájení svých zájmů vysoce aktivně, ani zdaleka však ne zcela libovolně. Jejich možnosti závisí na kontextech a tlacích organizačních struktur, které využívají velice tvořivým, zároveň však uvážlivým způsobem“ (Keller 2007: 76). Při popisu přístupu aktérů vězeňského světa k naplňování pojmu humanizaci se tak jednoznačně kloním k závěrům Croziera, Friedberga, či Silvermana, kteří akcentují jejich aktivní roli (Crozier 1970; Crozier, Friedberg 1977; Silverman 1970).

Již Alvin Gouldner reflektoval, že nastavení jednoho cíle ze strany byrokratického aparátu nemusí nutně vést k tomu, že se s tímto cílem všichni zaměstnanci (úředníci) ztotozní a budou s ním souhlasit (Gouldner 1954). Tímto cílem je v případě mého výzkumu proces humanizace, respektive přístup *penal welfarismu*, jakožto hlavní ideový směr vývoje současného českého vězeňství. K tomuto cíli, respektive přístupu, se jednotliví dotázaní aktéři vězeňského světa různorodě vztahovali. Právě na způsoby, jakými se tito aktéři k procesu humanizace vztahovali, se zaměřím v další části této práce.

Již nyní však prozradím, že dle výpovědí respondentů u nich nedochází k pasivnímu přijetí a ztotožnění se s uvedenými pravidly (respektive *penal welfarismem*). Aktéři se naopak ukázali jako velmi aktivní, přičemž zdůraznili, že vždy musí jednat v rámci kontextu formální byrokratické organizace, kterou věznice představuje. Dotázaní aktéři se vztahovali nejen k obsahové stránce pojmu humanizace (tedy k ideje humanizovaného přístupu – k ideje *penal welfarismu*), ale také ke stránce procesní (tedy ke způsobům a důsledkům implementace psaných pravidel do praxe).

5 HUMANIZACE JAKO KLÍČOVÉ, AVŠAK AMBIVALENTNÍ A KONTROVERZNÍ TÉMA ČESKÉHO VĚZEŇSTVÍ

Pro úspěšnou implementaci psaných pravidel do praxe je nezbytné vytvořit jejich dostatečnou legitimitu v očích aktérů, kteří se stávají jejich každodenními vykonavateli a kteří je svým jednáním do praxe přenášejí. K tomuto účelu je nutné zajistit fungující a stabilní systém, ve kterém budou jednotlivé složky v efektivní kooperaci, což je akcentováno i na vrcholné resortní úrovni. Význam role personálu a jeho vztahu k nastavené resortní politice je reflektován například v nové koncepci vězeňství, která uvádí, že „úspěšnost reformy vězeňského systému do značné míry závisí především na personálu, a na tom, do jaké míry se s nimi ztotožňuje“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 53).

Sonja Snacken nazývá tento proces, ve vztahu k procesu humanizace, jako vytváření kultury humanismu (Snacken 2015b). Tématu kultury humanismu se věnuje i Hilde Tubex, která zdůrazňuje klíčovou roli kultury humanismu při snaze o úspěšnou implementaci principů humanizace do každodenní praxe jednotlivých věznic. V příspěvku, který přednesla 3. 9. 2015 na konferenci EUROCRIM v portugalském Portu, si položila otázku, jaké jsou základní nutnosti, bez nichž není možné kulturu humanismu vytvořit. Jako klíčové „stavební kameny“ kultury humanismu ve vězeňství uvedla (1) silné vůdcovství (tedy aktivní a jednotné vedení vězeňského systému), (2) souznění personálu s politikou humanizovaného vězeňského systému, (3) dlouhodobou přípravu a (4) legitimizaci humanizované vězeňské politiky v očích společnosti (Tubex 2015).

V případě, že se nepodaří vytvořit dostatečně silnou kulturu humanismu, tak se psaný proces stane pouhým *policy framework* (Naylor 2015a, 2015b), či *procedure without culture* (Snacken 2015b), tedy určitým psaným rámcem, či procedurálním nástrojem, který však nemá adekvátní odezvu v praxi. V tomto ohledu je pak vězeňství, z hlediska humanizace, odsouzeno k neúspěchu¹²² a produkuje řadu nezamýšlených důsledků.

Za příklad takto neúspěšné snahy o vytvoření kultury humanismu ve vězeňském prostředí je označován vězeňský systém v Austrálii (Pratt, Eriksson 2013). Bronwyn Naylor označila za dvě klíčové překážky vytvoření kultury humanismu v australském vězeňství perspektivu zaměstnanců a vedení věznic. V případě zaměstnanců se jednalo o nelibost vůči rozšiřování práv odsouzených, respektive vůči zlepšování podmínek pro výkon trestu ve věznicích. V případě představitelů vedení australských věznic a vedení celého australského vězeňského systému se ukázal jako hlavní překážka strach nad potenciálním zneužitím práv

---

¹²² Řada autorů, v čele s Michelem Foucaultem, zastává názor, že vězeňství (jakožto společenský systém) úspěšné být ani nemůže. Kritický přístup k analýze možností fungování vězeňství má v sociologii dlouhou tradici (př. Šmausová 1993a, 1993b, 1994; Smaus 1994, 1998; Becci 2012; Drake 2012). Již Michel Foucault uvažoval kriticky nad tím, zda vězení může reálně naplnit vytyčený cíl, kterým je náprava odsouzených (Foucault 2000). V rámci kritického sociologického uvažování se k Foucaultově myšlence přidávají další autoři, kteří přicházejí s tvrzeními o chronickém selhávání vězení jakožto sociální instituce (Cohen, Taylor 1972; Davis 1971, 2003). Thomas Mathiesen uvádí, že je vězení odsouzeno k fiasku a nenaplnění vytyčených cílů. Zároveň však zdůrazňuje, že za tímto selháním stojí celá řada skrytých politicko-sociálních příčin, které efektivitu vězení znemožňují (Mathiesen 1990). Systém vězeňství tedy v této perspektivě nemůže řešit společenské problémy, jen je administrativně (a navíc pouze symbolicky) spravuje (Foucault 2000; Šmausová 1992a, 1994).

odsouzenými a možnou manipulací se systémem. Bronwyn Naylor tak přišla s tvrzením, že kladení důrazu na lidská práva (spíše proklamativního charakteru) je v australském vězeňství primárně *policy framework*, než skutečnou praxí (Naylor 2015b).

Pokud se vrátím zpět ke klíčovým kamenům kultury humanismu, tak jak je definovala Hilde Tubex, tak je možné zasadit mou výzkumnou otázku do druhého bodu, jelikož směřuje k analýze přístupu aktérů vězeňského světa k jedné z klíčových složek současné vězeňské (potažmo trestní) politiky, kterou je proces humanizace. S ohledem na potřebu zachycení širšího kontextu je však nutné věnovat pozornost i ostatním bodům („kamenům“), které Hilde Tubex zmiňuje.

V případě jednotnosti vedení systému se z dlouhodobé perspektivy jeví české vězeňství více jako částečně destabilizovaný systém, než systém dlouhodobě jednotný a stabilizovaný. Příkladem destabilizace může být fluktuace, ke které dochází nejen na úrovni zaměstnanců jednotlivých věznic (Vězeňská služba ČR 2014: 4; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 53), ale také na úrovni vrcholného resortního managementu. Takováto fluktuace poté může mít na stabilitu systému výrazný vliv (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 53).

Za vrcholný resortní management považují zejména vedení Ministerstva spravedlnosti České republiky a ve vztahu k vězeňství také vedení Vězeňské služby České republiky. Ani tato úroveň, reprezentovaná ministry/ministryněmi spravedlnosti a generálními řediteli vězeňské služby, se fluktuací a určitým projevům nestability nevyhnula. Za příklad můžeme uvést „rošádu“ na ministerském postu mezi ministrem Robertem Pelikánem, ministryní Taťánou Malou a ministrem Janem Kněžínkem.

K poměrně dramatické výměně došlo v nedávné době také na postu generálního ředitele vězeňské služby, kdy se stalo odvolání Petra Dohnala jedním z nejvýraznějších případů, který vyvolal v řadách politiků i členů vězeňského sektoru bouřlivé reakce¹²³. Situace eskalovala otevřením kauzy neoprávněného odvolání Petra Dohnala, která vyústila v jeho opakované dosazení do čela Vězeňské služby České republiky, kde nahradil dosavadního generálního ředitele Pavla Ondráška. Opětovná změna v čele Vězeňské služby České republiky následně vedla k další fluktuaci nejvyššího managementu vězeňské služby¹²⁴.

Za příklad určité nestability systému českého vězeňství je možné považovat také mediálně sledovanou výměnu názorů mezi tehdejším generálním ředitelem Vězeňské služby České republiky Pavlem Ondráškem a náměstkem ministra spravedlnosti České republiky pro řízení sekce trestní politiky Vladimírem Zimmelem¹²⁵, kteří se vzájemně veřejně kritizovali za své kroky v rámci vedení českého vězeňství.

---

¹²³ Zdroj: Česká televize, citováno dne 29. 11. 2015, dostupné na adrese:

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/268599-ministryne-vaikovova-odvolala-sefa-vezenske-sluzby>.

¹²⁴ Zdroj: Česká justice.cz, citováno dne 5. 3. 2016, dostupné na adrese: <http://www.ceska-justice.cz/2015/12/personalni-cistka-dohnal-odvolal-namestka-honzika-a-dalsi-lidi-z-vedeni-vs-potvrdil-ondrasek/>.

¹²⁵ Zdroj: Novinky.cz, citováno dne 5. 3. 2016, dostupné na adrese: <https://www.novinky.cz/krimi/379012-sef-vezenske-sluzby-zautocil-na-ministerskeho-namestka-zmaril-pty-pomoc-policistum.html>.

Obdobně problematickou se v českém kontextu jeví také tzv. dlouhodobá příprava. V tomto ohledu je možné na jedné straně hovořit o dlouhodobém kladení důrazu (na úrovni psaných pravidel) na proces humanizace vězeňství, potažmo zvýznamňování vytyčených klíčových oblastí. Na straně druhé je však zdůrazňována neprovázanost mezi vytyčenými koncepčními obdobími. V jednotlivých koncepčních dokumentech je uváděno, že každá z nově vytvořených koncepcí v podstatě stojí opět na začátku cesty, protože se té předchozí nepodařilo stanovené cíle naplnit.

Na oblast vězeňství (včetně procesu humanizace) může mít vliv (zejména skrze tlak na politická rozhodnutí) také „názorové klima“ na úrovni české veřejnosti. S ohledem na přetrvávající punitivitu české společnosti lze jen stěží hovořit o bezproblémové „*legitimizaci humanizované vězeňské politiky v očích společnosti*“ (Tubex 2015).

Česká společnost se dlouhodobě vyznačuje punitivními tendencemi (Moravcová, Tomášek 2014) a preferencí vysoce represivního přístupu k osobám páchajícím trestnou činností (včetně osob vězněných). Patrný je také příklon větší části české společnosti k využívání vysoce represivních nástrojů trestu. Jedním z příkladů je preference obnovení trestu smrti v českém trestním právu (Kubátová, Červenka 2014; Čadová 2015, 2018; Tuček 2017).

Represe je, z logiky věci, součástí jakéhokoliv vězeňského systému, či způsobu výkonu trestu (viz například práce Michela Foucaulta, či Gerlindy Šmausové). Tyto trestní systémy se však mezi sebou odlišují s ohledem na míru užití represe. O stupni represivnosti, respektive humanizovanosti, daného trestního systému rozhoduje schopnost vytvořit si takovou kulturu humanismu, ve které bude možné užitou represí co nejvíce minimalizovat (Naylor 2015a, 2015b; Snacken 2015b; Tubex 2015).

Za jedny z nejvyspělejších kultur humanismu jsou v tomto ohledu považovány nordické vězeňské systémy, které jsou označovány za vrcholné stádium dosavadního vývoje procesu humanizace vězeňství¹²⁶. Za základ výjimečnosti nordických modelů v oblasti přístupu k trestání je označováno vytvoření kultury založené na respektu k sociálně-

---

¹²⁶ Za jednu z nehumanizovanějších věznic světa je považována norská věznice na ostrově Bastøy. Ve věznici je umístěno přibližně 115 odsouzených, mezi kterými nechybí ani odsouzení s tresty za zvlášť závažnou trestnou činnost (vraždy, znásilnění atd.). Jedná se o věznici s minimální ostrahou, ve které převažují terapeutičtí pracovníci, kteří se pohybují ve věznici oděni do civilního oblečení. Odsouzení jsou ubytováni v malých chatkách s nadstandardním vybavením. Během dne pracují na vězeňské farmě a ve chvílích osobního volna se mohou věnovat vzdělávacím, či volnočasovým aktivitám. Mezi oblíbené patří hraní tenisu, rybaření, jízda na koni, opalování, plavání v moři a mnoho dalšího. Ve věznici Bastøy je kladen důraz na soužití s přírodou a samostatnost odsouzených, kteří si většinu potravy sami pěstují a následně zpracovávají. Díky své unikátní filozofii je věznice považována za vzorový případ humanizovaného přístupu k odsouzeným.

Díky svému profesnímu působení na Ministerstvu spravedlnosti České republiky jsem měl možnost tuto věznici osobně navštívit. I z mého pohledu se jedná o unikátní věznici, jejíž atmosféru nelze přirovnat k žádnému vězeňskému zařízení v České republice. Výraznou roli jistě hraje geografická poloha (na ostrově), nicméně toto geografické specifikum není považováno za nejdůležitější. Za nejdůležitější je mezi „obyvateli ostrova“ považován přístup k trestu a vězněným osobám, na což mě při každé příležitosti upozorňuje i ředitel této věznice Tom Eberhardt, se kterým jsem v pravidelném kontaktu. Detailně o této problematice pojednal Tom například ve svém vystoupení s názvem „*Lesson from a Governor: Prepare prisoners for life outside*“ v rámci TEDx Talks.

demokratickým hodnotám, což umožňuje vytvořit vysoce humanizovaný systém vězeňství¹²⁷. Nordické vězeňské modely jsou tak považovány za produkt modelu sociálního státu založeného na egalitářském rovnostářství a souzněním mezi politikou sociálního státu a politikou trestání (Pratt, Eriksson 2013; Scharff Smith 2015).

Ve vztahu k českému vězeňství můžeme označit důraz (na úrovni psaných pravidel) na proces humanizace za stabilní a významné téma, respektive za jednu z klíčových složek české vězeňské politiky a koncepčního směřování budoucího vývoje českého vězeňství (Vězeňská služba ČR 2005, 2014; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). K takto nastavené politice se jednotliví aktéři vězeňského světa vztahují a právě na podoby jejich přístupu k procesu humanizace se zaměřím v následující části práce. Na tomto místě bych však chtěl opětovně zdůraznit, že mým cílem není hodnotit, zda (a případně do jaké míry) je v rámci českého vězeňství vytvořena kultura humanismu. Koncept kultury humanismu jsem využil jako způsob zasazení perspektiv jednotlivých aktérů do širšího kontextuálního rámce. Před tím, než obrátím pozornost k jednotlivým skupinám aktérů vězeňského světa, se budu blíže věnovat popisu českého vězeňského systému, respektive jeho organizační struktury. S ohledem na odkaz sociologie byrokracie a formálních organizací to považuji za velmi důležité.

Jak jsem již uvedl výše, tak na základě mého výzkumu se jednoznačně kloním k závěru, že české vězeňství představuje formální byrokratický systém a věznice vnímám jako formální, byrokratické (Keller 2007) a zároveň totální organizace (Goffman 1961). Zároveň si uvědomuji, že přístupy jednotlivých aktérů k procesu humanizace výrazně ovlivňují pozice, které v rámci formální hierarchie věznice zastávají (a z toho vyplývající vazby, mocenské postavení atd.).

Systém vězeňství, který je primárně v gesci Vězeňské služby České republiky, je nutné nahlížet jako součást širšího kontextu trestní politiky. Ústředním orgánem státní správy pro vězeňství, jemuž je podřízena Vězeňská služba České republiky, je Ministerstvo spravedlnosti České republiky¹²⁸. Působnost ministerstva spravedlnosti jako ústředního orgánu státní správy pro vězeňství vykonává Sekce trestní politiky Ministerstva spravedlnosti České republiky, která zároveň vytváří podmínky k řádnému výkonu činností Vězeňské služby České republiky prostřednictvím jejího generálního ředitelství. V rámci nadřízenosti ministerstva spravedlnosti k Vězeňské službě České republiky, dané zákonem, určuje zásady pro řešení otázek organizační a koncepční povahy¹²⁹.

Výkon vazby, zabezpečovací detence a trestu odnětí svobody tak zajišťuje Vězeňská služba České republiky, v jejímž čele stojí generální ředitel. Organizačními jednotkami Vězeňské služby České republiky jsou generální ředitelství, vazební věznice, věznice, ústavy pro výkon zabezpečovací detence, Střední odborné učiliště a Akademie Vězeňské služby

---

¹²⁷ Nordické vězeňské systémy představují vzor ideálního pojetí vězeňství a jsou dlouhodobou inspirací pro různé státy při jejich snaze o transformaci vlastních vězeňských systémů. Jedním z nejvýraznějších případů jsou Spojené státy americké (Ward 1972).

¹²⁸ Dle ustanovení § 11 odst. 3 zákona České národní rady č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky.

¹²⁹ Dle Přílohy II k Organizačnímu řádu Ministerstva spravedlnosti č. j. MSP-61/2017-ORLZ-ORG/24, ve znění pozdějších změn, Obsahová náplň činnosti organizačních útvarů Ministerstva spravedlnosti.

České republiky. Generální ředitelství zabezpečuje plnění společných úkolů ostatních organizačních jednotek, které metodicky řídí a kontroluje. V čele vazebních věznic, věznic, ústavů pro výkon zabezpečovací detence, Středního odborného učiliště a Akademie Vězeňské služby České republiky jsou ředitelé, které jmenuje a odvolává generální ředitel¹³⁰.

Sekce trestní politiky Ministerstva spravedlnosti České republiky a Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky jsou organizační složky primárně zodpovědné za (spolu)tvorbu psaných pravidel a koncepčního směřování českého vězeňství¹³¹. Zároveň jsou to složky, které dohlížejí na dodržování psaných pravidel v praxi výše uvedených organizačních jednotek. Reprezentují tedy pojetí humanizace na úrovni psaných pravidel tak, jak jsem jej popsal v kapitole 4.

Já se ve svém výzkumu zaměřuji primárně na věznice, neboť představují klíčové organizační jednotky Vězeňské služby České republiky, ve kterých se odehrává každodenní vězeňská praxe a má výzkumná otázka je zaměřena na aktéry, kteří se na životě ve věznicích každodenně podílejí. Věznice pojmám jako formální organizace určené pro „*koordinaci aktivit většího počtu lidí*“ (Keller 2007: 2), které se vyznačují totální povahou (Goffman 1961) a které naplňují typické znaky byrokratické správy, které definoval již Max Weber (Weber 1997). Věznice tedy představuje jasně vymezený (sociálně i fyzicky) totální sociální prostor, ve kterém plní jednotlivé skupiny aktérů stanovené role a úkoly vyplývající z jejich postavení v rámci organizační struktury.

Organizační strukturu věznice (ve zjednodušené podobě) představím z pohledu moci od horních pater až po ta spodní. Činnosti a úkoly zaměstnanců nebo příslušníků Vězeňské služby České republiky vymezuje Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 5/2016 o zaměstnancích a příslušnících Vězeňské služby České republiky zabezpečujících výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody a výkon zabezpečovací detence.

Na vrcholku pomyslné pyramidy stojí management věznice v čele s ředitelem věznice. Management věznice tvoří dále například příslušní náměstci, vedoucí oddělení a jejich zástupci. Management řídí činnost věznice ve svěřených oblastech a zodpovídá za plnění stanovených úkolů a dodržování psaných pravidel.

Další skupinu tvoří zaměstnanci věznice, kteří nejsou součástí managementu (zaměstnanci věznice jsou i zástupci managementu). Jedná se zejména o tzv. příslušníky a odborné zaměstnance. V případě příslušníků se jedná zejména o tzv. dozorce (dozorčí službu) a v případě odborných zaměstnanců se jedná primárně o speciální pedagogy, pedagogy volného času, psychology, vychovatele, vychovatele-terapeuty, či sociální pracovníky. Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 5/2016 o zaměstnancích a příslušnících Vězeňské služby České republiky zabezpečujících výkon vazby, výkon trestu

---

¹³⁰ Dle ustanovení § 1 odst. 4 zákona České národní rady č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky.

¹³¹ Dle ustanovení § 12 písm. d) Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 22/2018, kterým se vydává organizační řád Generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky, zpracovává generální ředitelství koncepci rozvoje svěřené problematiky.

odnětí svobody a výkon zabezpečovací detence definuje také na pozici tzv. sociologa oddělení výkonu trestu. V praxi však tato pozice není ve věznicích téměř vůbec obsazována.

Dozorci (respektive dozorcí služba) představují primárně represivní složku vykonávající restriktivní funkci. Hlavním úkolem dozorců je tak udržet pořádek, kázeň a bezpečnost (vnitřní i vnější) věznic. Odborní zaměstnanci mají naopak za úkol zejména realizovat tzv. programy zacházení a přispívat svým odborným působením na odsouzené k jejich přípravě na úspěšnou reintegraci do společnosti po propuštění. Společně tak mají přispívat k zajištění účelu výkonu trestu, kterým je podporovat „*takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem*“¹³². Obě klíčové skupiny zaměstnanců k tomuto cíli však přispívají různým způsobem a využívají k tomu různé prostředky. Již z tohoto popisu je patrné určité protikladné postavení obou skupin, které vychází z rozdílné pozice v rámci organizační struktury a je úzce provázáno s úkoly, které z těchto pozic vyplývají. Samotní aktéři tento rozpor interpretují jako tzv. spor mezi řádem a výchovou (více níže).

Na spodku vězeňské hierarchie se nachází skupina odsouzených, kteří jsou v pozici primárních příjemců poskytovaných služeb. Odsouzení jsou osoby, které si ve věznicích odpykávají trest odnětí svobody na základě pravomocného rozsudku soudu. Z pohledu formálního rozložení moci se jedná o skupinu vězeňských aktérů s nejnižším podílem moci. V praxi je však tento předpoklad vyplývající z organizační struktury (psaných pravidel) problematizován ze strany samotných aktérů vězeňského světa (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014).

Uvedené skupiny aktérů (zjednodušeně management, zaměstnanci a odsouzení) se od sebe však neodlišují pouze odlišným postavením v rámci organizační struktury, což můžeme považovat za exogenní faktor, tedy faktor „vnější“, který vychází z formální byrokratické povahy věznic a který tito aktéři nemohou příliš ovlivnit. Z tohoto „vnějšího“ faktoru dále vychází faktor, který jsem si nazval jako „vnitřní“, a tím je vytváření adaptačních mechanismů sdílených v rámci daného společenství/skupiny. Tyto skupiny se tak od sebe liší i určitým sdíleným přístupem, či perspektivou. Tím mám na mysli sdílený náhled na fungování věznic jako organizace a na každodenní život za mřížemi. Z toho následně vychází způsoby, jakými se na vězeňské prostředí (včetně psaných pravidel) adaptují a jak poté také jednají (jedním z příkladů je nahlížení na ostatní aktéry vězeňského světa skrze vytvořené a reprodukováné stereotypy - viz níže například spor mezi dozorci a odbornými zaměstnanci, či dozorci a odsouzenými).

Někteří autoři v tomto ohledu hovoří o vytváření vlastních „světů“ (např. Jacobs, Retsky 1975), kultur (Irwin, Cressey 1962), či subkultur (viz Nedbálková 2006a). Kateřina Nedbálková v této souvislosti uvádí, že „*subkultura bývá obvykle charakterizována jako skupina lidí, kteří mají něco společného. Tím něčím společným je obvykle míněn soubor hodnot, norem, postojů, institučních praktik a rolí, které charakterizují určitou skupinu v rámci dominantní kultury*“ (Nedbálková 2006a: 33). Tyto skupiny se často vzájemně

---

¹³² Dle ustanovení § 2 odst. 2 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

nahlízejí prostřednictvím vytvořených stereotypů a předsudků a vytváří si tak mezi sebou sociální distanci.

Takováto stereotypizace se ukázala jako jeden ze základních faktorů ovlivňujících interakce (ale i perspektivy) mezi uvedenými skupinami i v případě kontextu českých věznic. Za ilustrativní příklad mohu uvést vytváření sociální distance mezi skupinou dozorců a odsouzených (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014), či mezi dozorcí a odborným personálem. Jak jsem již uvedl výše, tato sociální distance je interpretována jako spor mezi řádem a výchovou. Blíže se budu jednotlivým skupinám věnovat v další části této kapitoly.

Jako přínosné se tedy jeví nahlížet na formální byrokratickou organizaci věznice z perspektivy teorie konfliktu, která reflektuje zejména moc a nerovný přístup k ní. Formální organizace, věznice nevyjímaje, tak představují pomyslné arény, ve kterých se střetávají různé skupiny aktérů. Díky tomu lze, dle zastánců teorie konfliktu, „vidět za děním v organizacích jeho skutečné aktéry“ (Keller 2007: 74), aktivní aktéry (Crozier 1970). I věznice je tak možno nahlížet jako arény, ve kterých proti sobě stojí různé skupiny aktérů s různorodě alokovanými zdroji (zejména se jedná o moc vycházející z organizační struktury a psaných pravidel) a různorodými zájmy, z čehož poté vyplývají různé přístupy a adaptační mechanismy daných aktérů. Totální charakter věznice (Goffman 1961) uvedené ještě více posiluje. Ve svém výzkumu jsem se tedy snažil tuto různorodost co možná nejkomplexněji zachytit díky analýze perspektiv uvedených aktérů s tím, že jsem se zaměřil na zástupce managementu věznic, zaměstnance (včetně dozorců i zástupců tzv. odborného personálu) a odsouzené.

PŘEVLÁDAJÍCÍ NEJISTOTA MEZI ZÁSTUPCI MANAGEMENTU VĚZNIC

Dotázaní zástupci vedení věznic přistupují k procesu humanizace jako k procesu, který přináší nová psaná pravidla, která jsou pro ně závazná a kterými se musí řídit. Zároveň však poukazují na důsledek, který jim proces humanizace přináší, a tím je značná nejistota. Zjednodušeně bychom mohli perspektivu zástupců managementu interpretovat tak, že proces humanizace se rovná procesu rozšiřování (či změny) pravidel a nová pravidla znamenají rozšiřování nejistoty (respektive prostoru pro selhání). Jelikož je management (zejména ředitel/ředitelka věznic) zodpovědný za přesné dodržování předpisů v praxi, tak právě pro ně představuje implementace pravidel do praxe největší zdroj nejistoty. Pojetí humanizace jako zdroje nejistoty vychází u této skupiny aktérů vězeňského světa z částečné vágnosti, respektive ne úplné přesnosti, stanovených pravidel, kterými se musí řídit všichni účastníci světa věznic. Nejasnost výkladu některých formálně stanovených pravidel a cílů byla managementem věznic často reflektována, jelikož je na něj přenesena zodpovědnost i za další aktéry.

To máte tak, v některých zákonech, koncepcích, nebo dílčích vnitřních nařízeních máte stanoveno, že se například musíte snažit maximalizovat kladení důrazu na lidská práva odsouzených. Nikde se ale nepíše, jak přesně to máte udělat. Hranice přípustného a nepřípustného jsou strašně nejasné a mlhavé. Pak je jasné, že něco udělat lze snadno, ale něco například vůbec ne. Vždyť máte taky každou věznicí jinou,

ale pravidla jsou pro všechny stejná. Já se jen hrozím toho, až se něco stane a systém se sesype. Už takhle je to v praxi na hraně, někdy až dost za ní (pan Norbert - zástupce vedení věznice).

Ve vztahu k organizační struktuře věznice je postavení managementu věznic specifické v tom, že jsou zástupci managementu zodpovědní nejen za své vlastní dodržování psaných pravidel, ale zodpovídají i za ostatní členy. Čím více se tedy rozšiřují psaná pravidla (která jsou navíc nahlížena jako poměrně vágní), tak tím více se zvětšuje jejich nejistota, respektive riziko, kterému jsou vystaveni. Toto riziko je spojeno zejména se způsoby a kritérii hodnocení jejich práce a s případnými sankcemi¹³³.

Z výše uvedeného vyplývá, že pro výkon trestu jsou stanoveny dva základní cíle. Jednak je to povinnost „terapeuticky a výchovně“ působit na vězněné osoby (zajišťují zejména odborní zaměstnanci) a zároveň zajistit bezpečnost, udržet pořádek a kázeň (zabezpečují zejména dozorci). Jak jsem výše uvedl, tak management je zodpovědný za oba cíle (a za všechny aktéry). Jak však vyplývá z rozhovorů s respondenty, tak pro management věznice je více důležité hodnocení bezpečnosti. To znamená, že pokud se ve věznici stane „mimořádná událost“ (např. útěk, fyzické napadení, záchyt nedovolených látek, sebevražda atd.)¹³⁴, tak je na danou věznici obrácena pozornost a to si řada ředitelů věznic nepřeje. Jak v rozhovoru uvedl pan Bedřich, tak „není nic horšího, než když se ve věznici stane mimořádná událost, to si nikdo nepřeje“.

Rozdíl v hodnocení bezpečnosti a hodnocení odborného působení je v možnostech jasného „vyčíslení“ úspěšnosti. Tím mám na mysli, že pokud se stane mimořádná událost, tak se tato událost musí věznici hlásit Generálnímu ředitelství Vězeňské služby České republiky a Ministerstvu spravedlnosti České republiky¹³⁵. Selhání je tedy okamžitě rozpoznatelné a jasně definovatelné. U odborného působení takto jasné měřítko (ne)úspěšnosti neexistuje. Je tedy o poznání složitější hodnotit věznici jako neúspěšnou z pohledu odborného zacházení¹³⁶, než

---

¹³³ Nejistotu a nestabilitu zaměstnání v rámci managementu věznic (a celkově Vězeňské služby České republiky) zdůraznil i pan Jan. „Dnes si nikdo není jistý. Už to není jako dřív, že by místo ve vězeňské bylo jisté (Vězeňská služba České republiky - poznámka autora). Naopak. Když se podíváte na to, jak se točí ředitelé věznic, lidé na generálním ředitelství i samotní generální ředitelé, tak Vám bude jasné, že se nikdo necítí jistý. U nás je fluktuace ve vězeňské snad největší v celé Evropě“ (pan Jan - zástupce vedení věznice).

¹³⁴ Detailně vymezuje okruh mimořádných událostí ve Vězeňské službě České republiky Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 55/2017 o mimořádných událostech ve Vězeňské službě České republiky.

¹³⁵ Dle ustanovení § 1 odst. 2 Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 55/2017 o mimořádných událostech ve Vězeňské službě České republiky.

¹³⁶ K měření efektivity odborného působení (či k měření efektivity trestní politiky jako takové) je mezinárodně využívána míra kriminální recidivy, která představuje kritérium (ne)úspěchu odborných intervencí. Toto kritérium je však problematizováno s ohledem na nejasné vymezení samotného pojmu recidiva a s ohledem na chybějící jednotnou metodiku výpočtu míry kriminální recidivy (Fazel, Wolf, 2015). V České republice je relevance kriminální recidivy jako měřítka efektivity dále umocněna chybějícími údaji. Autorský kolektiv Institutu pro kriminologii a sociální prevenci v této souvislosti uvádí, že „na rozdíl od jiných zemí není v České republice kriminální recidiva ve vztahu k uloženým sankcím a jejich efektivitě statisticky sledována. Policejní i soudní statistiky sice uvádějí podíl recidivistů na celkovém počtu stíhaných či odsouzených osob, avšak nelze z nich odvodit, jaké konkrétní tresty či jiná opatření byly vůči těmto jedincům v minulosti uplatněny. Samotné sledování recidivy ovšem provází řada metodologických problémů. Zajímá-li nás v principu chování pachatele po uložení trestu z hlediska možného porušování zákonů, je vždy otázkou, z jakých zdrojů se o něm dozvídáme. Pokud se spoléháme pouze na údaje o registrované kriminalitě, musíme se smířit se skutečností, že relativně

z pohledu bezpečnosti. To je jeden z důvodů, proč kladou zástupci managementu věznic důraz zejména na bezpečnost.

Druhý důvod je opět spojen s organizační strukturou věznice, respektive Vězeňské služby České republiky. Zástupci managementu věznic se v drtivé většině rekrutují z řad tzv. uniformovaných zaměstnanců (tedy dozorčí služby), kteří kladou primární důraz na bezpečnost. Všichni ze mnou dotázaných zástupců managementu byli bývalými členy dozorčí služby. Důraz na bezpečnost je tak reprodukován ze skupiny dozorců do skupiny zástupců managementu věznic. Není tedy překvapením, že v rozhovorech reflektovali zástupci managementu věznic (ve vztahu k možnostem zabránění mimořádným událostem) primárně činnost represivní, tedy činnost dozorčí služby. V tomto ohledu je vnímán přínos dozorčí služby jako důležitější v porovnání s přínosem odborných zaměstnanců. Zároveň však musím zdůraznit, že odborné působení v rozhovorech nebylo nijak výrazně bagatelizováno.

Zástupci managementu věznic tedy definují proces humanizace primárně jako zdroj nejistoty a rizik. Pokud budeme vycházet z definice procesu humanizace jakožto snahy o zlepšení podmínek (Mařádek 2005), tak dle zástupců managementu se o zlepšení podmínek nejedná, respektive jedná se o zlepšení podmínek „někoho jiného“ (míněno odsouzené). Současně tuto změnu popisují zástupci managementu jako zhoršení vlastních podmínek výměnou za úpravu a rozšíření pravidel, jejichž praktický význam však zpochybňují.

Z pohledu obsahového hodnocení pojmají proces humanizace spíše neutrálně s tím, že se této ideje nebrání (nijak výrazně pozitivně ji však nehodnotí), nicméně zdůrazňují spíše bezpečnost. Z pohledu hodnocení procesní stránky procesu humanizace (tedy možností a limitů praktické implementace psaných pravidel do praxe) jsou však jejich vyjádření o poznání více negativní. Negativní hodnocení procesní stránky je spojeno zejména s výše uvedenou nejistotou v oblasti bezpečnosti. Problém vidí zástupci managementu v rozporu jejich role v organizační struktuře (a povinností z ní vyplývajících) s reálnými možnostmi jejího naplnění. Dotázaní zástupci managementu dávali tuto problematickou situaci do souvislosti s ne zcela ideálním vztahem mezi věznicemi a nadřazeným generálním ředitelstvím (které vnímají jako silně rozštěpené a nejednotné – s odkazem na výše uvedenou fluktuaci), kdy vyjadřovali skepsi nad tím, že by generální ředitelství mělo hrát roli jakési „podpůrné sítě“, k čemuž dle vyjádření respondentů nedochází. V praxi to znamená, že je management zodpovědný za vynucení dodržování pravidel v praxi, ale zároveň si je vědom, že k tomu nemusí vždy mít adekvátní možnosti.

Naším hlavním úkolem je, aby věznice fungovala a byla dodržována všechna nařízení, aby nedocházelo k porušování práv odsouzených a byly pro ně zajištěny takové podmínky, které jsou stanoveny v legislativě. Bohužel to ne vždy jde dodržet reálně. Někde se musí slevit, jinde se zase může přidat. I když ono toho přidávání moc není, to se spíše musí ubírat. Ne na vše jsou peníze, také nám chybí tabulková místa pro zaměstnance. To je velmi složitá záležitost. Jedno jde ruku v ruce s druhým. Problémem je, že se vytyčí určité limity, které jedna věznice splnit může, ale druhá ne.

---

velkou část celkové recidivy tímto způsobem nezachytíme“ (Rozum, Tomášek, Vlach, Háková, 2016: 32). I přes to je však kriminální recidiva pojmána jako kritérium hodnocení efektivity českého vězeňství.

Z toho důvodu pak dochází k určitým kličkám a provizorním řešením, kdy je formálně učiněno požadavkům za dost, ale v praxi to bezezbytku dodržováno není (pan Bedřich - zástupce vedení věznic).

Věznice, jako formální organizace, si tak nedokáže vynutit striktní dodržování pravidel. Přitom jsou právě za tuto činnost zástupci managementu hodnoceni. Z nadřazeného postavení v rámci organizační struktury vyplývá zástupcům managementu určitá moc nad ostatními aktéry, která by se ideálně měla stát nástrojem vynucení striktního dodržování psaných pravidel v praxi (srov. Scarton, Sim, Skidmore 1991), což by nemělo být příliš složité s ohledem na předpokládanou pasivní roli daných aktérů (srov. Merton 2000). Jak však vyplývá z rozhovorů se zástupci managementu, tak jejich „organizační“ moc je omezena a oni tak striktní dodržování vynutit nedokáží, což sami reflektují. Důsledkem je určitý „paradox moci“, kdy jsou zástupci managementu na jedné straně zodpovědní za vynucení dodržování pravidel, ale zároveň jsou (s ohledem na jejich možnosti) nuceni k nedodržování pravidel v praxi přispívat (minimálně tichým souhlasem).

V této souvislosti tak dochází k vytváření adaptačních mechanismů (Goffman 1961) na uvedené podmínky, které pan Bedřich nazval jako „*kličky a provizorní řešení*“. V rámci uvedených adaptačních mechanismů/strategií vnímají dotázaní respondenti jako klíčové klást důraz nejdříve na formální úroveň a poté na praxi. Opětovně je to dáváno do souvislosti s hodnocením jejich činnosti a se snahou vyhnout se kritice (pozornosti) a případným sankcím. Blíže se k těmto adaptačním mechanismům v rozhovoru vyjádřil pan Vladimír.

Žádná věznice, nebo spíš žádný ředitel, na sebe nechce přitáhnout pozornost. Na prvním místě je pro vedení věznic vždy formální úroveň. Lidově řečeno je nutné mít v první řadě v pořádku papíry. Reálný obsah aktivit je trochu vedlejší, protože se kontrolují a jsou také nejvíce vidět formální pochybení. Nikdo nechce mít problémy, obzvlášť když člověk vidí, jak se lidé na všech pozicích točí a nikdo nemá jistotu, že zítra nepřijde o místo. Pokud je formálně vše v pořádku, tak je člověk relativně chráněný, i když třeba ví, že v praxi není přínos nijak valný (pan Vladimír - zástupce vedení věznic).

Strategie minimalizace rizik pomocí kladení důrazu na dodržování formální úrovně i za cenu ovlivnění naplňování cílů v praxi se jeví, dle slov dotázaných, jako účinná. Zástupci managementu jsou tak psaná pravidla vnímána primárně jako *policy framework* (Naylor 2015a, 2015b) a důraz je kladen spíše na *procedure*, než na *culture* (Snacken 2015b). Nelze však hovořit o tom, že by odezva v praxi nebyla žádná. To žádný z respondentů neuvedl. Nicméně z uvedených výpovědí vyplývá, že o striktním dodržování hovořit také nelze.

Jako praktickou ilustraci tvrzení o využívání adaptačních mechanismů/strategií ze strany zástupců managementu využijí dva příklady „*kliček a provizorních řešení*“, které se ve výpovědích dotázaných často opakovaly. Prvním z příkladů je již několikrát zmíněný standard ubytovací plochy na jednu vězněnou osobu a jeho dodržování. V současné době je, v souladu s principy procesu humanizace, kladen důraz na zajištění dostatečně vhodných ubytovacích prostor pro odsouzené z hlediska velikosti vyjádřené v metrech čtverečních (viz kapitolu 4). V praxi je však situace, dle slov dotázaných zástupců managementu, o poznání složitější.

Vzhledem k dlouhodobému nárůstu vězeňské populace je ubytovací kapacita českých věznic překračována, což vede k praktickým řešením zajištění formálního dodržení minimálních norem, které se však ne vždy slučují s realitou.

V České republice je zákonná norma ubytovacích prostor 4 m², která se posouvá ke 3 m². Z ministerstva a generálního ředitelství je tlak na vytváření ubytovacích prostor, kde bude na jednoho odsouzeného připadat 6 m². To je jako hezký plán, ale v praxi je nyní nedosažitelný, protože na to nejsou prostory. Věznice už takhle praskají ve švech, jsou staré, není možné je nijak rozšiřovat a na nové věznice zatím nejsou peníze. Nebo teda jako mluví se o výstavbě nových ubytoven, ale to je otázka několika let. A navíc jich bude tak málo, že se ten problém nevyřeší. Jo a já jsem teď v pozici, že musím ty požadavky dodržovat, nesmím tu normu překročit, ale jak to mám jako dělat? V praxi se to musí řešit tak, že někde vybouráš kousek zdi, nebo zbouráš příčku, čímž se jakoby spojí dvě místnosti a je možné říct, že máme pro odsouzené požadované metry. Ony se ale ty místnosti reálně nijak nespojí. Pokud tam ale je díra, tak je možné je za spojené prezentovat. Když to řeknu blbě, tak jde o to formálně ten standard dodržet, ale reálně se spíš naopak výrazně snižuje. Ono to ale jinak udělat nejde. Odsouzených přibývá, kapacity jsou stejné. Takže my v praxi oficiálně místo vytváříme, reálně ale žádné není (pan Jindřich - zástupce vedení věznic).

Druhým příkladem, který byl respondenty často reflektován, je (ne)zrušení pozice tzv. brigádýrů. V současné době je v českém vězeňství, na základě procesu humanizace, kladen zvýšený důraz na rovné zacházení s odsouzenými, se kterým se pojí oficiální zrušení tzv. brigádýrů, kteří byli volenými zástupci skupiny odsouzených a ze své pozice mohli vést dialog se zástupci vedení věznic. Právě jejich rozdílné/nadřazené postavení v populaci odsouzených bylo předmětem diskuze nad možnostmi vytváření nerovností mezi odsouzenými a potenciálem zneužití výhod pojících se s pozicí brigádýra. Činnost brigádýrů však byla (a stále je) hodnocena pozitivně jak ze strany odsouzených, tak ze strany vedení věznic, což je jedním z důvodů, proč byla v praxi neformálně tato pozice i přes oficiální zákaz zachována (Dirga, Lochmannová, Juříček 2015). I na tomto příkladu je patrné, že oficiálně byla pravidla dodržena, protože pozice brigádýra byla na psané úrovni z klíčových dokumentů vyňata, ale zároveň se toto dodržení oficiálních pravidel neprojevovalo v praxi, kde je pozice brigádýra neformálně stále využívána. S využíváním pozice brigádýrů (v současné době se pro ně používá označení „barákový“) jsem se setkal i při svém terénním pobytu ve vnitřních prostorách věznic, o čemž svědčí úryvek z mého terénního deníku¹³⁷.

Teorie byrokracie a formálních organizací se ukázala jako jeden z pilířů interpretace přístupu zástupců managementu k procesu humanizace. Pozice zástupců managementu v širší

---

¹³⁷ „Dnes jsem měl možnost navštívit ve věznici XY cely odsouzených. Můj vstup do prostoru cel okamžitě přitáhl pozornost odsouzených, kteří začali postupně stále více a více vycházet z cel na chodbu. Pan vychovatel, který mě doprovázel, mi vysvětlil, že se nemusím cítit v ohrožení, že je to běžnou reakcí na nový impulz. Okamžitě si nechal zavolat „barákového“, který se k nám připojil a pomáhal panu vedoucímu s „výkladem“ (místy jsem si připadal jako na přednášce). Jelikož jsem se s termínem barákový nikdy nesetkal, tak jsem se zeptal, co vlastně znamená. Pan vychovatel spolu s odsouzeným se shodli na tom, že barákový představuje určitou „spojku“ mezi odsouzenými a zaměstnanci věznic. Bylo vidět, že má barákový mezi odsouzenými respekt a díky jeho přítomnosti jsem se cítil bezpečně“.

organizační strukturu resortu spravedlnosti (nyní neodkazují k prostředí věznice, ale k širšímu resortnímu rámci) ovlivňuje také jejich vztah (identifikování se) k uvedeným koncepčním materiálům, které pro ně představují jakési převedení pojmu humanizace do uchopitelných rozměrů. Dotázaní respondenti poměrně negativně hodnotili fakt, že koncepční materiály připravuje Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky¹³⁸. Zástupci managementu věznic se na přípravě koncepcí, dle jejich slov, podílejí zprostředkovaně skrze generální ředitelství a pouze v omezeném rozsahu (to znamená, že pouze „vybraní“ ředitelé/ředitelky věznic se na přípravě koncepce podíleli).

Na tomto místě bych rád reflektoval možnosti zapojení ředitelů věznic do příprav strategických koncepčních dokumentů. V nové koncepci vězeňství s platností do roku 2025 je totiž uvedeno, že se na její přípravě podíleli nejen zástupci generálního ředitelství, ale také „manažeři z jednotlivých věznic“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 3), což se projevilo i do složení pracovních týmů zodpovědných za přípravu uvedené koncepce. Je tedy patrné, že zástupci managementu věznic nejsou z příprav těchto strategických dokumentů zcela vynecháni. Žádný ze mnou dotázaných respondentů však na přípravě žádných koncepčních materiálů nikdy neparticipoval.

Na tomto příkladu je možné pozorovat určité projevy nejednotnosti skupiny zástupců managementu věznic, kdy se participace na přípravě koncepcí lišila. To znamená, že některé věznice byly zastoupeny více než jiné. Jak jsem již uvedl, tak žádný z dotázaných zástupců managementu věznic na přípravě koncepčních dokumentů neparticipoval, tudíž se nemohu vztáhnout ke skupině zástupců, kteří na přípravě participovali. K tomu bohužel nemám potřebná data (rozhovory).

Z dat, která mám k dispozici, se však ukázalo, že dotázaní respondenti, kteří na přípravě neparticipovali, vyjadřovali určitou distanci od předmětné koncepce. Tato distance je způsobena zejména tím, že zástupci managementu jsou v pozici těch aktérů, kteří se na přípravě koncepcí nepodílejí, ale v praxi nesou hlavní zodpovědnost za jejich naplnění. Veřejně však svou distanci od koncepcí nevyjadřují, jelikož jsou, jakožto zástupci Vězeňské služby České republiky, v pozici, ze které nemohou tyto strategické materiály kritizovat. Tato sociálně distance se poté projevila i do hodnocení procesu humanizace, který dávali zástupci managementu do souvislosti právě se strategickými koncepčními dokumenty.

Z výše uvedeného vyplývá, že postavení v organizační struktuře věznice (ale i v širší resortní struktuře) ovlivňuje přístup zástupců managementu k procesu humanizace. Právě interpretace prostřednictvím postavení v organizační struktuře se ukázala jako relevantní a dovolila mi nabídnout možná vysvětlení jejich přístupu. Obdobný způsob jsem využil i v případě interpretace přístupu ostatních aktérů vězeňského světa. Na dalším (nižším) stupni mocenské struktury se nachází zaměstnanci věznice, ke kterým nyní obrátím svou pozornost.

---

¹³⁸ Uvádím zde pouze Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, jelikož příprava nové koncepce pod vedením Ministerstva spravedlnosti byla zahájena až po realizaci rozhovorů se zástupci managementu věznic. Respondenti se tak v této souvislosti vztahovali k participaci na přípravě dokumentu *Východiska a záměry nové koncepce vězeňství v České republice*, jehož přípravu mělo v gesci právě generální ředitelství.

ŘÁD VERSUS VÝCHOVA

Zaměstnanci věznic představují nejméně homogenní skupinu aktérů vězeňského světa, kteří na mém výzkumu participovali. Mezi zástupci managementu věznic se ukázaly určité odlišnosti a nuance, které jsem se snažil interpretovat prostřednictvím organizační struktury věznice. V porovnání se skupinou zaměstnanců byly však výpovědi zástupců managementu poměrně homogenní. Výpovědi zaměstnanců značily mnohem větší rozpory uvnitř této skupiny aktérů, které se pokusím dále „hustě popsat“ a nabídnout možnosti vysvětlení.

Rozdílnosti mezi zaměstnanci jsou ovlivněny výše popsánymi rolmi v rámci organizační struktury věznice, které jednotliví zaměstnanci plní. Výše jsem vysvětlil mé dělení zaměstnanců do dvou základních skupin, kdy na jedné straně pomyslné barikády stojí vězeňští dozorcí a na straně druhé odborní zaměstnanci. V předchozí větě jsem si vypomohl obratem „barikáda“, který může na první pohled znít nepatřičně s ohledem na fakt, že by zaměstnanci věznice měli ideálně představovat tým směřující za společným cílem. Z výpovědí respondentů se však ukázalo, že je tento obrat více než výstižný, jelikož byla mezi oběma skupinami zaměstnanců znatelná distance a ideové rozpory, což se projevilo zejména v přístupu (a hodnocení) k procesu humanizace. Svě důsledky měly však rozpory mezi zaměstnanci i v každodenní praxi. Přístup zaměstnanců k procesu humanizace se pokusím přiblížit následujícím způsobem. Nejdříve představím způsob, jakým k procesu humanizace přistupují vězeňští dozorcí, poté představím přístup odborných zaměstnanců a nakonec obrátím svou pozornost ke způsobům interakce mezi zaměstnanci.

Vězeňští dozorcí představují skupinu aktérů vězeňského světa, která se k procesu humanizace staví nejvíce negativně ze všech dotázaných. Dozorcí definují proces humanizace jako příčinu selhávání vězeňství a jako proces rozmazávání mocenských hranic. Negativně se tedy vztahují jak k ideovému obsahu humanizace vězeňství, tak k procesní stránce v rámci českého vězeňství.

Přestože byl jejich význam pro vězeňský systém historicky spíše přehlížen (Lombardo 1981), tak je v současné době kladen na roli a pozici dozorců v rámci vězeňské kultury a při působení na odsouzené značný důraz (Vězeňská služba ČR 2006). Dozorcí hrají v rámci vězeňské kultury významnou roli, která pramení zejména z jejich každodenních interakcí s odsouzenými. Neméně důležitými se jeví dozorcí taktéž z perspektivy procesu humanizace, kdy jsou vnímáni jako jedna z klíčových součástí kultury humanismu a lidských práv ve vězeňském prostředí (Tubex 2015). Zdůraznění významu vězeňských dozorců při budování moderního a humánního vězeňství se odráží také do vzrůstajících nároků na výkon jejich zaměstnání s ohledem na dodržování a uplatňování principů důstojného a lidského zacházení s odsouzenými v praxi (Coyle 2009).

I z výpovědí dotázaných zástupců managementu věznic je patrné, že postavení vězeňských dozorců není v rámci organizační struktury věznice marginální. Dozorcí plní ve vězeňské struktuře důležitou roli, která je navíc poměrně jasně vymezena jakožto role primárně represivní. Primárním cílem činnosti dozorců je zajistit bezpečnost a pořádek ve

věznici¹³⁹. Z jejich represivní role dané pozicí v organizační struktuře je spojen také poměrně represivní (negativní) přístup k procesu humanizace.

Dotázaní dozorcí se vyjadřovali negativně zejména k ideovému obsahu procesu humanizace, za který považují myšlenku nápravy odsouzených prostřednictvím odborného působení a vytvářením podmínek co nejvíce se blížícím životu na svobodě. Zcela jasně se tak vymezili vůči přístupu *penal welfarismu* a přihlásili se k represivnímu přístupu (srov. např. Garland 2001; Drake 2012). Jejich preference represivního přístupu je spojena s výše uvedenou pozicí v rámci organizace věznice, ze které vychází hodnocení stavu a možností současného českého vězeňství.

Kriticky hodnotili zejména potenciál nápravného (rehabilitačního) působení na odsouzené. Pan Jaroslav ve své výpovědi uvedl, že *„cílem pobytu ve vězení by měla být pro odsouzené náprava. To se ale v žádném případě neděje. Vzhledem k tomu, že se 80% odsouzených vrací zpátky, tak vězeňství efektivní prostě není. Ti lidé jsou narušení a ten způsob, jakým je chtějí napravit, nefunguje. Tím, že budeme odsouzeným stále více a více rozšiřovat práva a budeme jim všemožně ustupovat, tak tím ničeho nedocílíme. Maximálně se budou chtít do vězení vracet* (pan Jaroslav - dozorce).

Dotázaní dozorcí se tak jasně vymezují vůči rehabilitační teorii a naopak se identifikují s teorií retributivní a eliminační (Karabec 2001). Ideově se tak zcela rozchází s oficiální politikou *penal welfarismu* prezentovanou na úrovni psaných pravidel a s koncepčním směřováním současného českého vězeňství. Odborné působení na vězněné osoby vnímají jako neefektivní a své hodnocení vztahují k míře kriminální recidivy, která tak i pro vězeňské dozorce představuje ukazatel neúspěchu odborného zacházení. Uvedený neúspěch českého vězeňství vysvětlují dozorcí na základě charakteristik, které přiřazují odsouzeným (jelikož hlavním cílem by měla být náprava odsouzených). Klíčovou charakteristikou je nenapravitelná povaha odsouzených, které dozorcí označují za zrůdy, opice, či odpad společnosti (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014), který si žádný projev lidskosti a humanizovaného přístupu nezaslouží. S ohledem na tento způsob nahlížení na odsouzené hodnotí negativně i způsoby, jakými jsou vězněné osoby trestány a jakými se je snaží vězeňský systém napravit. Jasně se tak vymezují vůči ideje prezentující odnětí svobody jako trest, který by neměl být dále umocňován.

Pokud chceme s odsouzenými něco udělat, tak musíme zpřísnit trest, protože ten současný trest na ně nemá vůbec žádný vliv. Oni se toho trestu prostě nebojí. On to vlastně pro ně ani žádný trest není. Současná politika humanizace je zkrátka jednoznačně špatně postavená a bez přísného a tvrdého řádu vězení fungovat nikdy nemůže. V současné době jsou ve vězení horší podmínky pro dozorce, než pro vězně (pan Marcel - dozorce).

---

¹³⁹ Blíže specifikaci nabízí ustanovení § 4 Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 5/2016 o zaměstnancích a příslušnících Vězeňské služby České republiky zabezpečujících výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody a výkon zabezpečovací detence. Ustanovení § 4 písm. h) uvedeného nařízení uvádí, že jedním z klíčových úkolů příslušníků zařazených k výkonu dozorcí služby je „*podílet se na provádění všech druhů prohlídek a realizovat kontroly kázně a pořádku*“.

Jelikož vnímají odsouzené jako těžko napravitelné, tak se v perspektivě dozorců jeví i snaha o nápravu pomocí odborného působení jako naivní. Dle jejich výpovědí tomuto způsobu trestu odsouzení „nerozumí a nechápou jej“ (viz níže výpověď pana Kryštofa). Ideální způsob trestu je pro dotázané dozorce tedy takový, který v sobě nese potenciál tvrdého zacházení a nepříjemných životních podmínek (zcela jistě ne takových, které se podobají životu na svobodě), což je v jejich perspektivě adekvátní vyčíslení odplaty, jak uvádí pan Libor.

Na jednu stranu se to bere tak, že jim je ubližováno a existuje nějaký kázeňský výbor a takovéto věci, kde si oni stěžují, že nejsou dodržována jejich základní práva, ale na druhou stranu si já myslím, že oni by neměli mít práva žádná, tím, že porušili zákon, tak nemají nárok na to, aby měli nějaká práva. Já si myslím, že ti lidé by se měli napravit, takže nějakým způsobem je vést k tomu, aby se napravili, takže by museli vstát ráno, jít do práce, pracovat osm hodin, aby si vydělali na to, že tam žijí, aby odpracovali ten trest. Takhle to dělané není. Je tam část zaměstnaných, vybírají se lidé, kteří jsou schopní pracovat, protože ti Romové, kteří nikdy nepracovali, tak pracovat nepůjdou, takže jsou na baráku a umožňují se jim aktivity jako že chodí na fotbal, hrají šachy a hrají košíkovou, ping pong, pouští se jim filmy, takže se mají hrozně špatně no. Oni vymýšlí způsob, jak tam dostanou nějaké drogy, aby se uvolnili. Jak už jsem řekl, tak člověk, který překročil zákon, tak by neměl mít žádná práva. Měl by mít řád, který musí dodržovat a mělo by to být nastaveno tak, aby se tam nechtěl vrátit. Ten člověk by měl pracovat 16 hodin, najíst se mezi tím, umýt se, jít spát unavený a druhý den znova do práce, aby neměl čas vymýšlet různé věci (pan Libor - dozorce).

Dotázaní dozorce ve svých výpovědích dávali popsany způsob trestu do souvislosti s kontextem komunistického vězeňství a jako příklad ideálního modelu uváděli ruská vězení, která jsou, dle jejich výpovědí, charakteristická jasně nastavenou mocenskou strukturou a mocenskými hranicemi, jednotností systému a jeho vysokou funkčností. Pan Libor ve své výpovědi uvedl, že se odsouzení musejí nějak napravit. Způsob nápravy, preferovaný skupinou vězeňských dozorců, spočívá ve vytvoření co možné nejvíce nepříjemného prostředí, do kterého se nikdo nebude chtít vrátit. Staví proti sobě tedy dva modely, neefektivní český a efektivní ruský (komunistický)¹⁴⁰.

Já jsem nedávno viděl film z ruského vězení a tam to fungovalo úplně jinak, než u nás. Žádná velká práva, ale odsouzení fungovali. Stejně to bylo i za komunismu. U nás je to teď ale prostě problém. To je právě přesně ono, ta volná morálka těch odsouzených. Tenkrát za komunismu měli odsouzení povinnost postavit se do pozoru, když uviděli příslušníka, smeknout čepici, zahlásit se číslem, celá cela

---

¹⁴⁰ Identifikování se s komunistickým modelem považují za projev represivního přístupu dozorců, který by potenciálně mohl být spojen s jejich politickými preferencemi. Na tuto možnou vazbu jsem byl upozorněn paní docentkou Nedbálkovou. Bohužel jsem však při svém pobytu v terénu tuto potenciální vazbu přehlédl a nemám tak potřebná data k tomu, abych mohl s politickými preferencemi dozorců pracovat. Za zmínku však stojí poměrně pozitivní přístup části dotázaných dozorců k trestu smrti, jehož případné znovuzavedení označovali za přínosné. I tuto preferenci trestu smrti, jakožto vhodného nástroje sankční politiky, považují za projev represivního přístupu dotázaných dozorců.

musela vstát do pozoru, dát hlášení. Prostě vojenské vystupování a řízení. Dneska on jde, má ruce v kapse, nepozdraví, nic. Takže humanizace selhala podle mě. Vězeňství za komunismu fungovalo lépe, lidé měli také strach, co si budeme povídat (pan Josef - dozorce).

Právě uplatnění moci nad odsouzenými považují dozorcí za jednu z klíčových způsobů, jak na odsouzené „působit“, tak aby bylo možné dosáhnout stanoveného cíle, kterým je stav, kdy se odsouzení po propuštění do vězení již nevrací, tedy nepáchají trestnou činnost (jinak řečeno, snižuje se míra kriminální recidivy). Vězení by tedy, dle dotázaných dozorců, ideálně mělo v odsouzených vyvolávat pocit strachu, který jim po propuštění zabrání v páchání trestné činnosti. Vyvolat pocit strachu z vězení je dle dozorců nezbytné i za cenu případného použití násilí¹⁴¹. Pro uplatnění moci je nezbytné, dle dozorců, jasně nastavit a udržet mocenskou strukturu, ve které mají dozorcí nadřazené postavení nad odsouzenými. To se však, dle jejich výpovědí, v současném českém vězeňství neděje a naopak dochází v jejich perspektivě k rozmazávání mocenských hranic a k přesunu moci z jejich rukou do rukou odsouzených (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014). Důsledkem je zhoršení podmínek pro výkon zaměstnání vězeňského dozorce, jak uvádí ve své výpovědi pan Marcel (viz výše).

Co nám ta humanizace přinesla? Akorát se více a více ustupuje vězňům a ti si dělají ve vězení, co chtějí. Ve jménu lidských práv se nastavují pravidla, která ale nemají na vězně žádný vliv. Naopak. Oni jsou schopni je dokonale využívat a obracet proti zaměstnancům. Tak si třeba vezměte, že ta pravidla jsou napsána poměrně nejednoznačně a z toho pramení prostor pro odsouzené, kteří nás dozorce mohou obvinít z porušení pravidel. Řekl byste si, že se na základě naší pozice, jakožto strážců pořádku, bude důvěřovat dozorcům, že? Opak je ale pravdou. Ve jménu lidských práv se spíše ustoupí vězni, aby si příliš nestěžoval (pan Miloš - dozorce).

Zhoršení podmínek výkonu svého zaměstnání dávají dozorcí do souvislosti také s procesní stránkou procesu humanizace. Odkazují přitom zejména na situace, ve kterých jsou nuceni striktně dodržovat pravidla, která však reálně dodržet nelze. Tyto situace, dle jejich slov, pouze umocňují nevýhodné postavení dozorců a posilují moc odsouzených, jelikož odsouzení mohou těchto situací využít ve vlastní prospěch a vytvářet tak na dozorce tlak v podobě hrozby možných stížností. Dozorcí tuto nejistotu vnímali poměrně intenzivně, zejména ve spojitosti s faktem, že necítí podporu ze strany vedení, jak uvádí výše pan Miloš. Dozorcí jsou tak nuceni vytvářet si vlastní adaptační strategie (analogické ke „kličkám a provizorním řešením“ zástupců managementu). Příklad takovéto situace popsal v našem rozhovoru pan Roman.

Ta pravidla jsou napsána velmi obecně a ty si je prostě musíš v praxi sám přizpůsobit, protože je téměř nikdy nelze dodržet přesně tak, jak jsou napsána. Dám ti příklad, na baráku, kde je 200 odsouzených jsou 2 příslušníci. Ty nesmíš jako příslušník vstoupit na celu sám, v době, kdy probíhají obědy, tak jeden z těch příslušníků jde s těmi odsouzenými z toho patra na oběd a druhý zůstává na baráku sám a už nemůže zajistit

---

¹⁴¹ *Myslím si, že by to (určitá míra násilí - poznámka autora) pomohlo tomu, aby pochopili, co mají dělat. Jak se říká, tak jedna facka je někdy víc, než tisíc slov (pan Kryštof - dozorce).*

to, že nemůže vstoupit na celu sám. Ale přitom musí projít ten oddíl a zkontrolovat, že tam nikdo nezůstal. Do písmene to dodržet nejde. A tím pádem se vystavuješ riziku, že tě někdo bude stíhat za to, že jsi je porušil. Připadá mi to, že je to stavěné spíš pro ty odsouzené. Ta pravidla jsou dělaná pro nás, jak se musíme chovat k odsouzeným. Odsouzení mají dáno to, co musí dodržovat a to oni neustále porušují, protože oni mají takovou mentalitu a my jsme tam od toho, abychom se je snažili vést v tom, co mají dělat, ale to nejde, protože nemůžeš ohlídat 200 lidí ve 2 lidech, aby dělali to, co mají dělat. Nemůžeš být všude. Takže ty to vlastně udržuješ v obecné rovině tak nějak, aby bylo dodrženo to, co má být – snídaně, koupání, televize, obědy – ale to jestli kouří na cele, to už neohlídáš. Jo může se stát, že tam přijdeš, on to nesmí dělat, tak ty jedinou možnost co máš, tak napíšeš na něj úřední záznam, sepíšeš kázeňský řízení a on si půjde sednout na pět dní třeba na jiný oddíl a to je celý trest (pan Roman - dozorce).

Pan Roman ve své výpovědi opětovně zdůraznil, že základní vlastností odsouzených je, dle dozorců, neschopnost dodržovat pravidla a naopak snaha v každé situaci systém zneužít a nalézt v něm slabinu. V odsouzených tak vidí velké riziko, které současný systém nedokáže eliminovat (*bezpečnostní optika vycházející z pozice dozorců v organizační struktuře*), jelikož prosazuje příliš benevolentní přístup k odsouzeným (*penal welfarism*). Systém se tak v perspektivě dozorců hroutí a stává se neúčinným. Jak už jsem výše uvedl, tak dozorcí používají pro své tvrzení argument ve formě vysoké míry kriminální recidivy, kterou vnímají jako důsledek procesu humanizace, který omezuje možnosti represe a naopak klade důraz na odborné působení a rozšiřování práv odsouzených. Odborné působení zpochybňují dozorcí jako neúčinné a naopak hodnotí pozitivně represí, která je v jejich očích efektivní, nicméně je v současných českých podmínkách příliš omezena.

Dotázaní dozorcí tak jednoznačně preferují negativní způsob působení ve formě odstrašení, který je v příkrém rozporu s obecně převládající preferencí přístupu odborných zaměstnanců, který je založen na víře v pozitivní účinky odborného zacházení (teorie odstrašení versus teorie rehabilitační – viz Karabec 2001). Tento způsob však dozorcí zpochybňují jako příliš benevolentní a neefektivní. Jedná se tedy o spor mezi vysoce represivním přístupem a přístupem *penal welfarism*, jehož jsou odborní zaměstnanci zastánci (respektive většina odborných zaměstnanců).

Skupina odborných zaměstnanců se obecně vymezila vůči přístupu zastávanému vězeňskými dozorcí (vysoce represivní přístup) a naopak zdůraznila potenciál přístupu *penal welfarsim*, který však v jejich očích nebyl v českém vězeňství využit. Proces humanizace tak definují jako nevyužitou příležitost pro zvýšení efektivity jejich práce¹⁴². Mezi dotázanými zástupci odborných zaměstnanců převládala víra v efektivitu odborného působení na

---

¹⁴² *Pokud je humanizace to, že vyplňuji pětkrát více papírů, než dříve, tak to jsem si tedy pod humanizací představoval něco jiného. Očekával jsem, že se budu moct více věnovat odsouzeným a budu mít na každého více času, budu s nimi probírat jejich specifické problémy. Opak je však pravdou. Mám teď na všechny odsouzené ještě méně času, než jsem měl dříve a o žádném individualizovaném zacházení nemůže být řeč (pan Bohuslav - psycholog).*

odsouzené. Pozitivně tak hodnotili obsahovou stránku procesu humanizace, kterou vnímají jako možnost posílení své pozice a posílení odborného působení, jak uvádí pan Kamil.

Humanizace vězeňství je určitě správná věc. V zahraničí to funguje, ale postkomunistické země s tím mají problém. Rozhodně si však myslím, že to je cesta správným směrem. Již dávno neplatí, že čím tvrdší vězení bude, tím bude vězně více napravovat. Takže já jsem určitě pro humanizaci, ale ne v takové podobě, v jaké se odehrává, nebo spíš neodehrává, u nás. To nemá s humanizací nic společného (pan Kamil - speciální pedagog).

Z výpovědi pana Kamila vyplývá, že procesní stránku procesu humanizace hodnotili odborní zaměstnanci značně negativně s tím, že v českém kontextu nebyly reálně vytvořeny takové podmínky, aby mohlo být odborné působení opravdu efektivní. Vysokou míru kriminální recidivy, která je využívána pro hodnocení jejich práce, označují za selhání systému a ne za selhání jejich odborných činností. Z rozhovorů s respondenty však také vyplynulo, že skupina odborných zaměstnanců není zcela jednotná a homogenní, ale že dochází k určitému vnitřnímu štěpení na základě rozdílných rolí (odborností). Jako nejednotná se tato skupina aktérů vězeňského světa ukázala i na úrovni přístupu k procesu humanizace (názorové štěpení). Projevům a zdrojům uvedené nejednotnosti se budu věnovat níže. Nyní bych rád více přiblížil přístup, který ve skupině odborných zaměstnanců značně převládal a který tak můžeme označit za obecně sdílený.

Jak jsem již uvedl, tak odborní zaměstnanci představují zastánce přístupu označovaného jako *penal welfarism*. Není tedy překvapením, že obsahovou stránku (ideu) procesu humanizace hodnotí pozitivně. Základem jejich přístupu je víra v možnosti odborného zacházení a ve vysvětlení trestné činnosti. Na rozdíl od skupiny vězeňských dozorců se odborní zaměstnanci domnívají, že většina z vězněných osob může být „napravena“ a je tak možné dosáhnout u většiny odsouzených úspěšné reintegrace zpět do společnosti. Rozdílnost u obou těchto skupin (tedy dozorců a odborných zaměstnanců) je možné vysvětlit za pomoci teorií eliminační a rehabilitační.

Přístup vězeňských dozorců se vyznačuje primárním důrazem na eliminaci (ve smyslu exkluze – jelikož trest smrti již není v českém kontextu přípustný) a vychází z předpokladu, že drtivá většina odsouzených je nenapravitelně „poškozena a zkažena“. Jejich přístup se tak téměř blíží biologickému vysvětlení zločinu (např. Lombroso a další), přičemž je zdůrazňováno „cosi zkaženého“, co mají odsouzení „v sobě“ a co není možné současně nastaveným systémem zvládnout (u té části odsouzených, která by napravena být mohla, je dle dotázaných dozorců efektivní pouze represe, jelikož „ničemu jinému nerozumí“).

Přístup odborných zaměstnanců se naopak blíží teorii rehabilitační (srov. Karabec 2001), jelikož klade důraz na možnost pracovat s faktory (vnějšími), které ovlivnily, že jedinec spáchal trestný čin. Tyto faktory mohou, dle jejich názoru, být ovlivněny právě odborným působením během doby věznění a odborné působení tak má značný potenciál tyto faktory minimalizovat, či zcela odstranit. Víru odborných zaměstnanců v možnosti odborného působení ilustruje úryvek z rozhovoru s panem Lukášem.

My (pedagogičtí a terapeutičtí pracovníci - poznámka autora) máme k odsouzeným zvláštní vztah. Ono je naprosto klíčové vnímat vězně jako lidi a tak se k nim i chovat. Pokud se budu k odsouzenému chovat takovým způsobem, kdy mu dám najevo nějaký despekt, nebo mu budu dávat najevo, že jej vnitřně odsuzuji, tak s ním nebudu moct pracovat. On se uzavře a bude konec. Já osobně si myslím, že každý člověk může udělat chybu a je naší prací se snažit těmto lidem pomáhat. Ono násilí a represe plodí opět jen násilí. To není cesta z kruhu recidivy. Naopak je nezbytné ukázat odsouzeným lidskost, dát jim pocítit vlastní důstojnost a neodsuzovat je (pan Lukáš - vychovatel).

Zástupci odborných zaměstnanců (převážná většina) se tak identifikují se současnou vězeňskou politikou s cílem rozvíjet proces humanizace. Paradoxně však uvádí, že se tato pozitivní snaha stala jedním z hlavních důvodů selhávání českého vězeňství. V tomto ohledu se perspektivy vězeňských dozorců a odborných zaměstnanců poměrně přiblížily. Dozorci však vidí hlavní problém v obsahové stránce (nesouhlasí s myšlenkou humanizace), kdežto odborní zaměstnanci popisují jako hlavní problém procesní stránku, která snižuje efektivitu jejich práce a tím přispívá k nefunkčnosti systému. V zásadě se tak shodují s vězeňskými dozorci, že jejich práce není tak efektivní, jak by si představovali, ale zároveň uvádí, že to není způsobeno nekvalitním výkonem, nebo snad nemožností působit na odsouzené. Příčiny omezení účinnosti odborného působení vidí v systémových problémech. Jako největší problémy současného českého vězeňství uváděli dotázaní respondenti zejména přeplněnost věznic, se kterou se váže celá řada negativních konsekvencí.

Přeplněnost českých věznic je dlouhodobě reflektovaným problémem (např. Veřejný ochránce práv 2016), se kterým se potýká jak Vězeňská služba České republiky, tak Ministerstvo spravedlnosti České republiky (Vězeňská služba ČR 2014; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016). Přeplněnost věznic ve výsledku znamená vysoký počet odsouzených, se kterými je potřeba pracovat, přičemž k tomu není, dle respondentů, dostatečný počet personálu, což je otevřeně přiznáno samotnou Vězeňskou službou České republiky i Ministerstvem spravedlnosti České republiky (Vězeňská služba ČR 2005: 26; Vězeňská služba ČR 2014: 4; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 44). Takovéto rozložení „sil“ v praxi znamená, že se zvyšuje počet vězněných osob, se kterými musí (respektive by měl) pracovat jeden zaměstnanec. Ideálním počtem by mělo být 20 odsouzených na jednoho zaměstnance¹⁴³, což však v praxi, dle výpovědí respondentů, dodržováno není a počet odsouzených připadajícího na jednoho zaměstnance je výrazně vyšší¹⁴⁴ (jak uvedl např. pan Radek – viz níže). Dalším problémem, který se s vysokým počtem odsouzených pojí, je nárůst administrativy, kterou musí v rámci výkonu svého zaměstnání odborní zaměstnanci zvládat, na což upozorňoval pan František¹⁴⁵.

Z důvodu individualizovaného zacházení s odsouzenými teď musíme po každé aktivitě v rámci programů zacházení vyplňovat hordu spisů a jsme zavaleni papíry. Na nic

¹⁴³ Dle ustanovení § 2 odst. 2 vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád o výkonu trestu odnětí svobody.

¹⁴⁴ Tento problém je reflektován i ze strany Ministerstva spravedlnosti České republiky (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 49).

¹⁴⁵ Přílišnou administrativní zátěž zaměstnanců věznic akcentovala ve své zprávě například také veřejná ochránkyně práv (Veřejný ochránce práv 2016: 12).

jiného už nám nezbyvá čas. Na prvním místě je správně vyplněný výkaz a opravdová práce s odsouzeným je prakticky nulová. Nejsou lidi, není čas a je jen samá byrokracie (pan František - vychovatel).

Individualizované odborné zacházení s odsouzenými dle jejich potřeb (individualizované sestavování a naplňování programů zacházení) je v perspektivě odborných zaměstnanců jednou z klíčových složek procesu humanizace, na kterou kladou značný důraz. Dle jejich slov však došlo paradoxně k situaci, kdy důraz na individualizované zacházení vedl k nárůstu administrativy a tím zároveň ke snížení potenciálu (časové a fyzické možnosti zaměstnanců) pro jeho vykonávání. Slova pana Františka podporuje i výše uvedená výpověď pana Bohuslava i výpověď pana Kamila.

Pro nás (pedagogické a terapeutické pracovníky - poznámka autora) jsou nejdůležitější programy zacházení. Ty by měly být individualizované, tedy, měli bychom se věnovat individuálně každému odsouzenému dle jeho potřeb. To je však nereálné. Jednak na to není z důvodu byrokratizace čas a pak na to nemáš lidi. (pan Kamil - speciální pedagog).

Na tyto podmínky reagují i odborní zaměstnanci tvorbou a uplatňováním určitých adaptačních strategií. Hlavní důvod neefektivity své práce viděli odborní zaměstnanci v nedostatku času na odborné aktivity, který je způsoben velkou administrativou. Pedagogičtí a terapeutičtí pracovníci mají povinnost vyplňovat různé formy výkazů týkající se práce s odsouzenými, kde se mají detailně vyjádřit k daným činnostem v rámci stanovených programů zacházení, k plnění zadaných úkolů odsouzenými a k celkovému průběhu naplňování daných programů. Vyplnění takto individualizovaného a specializovaného výkazu je však časově velmi náročné a ve vztahu k časové náročnosti výkonu odborného působení v rámci stanovených programů vytváří vyplňování příliš velkou zátěž, kterou se snaží zaměstnanci určitým způsobem regulovat. K regulaci časové zátěže volí strategii neindividualizovaného vyplňování výkazů, která spočívá ve vytvoření jednotného vzoru výkazu, u kterého se mění pouze identifikační údaje daného odsouzeného, ale obsahově zůstává výkaz vždy téměř identický. Je to specifický typ strategie *přežití* (srovnej Sykes 1958), ve které je časová deprivace saturována vytvořenou strategií. O této strategii se v rozhovoru rozprávěl pan Radek.

Na to prostě není vůbec čas a prostor. Není možné se o každém rozepisovat zvlášť, i když by to tak mělo správně být. Důležitější než papír je praxe a práce s lidmi, tedy jako myslím s těmi odsouzenými. Jenže já toho mám tolik, že abych vůbec byl schopen zajistit alespoň základní fungování těch programů zacházení, tak se nesmím s výkazy moc zdržovat. Běžně se to dělá tak, že máš předpřipravený výkaz, ve kterém je popis dané aktivity v rámci programu zacházení a vždy k tomu jen připišeš jméno odsouzeného, nějaké nezbytné údaje a na začátek připojíš třeba jednu větu. I tohle zabere až moc času, takže kdybych to měl vyplňovat opravdu individualizovaně, tak nedělám od rána do večera nic jiného (pan Radek - vychovatel).

Během pobytu ve věznicích jsem měl možnost nahlédnout do spisové dokumentace a porovnat tak reálně založené výkazy s praxí, o které hovořil pan Radek. Ve spisech, které

jsem měl k dispozici, byla opravdu drtivá většina z nich téměř identická. Sám jsem si zkusil jeden takový výkaz cvičně vyplnit a při jeho vyplňování jsem strávil více jak 20 minut. Pana Radka jsem se následně dotázal, kolik odsouzených má přibližně na starosti a kolik výkazů tedy musí v rámci běžné agendy vyplňovat. Pan Radek uvedl, že běžně pracuje přibližně se 30 až 40 odsouzenými. Ideální by, dle jeho slov, byl stav, kdy bude mít jeden vychovatel, či pedagog na starosti přibližně polovinu z uvedeného počtu odsouzených. S ohledem na nedostatek odborného personálu tak, dle slov dotázaných, nezbyvá nic jiného než si pravidla v praxi upravovat a částečně je obcházet.

Výše uvedené problémy dávají odborní zaměstnanci do souvislosti se špatným provázáním penitenciární a postpenitenciární péče, které vede ve výsledku k situaci, kdy je péče ve výkonu trestu (tedy penitenciární péče) nedostatečná a stejně tak je nahlížena péče postpenitenciární. Výsledkem je návrat propuštěných osob zpět do výkonu trestu a celkové navyšování míry kriminální recidivy. Odborní zaměstnanci se však vymezili vůči tvrzení, že by za selháním jejich působení byla malá kvalita z jejich strany. Důvody hledali ve vnějších (výše uvedených) faktorech. Jeden „vnitřní“ důvod se v rozhovorech s respondenty přeci jen objevoval. Dotázaní respondenti odkazovali na fakt, že i kvalita poskytování odborné péče v některých případech upadá a vysvětlovali to zajímavým fenoménem, kdy se zvyšuje počet vychovatelů „rekrutovaných“ z řad bývalých dozorců¹⁴⁶.

Tím se dostávám k vysvětlení výše uvedeného tvrzení o částečném rozštěpení skupiny odborných zaměstnanců. Základním dělicím kritériem, které narušuje homogenitu této skupiny vězeňských aktérů, je definování rolí jednotlivých aktérů (vychovatelů, pedagogů, psychologů atd.) vycházející z organizační struktury. Detailní specifika jednotlivých rolí nalezneme v Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 5/2016 o zaměstnancích a příslušnících Vězeňské služby České republiky zabezpečujících výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody a výkon zabezpečovací detence. Předmětné nařízení uvádí, že hlavní činností speciálního pedagoga je „*zaměřena zejména na oblast pedagogických aspektů výkonu trestu*“ (§ 38), v případě psychologů je to „*činnost zaměřena na psychologické aspekty výkonu trestu*“ (§ 40), či v případě vychovatelů je základní úkol definován jako „*komplexní výchovná, vzdělávací, diagnostická a preventivní činnost zaměřená na celkový rozvoj osobnosti a na socializaci, resocializaci a reedukaci včetně cílených opatření k optimalizaci vzdělávacího procesu odsouzených a realizaci protidrogové prevence v rámci věznic*“ (§ 47).

Zajímavým faktem je, že z Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 5/2016 o zaměstnancích a příslušnících Vězeňské služby České republiky zabezpečujících výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody a výkon zabezpečovací detence vyplývá, které skupiny odborných zaměstnanců jsou považovány za opravdu odborné a které nikoli. Je to možné pozorovat na popisu jednotlivých pozic, kdy například u speciálního pedagoga, či psychologa je uvedeno „je odborným zaměstnancem“, kdežto například u vychovatele je uvedeno, že „je členem týmu“. Oficiální psaný dokument tedy explicitně

---

¹⁴⁶ Statisticky bohužel nejsem schopen uvedené doložit, nemám k tomu odpovídající data. Na základě svých zkušeností a pravidelných návštěv českých věznic jsem ale měl možnost se s řadou takovýchto jedinců setkat a mohu tak potvrdit, že k těmto případům v praxi dochází (viz níže).

stanovuje, jaké aktéry považuje za odborné a jaké za „pouhé řadové“ členy týmu. Označení za odborné zaměstnance vychází z požadavků na vzdělání a kvalifikaci, které jsou u daných pozic (např. psychologů) vyšší, než u pozic ostatních (např. vychovatelů). Požadavky vychází také z popisu náplně činnosti jednotlivých zaměstnanců, kdy např. psychologové mají svou činnost značně specifikovanou a úzce zaměřenou, kdežto například u vychovatelů tuto specifikaci nenalezneme (viz výše). S tím se pojí i různé finanční ohodnocení, které je u odborných pozic zpravidla vyšší¹⁴⁷.

S tímto dělením, vycházejícím z organizační struktury, se pojí i názorové štěpení, respektive vytváření určitých distancí mezi jednotlivými skupinami aktérů. Dotázaní psychologové vyjadřovali určitou distanci od ostatních skupin, zejména od skupiny vychovatelů. Důvodem této distance je nahlížení psychologů na vychovatele jako na méně odborné (respektive méně vzdělané) zaměstnance, do jejichž řad se mohou dostat i ti, „kteří tam úplně nepatří“. Jelikož na pozici vychovatelů není potřeba speciální kvalifikace, tak jsou, dle dotázaných psychologů, na tyto pozice nabírání jakýkoliv žadatelé, kteří často nemají adekvátní schopnosti, nebo vyjadřují takové názory (zastávají takový přístup), které, dle psychologů, nejsou pro odbornou práci s odsouzenými vhodné. Dotázaní psychologové tímto odkazovali na fenomén, který jsem nejdříve přehlédl, ale který se ukázal jako důležitý. Tímto fenoménem je výše zmíněné „rekrutování“ vychovatelů z řad bývalých dozorců.

Během svých následných návštěv věznic jsem se s těmito případy setkával poměrně často. Zajímalo mě důvod, proč vězeňští dozorcí přecházejí z pozice příslušníků (členů dozorcí služby) do pozice vychovatelů¹⁴⁸. Důvodem je získání nároku na tzv. výsluhový příspěvek (v praxi je označován za výsluhovou rentu), který získá příslušník bezpečnostní sborů¹⁴⁹ po 15 letech výkonu služby¹⁵⁰. Řada dozorců tedy po získání renty opouští pozici dozorce (kterou vnímají jako náročnou) a odchází na pozici vychovatelů, kterou označují za méně náročnou. Několikrát jsem se dokonce setkal s vysvětlením, že si na pozici vychovatele odchází „odpočinout“. Toto zjištění jsem se snažil dát do kontextu svých dat a zjistil jsem, že i dva mnou dotázaní vychovatelé dříve působili jako dozorcí. Z uvedeného tedy vyplývá, že řada dozorců volí po určité době ve výkonu služby dvě základní strategie. Za prvé se snaží o

---

¹⁴⁷ Příkladem může být nabídka volných pracovních míst ve Vazební Věznici Praha Pankrác, kde nástupní plat vychovatele činil 23 690 Kč a např. speciálního pedagoga 27 160 Kč (citováno dne 20. 8. 2018 z oficiálních webových stránek věznice, dostupné na adrese <https://www.vscr.cz/vazebni-veznice-praha-pankrac/informacni-servis/verejna-vyhlaska/personalistika/>). Vychovatelům tak přísluší plat v 10. platové třídě, kdežto například psychologům zpravidla ve 12. třídě dle nařízení vlády č. 341/2017 Sb. o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě.

¹⁴⁸ Příslušníkem Vězeňské služby České republiky je zaměstnanec, který je ve služebním poměru k České republice. Odborní zaměstnanci ve služebním poměru nejsou. V praxi jsou tedy odborní zaměstnanci označováni jako „civilní“ zaměstnanci a příslušníci jako „uniformovaní“ příslušníci. Základem pro toto dělení je rozdílný typ pracovně-právního vztahu. „Vězeňská služba ČR jakožto organizační složka státu zaměstnává zjednodušeně řečeno dvě základní kategorie zaměstnanců. První kategorie je ve vztahu k České republice ve služebním poměru a jejich vztah se řídí zákonem č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, v platném znění, zatímco druhá kategorie je vůči organizaci v pracovněprávním poměru a tento vztah se řídí zákonem č. 262/2006 Sb., zákoníkem práce, v platném znění“ (Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 28).

¹⁴⁹ Dle ustanovení § 1 odst. 1 zákona č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, se bezpečnostním sborem rozumí „Policie České republiky, Hasičský záchranný sbor České republiky, Celní správa České republiky, Vězeňská služba České republiky, Generální inspekce bezpečnostních sborů, Bezpečnostní informační služba a Úřad pro zahraniční styky a informace“.

¹⁵⁰ Dle ustanovení § 157 zákona č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů.

kariérní postup a usilují o zisk pozice v managementu (viz výše), nebo chtějí zůstat ve vězeňství, nicméně nemají takovéto ambice a proto se přesouvají na pozice vychovatelů.

Tento fenomén jsem bohužel zachytil až poté, co jsem ukončil sběr dat a nemohl jsem se tak svých respondentů na uvedené dále doptat. Z rozhovoru s vychovateli však nebyl znatelný výrazně represivní přístup. Na druhou stranu je však nezbytné zdůraznit, že organizační struktura a nastavení věznice v podstatě vytváří cestu pro reprodukci represivního přístupu (přístup dozorců) v rámci vězeňského světa. Přístup dozorců se jejich posunem (na pozici managementu, či na pozici vychovatelů) reprodukuje i do dalších skupin aktérů vězeňského světa. Nedokáži však posoudit, jak silná tato reprodukce je. K tomu nemám potřebná data a nerad bych uváděl paušalizující tvrzení. Za přínosné však považuji, že se mi na základě analýzy perspektiv uvedených skupin aktérů podařilo odhalit „strukturální podmínky“ reprodukce určitého specifického přístupu napříč jednotlivými skupinami aktérů. Právě v tom (na základě jednotlivostí odhalit a popsat obecné procesy) shledávám největší sílu a kouzlo kvalitativní metodologie, jak jsem již uvedl v kapitole 3.

S tím, jak jsem se dostával stále hlouběji a hlouběji ve svých datech, tak se mi stále jasněji ukazovalo, že přístupy jednotlivých skupin aktérů jsou ovlivněny jednak jejich pozicí v rámci organizační struktury věznice (zde se jako neocenitelná ukázala teorie formálních organizací a byrokracie), ale také stereotypy, které si jednotlivé skupiny aktérů o druhých skupinách vytváří, sdílí je v rámci svých „společenství“ (případně je reprodukuje – viz příklad skupiny dozorců) a skrze ně nahlíží a hodnotí ostatní aktéry. Tento fakt se projevil i v rámci interakcí mezi jednotlivými skupinami. Příliš překvapivým není zjištění, že dozorcí a odsouzení na sebe vzájemně nahlízejí skrze vytvářené stereotypy. O poznání překvapivější pro mě bylo zjištění, že na sebe takto nahlízejí i dozorcí a odborní zaměstnanci a ještě více překvapivým pro mě bylo zjištění, že pomocí stereotypů na sebe nahlízejí i odborní zaměstnanci navzájem.

Takto ovlivněný (pozicí v organizační struktuře i stereotypy) způsob interakce mezi dozorcí a odbornými zaměstnanci je v praxi označován jako spor mezi řádem (zastávaným dozorcí) a výchovou (zastávanou odbornými zaměstnanci). Na předchozích řádcích jsem se snažil tento nesoulad přístupů vysvětlit. Detailněji se důsledkům tohoto sporu pro praxi, spolu s uvedenými stereotypy, budu věnovat v závěrečné kapitole. Před tím však ještě obrátím pozornost ke specifické skupině aktérů, jejíž specifičnost vychází z jejího postavení v rámci vězeňské organizace. Těmito aktéry jsou odsouzení.

VELKÉ ZKLAMÁNÍ

Musím říct, že je to velké zklamání. Představovali jsme si to jinak (pan Ctirad - odsouzený, trest odnětí svobody na 10 let, potřetí ve výkonu trestu). Pan Ctirad uvedl, že představy odsouzených o procesu humanizace byly jiné. Z výpovědí dotázaných odsouzených vyplynulo, že proces humanizace vnímají jako proces směřující ke změně podmínek a zacházení s vězňenými osobami s cílem zlepšení jejich přípravy na propuštění a život na svobodě. Pro odsouzené je právě příprava na propuštění klíčová s ohledem na jejich úspěšnou

reintegraci do společnosti. Moment propuštění je pro odsouzené na jednu stranu nepochybně pozitivní, jelikož končí jejich trest, zároveň tím však začíná extrémně náročné období.

V odborné literatuře je jako nejnáročnější období uváděno prvních 6 měsíců po propuštění, ve kterém se propuštěné osoby musí vypořádat se (staro)novými nároky, které jsou na ně kladeny (např. Marešová, Blatníková, Kotulan, Martinková, Štěchová, Tamchyna 2011; Rozum, Tomášek, Vlach, Háková, 2016; Ministerstvo spravedlnosti ČR 2016: 120). Odsouzení po dobu svého trestu nemusejí samostatně řešit zajištění ubytování, zaměstnání, stravy, či přímo čelit svým dluhům. Právě tyto faktory jsou však označovány za jedny z nejrizikovějších ve vztahu k přechodu vězněné osoby na svobodu (Rozum, Kotulan, Tomášek 2008). Po propuštění musí propuštěné osoby okamžitě převzít vlastní zodpovědnost za uvedené oblasti a musí být schopny si uvedené zajistit. Právě tento přechod na svobodu a zesílení uvedeného tlaku je v praxi označováno za tzv. „šok z propuštění“.

U vězňených osob dochází v mnoha případech k systémovému omezení jejich samostatnosti, které následně případný „šok z propuštění“ umocňuje. Omezení samostatnosti plyne z charakteru věznice jakožto formální byrokratické organizace, která slouží ke koordinaci aktivit většího počtu jedinců (viz Keller 2007). K tomu, aby mohla být tato koordinace účinná, tak potřebuje daná organizace fungovat jako pomyslný stroj, ve kterém veškeré součásti plní předem dané funkce. Vězeňský systém je zároveň založen na značné nedůvěře vůči odsouzeným a tím pádem musí omezit jejich samostatnost (z logiky věci omezuje svobodu jejich volby, pohybu, jednání atd.), aby vůbec mohl fungovat. Omezení samostatnosti vyplývá z tzv. opatrovnického systému, jak je vězeňství aktéry označováno. Opatrovnictvím se má na mysli, že si odsouzení v podstatě nemusí samostatně organizovat čas. Mohou se spolehnout na to, že je v přesný čas přijde některý ze zaměstnanců vyzvednout a odvede je na místo určení, např. do jídelny, kde konzumují jídlo, které jim někdo jiný připravil. Poté jsou opět zaměstnancem odvedeni na další místo určení, kde vykonávají činnosti dle pokynů zaměstnanců a pod jejich kontrolou. K tomu slouží tzv. časový rozvrh dne, který stanovuje přesný harmonogram jednotlivých činností, jehož dodržování vynucují zaměstnanci věznice. Odsouzeným se tak značně zmenšuje prostor a okruh činností, za které by mohli převzít zodpovědnost a samostatně je řešit. Omezení jejich autonomie je daní za to, že systém může fungovat. Důsledkem však je již zmíněná následná neschopnost (či velmi omezená schopnost) odsouzených organizovat si vlastní čas a činnosti. Tohoto problému si je Vězeňská služba České republiky vědoma a snaží se na něj aktuálně reagovat například projektem tzv. Otevřené věznice Jiřice, kde by měl být kladen primární důraz právě na zvýšení autonomie a samostatnosti odsouzených¹⁵¹.

Pokud je tedy jako cíl penitenciární péče (péče během výkonu trestu odnětí svobody) uváděna pomoc vězňeným osobám při opětovném začlenění do společnosti, tak klíčovou složkou penitenciární péče je právě snaha o minimalizaci „šoku z propuštění“ prostřednictvím

---

¹⁵¹ Pilotní projekt první tzv. Otevřené věznice Jiřice byl oficiálně zahájen dne 16. 10. 2017 slavnostním ceremoniálem za účasti tehdejšího ministra spravedlnosti Roberta Pelikána. Činnost s odsouzenými byla zahájena dne 1. 11. 2017. Ke dni 18. 5. 2018 prošlo projektem celkem 48 osob. „V rámci pilotního projektu jsou u odsouzených postupně aplikovány inovativní prvky metod odborného zacházení (doprovázení, koučování). V co nejvyšší možné míře jsou posilovány protektivní faktory, osobní zodpovědnost a samostatnost směrem k prosociálnímu chování odsouzených a snižování rizika recidivy trestného jednání“ (Prokopová 2018: 3).

odborného působení. Proces humanizace definují odsouzení zejména jako proces zlepšení penitenciární péče. Zlepšení fyzických podmínek vnímají odsouzení jako méně významné, ve srovnání s penitenciární péčí.

Já jsem třeba čekal, že se změní programy zacházení. Myslel jsem si, že se budou zaměstnanci odsouzeným více věnovat. Bylo to tak i napsáno v nařízeních. Nakonec to tak ale vůbec není. Čekal jsem, že se mnou bude někdo řešit moji osobní situaci, že mi poradí co s dluhy, kde a jak můžu sehnat u nás práci a tak podobně. Na to ale není čas a prostor. Při programech zacházení se řeší obecné věci, které známe, ale že by se individuálně někdo s někým bavil, tak to tady je jen výjimečně (pan Ludvík - odsouzený, trest odnětí svobody na 4 roky, poprvé ve výkonu trestu).

S ohledem na specifické postavení skupiny odsouzených v rámci vězeňské organizace¹⁵² je pochopitelné, že právě tato skupina měla od procesu humanizace jedna z největších očekávání. Z úryvku z rozhovoru s panem Ludvíkem je patrné, že odsouzení hodnotí svá očekávání jako nenaplněná a tudíž pro ně proces humanizace představuje „velké zklamání“, jak uvedl pan Ctirad (viz výše).

Pokud se tedy blíže zaměříme na hodnocení procesu humanizace ze strany odsouzených tak zjistíme, že obsahovou stránku procesu humanizace vnímají odsouzení pozitivně, což vede k vytváření očekávání budoucích změn. Uváděná nenaplněnost těchto očekávání poté vede ke značně negativnímu hodnocení procesní stránky procesu humanizace, kdy odsouzení uvádějí, že se jedná spíše o záležitost proklamativní, ale v realitě tyto proklamace, dle jejich slov, naplněny nebyly.

Humanizace je sice hezké slovo, ale v praxi to nefunguje. Zodpovědnou humanizací ano, ale tady jde jen o proklamace, protože na to nejsou peníze ani dostatečně odborný personál (pan Tomáš - odsouzený, doživotní trest).

Mezi důvody, které odsouzení uváděli jako hlavní příčiny selhání procesu humanizace, patří zejména nekvalitní péče způsobená nedostatkem odborného personálu a nedostatkem času na individuální řešení jednotlivých případů. Překvapením pro mě bylo, že v rozhovorech s odsouzenými neznávala příliš velká kritika vůči zaměstnancům poskytujícím péči, tedy vůči odborným zaměstnancům. Odsouzení viděli příčiny spíše na systémové úrovni a hovořili o tom, že systém v podstatě neumožňuje dostatečnou práci s odsouzenými, i přes nepochybnou snahu ze strany odborných zaměstnanců.

Oni (terapeutičtí a pedagogičtí pracovníci - poznámka autora) se snaží nám pomáhat, dělají, co mohou, často i nad rámec svých povinností, ale stejně to k ničemu nevede. Když máte jednoho pedagoga na tak velkou skupinu, tak je jasné, že se nic nestihne. Aby se stihlo co nejvíc práce, tak je čas věnovaný nějakému osobnímu rozhovoru zkrácen na minimum. Prostě nemáte šanci individuálně nic vyřešit (pan Bohdan - odsouzený, trest odnětí svobody na 6 let, potřetí ve výkonu trestu).

---

¹⁵² Odsouzení jsou v podstatě v pozici „příjemců“ služeb, které jim poskytují zaměstnanci věznic, zejména odborní zaměstnanci.

V tomto ohledu se tedy perspektivy odsouzených a odborných zaměstnanců do značné míry překrývají a naznačuje to poměrně malou sociální distanci mezi těmito skupinami aktérů vězeňského světa. To sociální distance mezi dozorcí a odsouzenými byla o poznání citelnější. Rozdílnou míru sociální distance odsouzených vůči dozorcům a odborným zaměstnancům interpretuji jako důsledek formální organizační struktury, která oběma skupinám vymezuje jasné role – výchovnou versus represivní. Není proto příliš překvapivé, že mají odsouzení bližší vztah s těmi aktéry, kteří jim mohou být při přípravě na propuštění nápomocni.

I přes znatelnou distanci je však v perspektivě odsouzených možné vysledovat jisté „názorové sblížení“ s perspektivou dozorců. Toto sblížení jsem zaznamenal ve výpovědi pana Martina, který odkazoval na komparaci s komunistickým vězeňstvím, které hodnotil, obdobně jako vězeňští dozorcí, jako více efektivní v porovnání se současným stavem.

Dnes je to jeden velký alibismus skrytý za lidská práva. Funkcionáři mají strach o čemkoli rozhodnout. Nechtějí riskovat a proto většinu toho svinstva zametají pod koberec. Za komunismu to byl teror, ale fungovalo to. Dnes je to méně drsné, možná až příliš málo, ale zase se jim to naprosto vymyká z kontroly. Otázkou je, co je horší (pan Martin - odsouzení, doživotní trest).

Rozdíl v hodnocení pana Martina a v přístupu dozorců je v tom, že dozorcí vnímali komunistický model jako pozitivní s ohledem na jeho represivní povahu, kdežto pan Martin ve své výpovědi poukazoval na neschopnost současného českého vězeňství vypořádat se se snahou odsouzených manipulovat se systémem. Manipulaci se systémem označovala řada dotázaných odsouzených jako poměrně racionální reakci na nenaplněná očekávání. Manipulaci se systémem tak můžeme označit za vytváření si „adaptačních strategií“, kterých poté odsouzení v praxi využívají, v čemž jim není současný systém schopný, dle výpovědí odsouzených, příliš zabránit. Pan Rudolf popisuje tyto snahy odsouzených jako „hru“, kterou hrají se zaměstnanci věznic a ve které ve většině případů vítězí.

Je to taková hra. Já třeba vím, že když pravidla moc nepřekročím a nebude z toho nic vážného, tak to dozorce, nebo vychovatel přehlédne. Oni musí na každý přestupek psát dlouhé hlášení a to se jim nechce. Nakonec se vždycky nějak dohodneme. No a když to nestačí, tak je možné také pohrozit stížností. Ne vždycky to vyjde, ale ve většině případů ano. Nám se toho moc stát nemůže. Maximálně dostaneme nějaký kázeňák, který se stejně pak většinou smete ze stolu, aby z toho vedení nemělo problémy. Zaměstnancům hrozí větší nebezpečí. No a pak se prostě zkouší, kam až je ochotný ten zaměstnanec zajít a co všechno nám projde (pan Rudolf - odsouzený, trest odnětí svobody na 11 let, potřetí ve výkonu trestu).

Prvotní očekávání od procesu humanizace na straně odsouzených byla taková, že jim přinese posílení šancí na návrat do společnosti prostřednictvím zlepšení penitenciární péče. To se, dle jejich slov, nestalo. Zároveň však odsouzení dodávají, že jim proces humanizace přeci jen něco přinesl. Tím je právě rozšíření prostoru pro manipulaci se systémem (srovnejte s perspektivou managementu věznic). Jako hlavní „výhody ve hře“ uvádí nejasnost výkladu

psaných pravidel¹⁵³, nestabilitu systému¹⁵⁴ a možnost podání stížnosti, čímž vytváří na zaměstnance značný tlak¹⁵⁵ (jak uvádí výše pan Rudolf). Proces humanizace tedy odsouzení vnímají jako systémové selhání českého vězeňství, které nepřineslo očekávanou změnu penitenciární péče, ale naopak paradoxně přispělo ke zvýšení prostoru pro manipulaci se systémem.

Je to postavené na hlavu. Humanizace by měla pomoci odsouzeným k tomu, aby se připravili na propuštění, aby je to motivovalo se změnit a už se do vězení nevrátit. Tady je to ale spíš motivuje k tomu manipulovat se vším a všemi. Čím víc se povolují podmínky, tím víc to odsouzení zkoušejí. Tady se člověk celkem dost nudí a má čas přemýšlet, koukat a tu skulinu vždycky najde. Pak už není složité si něco vynutit (pan Radek - odsouzený, trest odnětí svobody na 12 let, potřetí ve výkonu trestu).

Uvedený prostor pro manipulaci je však v očích odsouzených (re)produkován systémově. Vysvětlení opět nalezneme, pokud zasadíme toto tvrzení do kontextu věznice jako organizace. Z výše uvedeného vyplývá, že české vězeňství trpí nedostatkem personálu, který je poté přetížený, je neustále pod tlakem a nemá dostatek času na práci s odsouzenými. Pro odsouzené to tedy znamená více času pro přípravu strategií manipulace se systémem. Ilustrativní příklad využití takovéto strategie v praxi nabídl v našem rozhovoru pan Štefan.

S ostatními na patře jsme se domluvili, že chceme novou televizi. Ta stará už nebyla nic moc. Tak jsme vymysleli, že si podáme žádost o novou televizi, protože Franta z vedlejší cimbry má problémy s očima a nevidí dobře na starou telku. Zdůvodnili jsme to tak, že je to porušení jeho lidských práv a nová televize byla na světě (pan Štefan - odsouzený, trest odnětí svobody na 7 let, podruhé ve výkonu trestu).

Tento paradoxní důsledek procesu humanizace však nebyl ze strany odsouzených hodnocen tak pozitivně, jak bych očekával. Někteří z odsouzených naopak zdůrazňovali, že mnohem přínosnější by pro ně bylo zefektivnění odborného zacházení. Cílem procesu humanizace, v perspektivách odsouzených, je zvýšit šance vězňených osob na úspěšný přechod na svobodu. K tomu však, dle jejich slov, příliš nedochází.

Na tomto místě jsem si znovu uvědomil, že i hodnocení odsouzených vychází z problému, který je nutné hledat na systémové (organizační) úrovni. Odsouzení označovali

---

¹⁵³ Odsouzení moc dobře ví, že jim jde vězeňství teď v určitém smyslu na ruku. Všude se mluví o lidských právech, ale nikdo vlastně neví, co to znamená a odsouzení toho skvěle využívají (pan Štefan - odsouzený, trest odnětí svobody na 7 let, podruhé ve výkonu trestu).

¹⁵⁴ My (odsouzení - poznámka autora) o tom víme, že spolu dost bojují. Každou chvíli je tam někdo jiný. Je jasné, že jsou v nevýhodě. My tu budeme pořád, ale oni tu být další den už nemusí, když něco přehlednou a my na ně podáme stížnost (pan Josef - odsouzený, trest odnětí svobody na 9 let, po čtvrté ve výkonu trestu).

¹⁵⁵ Dle oficiální statistické ročenky Vězeňské služby České republiky za rok 2017 bylo ze strany vězňených osob (včetně chovanců detence) podáno Vězeňské službě České republiky celkem 1501 stížností, z nichž 95,5 % bylo vyhodnoceno jako nedůvodných. 1176 stížností bylo podáno odsouzenými, tedy osobami ve výkonu trestu odnětí svobody (Vězeňská služba ČR 2018: 172). Data ke stížnostem evidovaným Ministerstvem spravedlnosti České republiky nejsou bohužel k dispozici. Stížnosti vězňených osob na národní úrovni projednává také např. veřejných ochránců práv. Ani data týkající se stížností řešených kanceláří veřejného ochránce práv nejsou příliš vypovídající, jelikož jsou agregována pro oblast armády, policie a vězeňství. Aktuální data za první čtvrtletí roku 2018 uvádí 142 vyřízených stížností. Není však možné poznat, kolik z těchto stížností se týká oblasti vězeňství (Veřejný ochránce práv 2018).

zacházení za důležitější ve srovnání s fyzickými podmínkami. Paradoxně však, dle jejich slov, dochází ke zlepšování fyzických podmínek (pokud vůbec) a odborné zacházení zůstává dlouhodobě nevyhovující, či se dokonce ještě více zhoršuje. Jak je patrné i z výpovědi pana Štefana, tak manipulací je možné dosáhnout ústupků snadněji právě na úrovni fyzických podmínek.

Vězni mají teď hodně věcí, které ale vlastně ve vězení ani nepotřebují. Vězeň potřebuje pomoc a ne být zhýčkaný. Ty změny se dějí v tom, že si můžete koupit víc věcí v kantýně, můžete si možná častěji zavolat, můžete se častěji sprchovat a tak podobně, což je v pořádku, ale k přípravě na propuštění vám to moc nepomůže. Na to opravdu důležité už nezbyvají peníze. V praxi to pak vede k tomu, že to vězni řeší po svém a těch ústupků jen zneužívají (pan Jaroslav - odsouzený, trest odnětí svobody na 8 let, podruhé ve výkonu trestu).

Právě v pohledu na manipulaci se systémem se ukazuje skupina odsouzených jako částečně rozštěpená, kdy jedna skupina odsouzených interpretuje tuto „adaptivní strategii“ za racionální odezvu na systémově (organizačně) vytvořené podmínky. Ne všichni odsouzení se však s tímto přístupem ztotožňují. Někteří z dotázaných vnímali tento způsob manipulace se systémem za prohlubování jeho selhání. Reflektovali tedy tímto způsobem jejich vlastní „příspěvek“ k nefunkčnosti systému. Jak se však zdá, tak je pro odsouzené „racionální volbou“ se systémem manipulovat a získat tak alespoň určité výhody, ačkoli to nemusí být ty výhody, které původně očekávali.

Výše uvedené výpovědi odsouzených reflektují stejný problém, na který již v roce 2003 upozornila Drahomíra Malá. Tím je kladení důrazu v praxi spíše na úroveň fyzických podmínek než na zacházení. „*Humanizace vězeňství, to nejsou barevné televizory, ale působení na vězně, aby se nám po propuštění za chvíli nevraceli zpět*“ (Malá 2003: 111). Vysvětlení je možné opětovně hledat na systémové úrovni ve vztahu ke způsobům hodnocení jednak efektivity systému vězeňství a druhá při hodnocení úspěšnosti humanizace vězeňství. Jak jsem již výše uvedl, tak je mnohem snadnější posuzovat zlepšení/zhoršení fyzických podmínek ve věznicích, než posuzovat kvalitu odborného zacházení (navíc pokud je v praxi neefektivita odborného působení spíše zamlžována a zakrývána – viz adaptivní strategie jednotlivých skupin aktérů). V případě posuzování úrovně „humanizovanosti“ věznic v jednotlivých státech mezinárodními orgány je situace obdobná. Více viditelné jsou prohřešky proti standardům fyzických podmínek v porovnání s porušeními standardů odborného zacházení, jejichž dodržování je v praxi v podstatě neověřitelné. Ilustrativním příkladem může být již několikrát zmíněný standard ubytovací plochy na jednoho odsouzeného¹⁵⁶.

Tímto způsobem se však systém dostává do určitého zacyklení, kdy jsou systémově produkovány slabiny systému (blíže v následující kapitole), které jeho fungování/efektivitu

---

¹⁵⁶ I pokud nahlédneme do poslední zprávy ze systematických návštěv věznic veřejnou ochránkyní práv (Veřejný ochránce práv 2016), tak zjistíme, že se zaměřila primárně na kontrolu oblastí, které je možné jasně číselně vymezit (např. index vězeňské populace – respektive přeplněnost věznic, počty personálu, či problematika valorizace pracovních odměn odsouzených).

omezují, z čehož plynou ambivalentní reakce jednotlivých aktérů. Významné jsou zejména adaptivní strategie skupiny odsouzených, kteří se snaží těchto slabin v praxi využít (za účelem maximalizace zisku). To však vede k prohlubování sociální distance s ostatními skupinami aktérů vězeňského světa (např. zástupci managementu a zejména s dozorci), kteří to interpretují jako projev „nenapravitelně zkaženého charakteru“ odsouzených. Tímto způsobem se tedy jen systémově upěvňují (a reprodukují) stereotypy, které si o sobě dané skupiny aktérů vytváří a skrze které na sebe poté nahlíží a vzájemně spolu interagují. V následující závěrečné kapitole se pokusím tuto systémovou reprodukci více přiblížit na vybraných stereotypch ovlivňujících interakce jednotlivých skupin.

ZÁVĚR

Na základě provedeného výzkumu se ukázal proces humanizace českého vězeňství jako jedno z ústředních témat představující pomyslnou třecí plochu, či pomyslné bojiště, na kterém se odehrávají pomyslné bitvy mezi jednotlivými skupinami aktérů. Výše uvedenou analýzou přístupů jednotlivých aktérů k procesu humanizace jsem se snažil dokázat značnou různorodost způsobů, jakými tito aktéři k uvedenému tématu přistupují a jak se k němu vztahují. Téma humanizace českého vězeňství se ukázalo jako téma pro české vězeňství velmi významné, ale zároveň také jako téma vzbuzující kontroverze a ambivalentní reakce mezi jednotlivými skupinami aktérů.

Právě zmíněná různorodost přístupů se ukázala jako jeden z významných faktorů ovlivňujících každodenní praxi za mřížemi českých věznic. Téma humanizace českého vězeňství tak nahlížím jako jednu z „čoček“, skrze které lze vězeňský svět analyzovat a odhalovat jevy na více obecné (strukturální) úrovni. Domnívám se, že se mi to částečně podařilo. Příkladem může být strukturálně podmíněná reprodukce represivního přístupu v rámci českého vězeňství. Nahlížení na vězení jako na formální byrokratickou organizaci se celkově ukázalo jako neocenitelné a umožnilo mi tak zachytit širší souvislosti. Na tomto místě bych tak rád ještě jednou poděkoval oponentkám mé práce (a členům komise), které mě k tomuto způsobu teoretického uchopení mého výzkumu nasměrovaly.

Jedním z významných fenoménů, které se ke zmíněným způsobům přístupu k procesu humanizace pojí, je vytváření vzájemných stereotypů a předsudků. Na vybraných příkladech takovýchto stereotypů se pokusím ilustrovat jejich vliv na sociální interakce aktérů vězeňského světa. Skupinou, která projevovala největší tendence k vytváření stereotypů a k udržování sociální distance od ostatních, byli vězeňští dozorcí. Dovolím si tedy detailně přiblížit vliv stereotypů na každodenní realitu za mřížemi českých věznic primárně právě na této skupině.

Logicky nejvíce problematický vztah měli dotázaní dozorcí se skupinou odsouzených, které nahlízejí jako své „nepřátele“. Jako nepřátele, kteří se snaží narušit pořádek, jehož jsou vězeňští dozorcí strážci. Jako efektivní nástroj (pomyslnou zbraň) dosažení zmíněného cíle, kterým je poslušnost odsouzených, vnímají vězeňští dozorcí umocněnou represí (samotná represe vycházející z odnětí svobody není dle dozorců dostatečná), jelikož vychází z předsudku, že drtivá většina odsouzených je „nenapravitelně zkažená“ a jsou schopni reagovat pouze na represí a přísný řád. Snahu manipulovat se systémem poté dozorcí interpretují jako projev zkaženého charakteru odsouzených a jako potvrzení jejich předsudků. Jakékoliv projevy benevolentnějšího přístupu (mezi které řadí i snahy o humanizaci) hodnotí negativně a označují je za příčiny selhání systému projevující se stále se zvyšující mírou kriminální recidivy. Svou interpretaci procesu humanizace českého vězeňství tak vnímají jako jedinou správnou a snahu omezovat represivní přístup vnímají jako selhání systému, které dává do rukou zbraně jejich nepřátelům (nutno podotknout, že odsouzení těchto zbraní dokáží v praxi využít). Velmi ostře se vymezují vůči přístupu *penal welfarismu* a jeho zástupce považují za pomyslné „spojence svých nepřátel“.

Tento stereotyp není příliš překvapující a lze jej také poměrně spolehlivě vysvětlit jako důsledek charakteru věznice jakožto totální byrokratické organizace, která proti sobě staví dvě klíčové skupiny – zaměstnance a odsouzené. Zaměstnanci však v tomto ohledu netvoří, s ohledem na stanovené úkoly, homogenní skupinu. Organizační struktura věznice ještě více zostřuje hrany mezi dozorci (jejichž hlavním úkolem je udržet bezpečnost, pořádek a kázeň) a odsouzenými. Naopak z odborných zaměstnanců vytváří pomyslné spojení odsouzených tím, že jim jako hlavní cíl jejich snažení ukládá pomoc odsouzeným při jejich přípravě na propuštění. Goffman měl tedy jistě pravdu v tom, že totální charakter věznice vytváří sociální distanci mezi skupinami aktérů, které obývají vězeňský svět (Goffman 1961). V případě Goffmana to byly skupiny chovanců a zaměstnanců. Správně také poukázal na fakt, že tato distance vychází z organizační struktury a je dále umocňována a reprodukována v každodenní realitě.

O tom, že organizační struktura vytváří hranice mezi zaměstnanci a odsouzenými (které jsou statusově neprostopustné) i v českém vězeňství, není pochyb. Na základě provedené analýzy si však dovoluji tvrdit, že ta samá organizační struktura vytváří nejen dělicí hranici mezi zaměstnanci a odsouzenými, ale také mezi odbornými zaměstnanci a dozorci. Vráží tak pomyslný klín i do samotné skupiny zaměstnanců, která by měla být soudržná a měla by společně naplňovat stanovený cíl. Pokud tedy Goffman viděl jako protisobě stojící dvě hlavní skupiny, tak já bych doplnil na základě své analýzy jeho diferenciaci ještě minimálně o další dvě skupiny.

Základní dělicí linie je vedena mezi odsouzenými a zaměstnanci. Zde je dělení zcela jasné a je také nejvíce viditelné. Navíc vychází z jasného nastavení na úrovni psaných pravidel. Vedle této hlavní linie se však vytváří ještě minimálně dvě vedlejší. Na úrovni psaných pravidel je sice stanoveno, že skupina zaměstnanců má za úkol společnými silami plnit vytyčené cíle. Zároveň však ta samá psaná pravidla systémově vytváří rozdíly, které poté tuto (ideálně) jednotnou skupinu štěpí. Dělicí linie a jejich příčiny jsem se snažil popsat v předchozích kapitolách. Pro přehlednost se pokusím shrnout uvedené skupiny. První skupinu představují odsouzení, kteří jsou vymezení vůči zaměstnancům. Ve skupině zaměstnanců se poté jasně vyděluje skupina dozorců, kteří se vymezují vůči odborným zaměstnancům. Ani skupina odborných zaměstnanců se však neukázala jako homogenní a je zde možné vyzkoušet dělení mezi odbornými zaměstnanci (např. psychologové) a „neodbornými“ odbornými zaměstnanci (zejména vychovatelé). I tyto další dělicí linie jsou úzce provázány s vytvářením stereotypů a váží se k různorodosti přístupů k procesu humanizace.

Pomyslné spojení odsouzených tak představují v očích dozorců zejména odborní zaměstnanci, kteří ve většině zastávají přístup *penal welfarism*. Dozorci vnímají skupinu odborných zaměstnanců jako méně „erudovanou“ v tom smyslu, že dělají téměř zbytečnou práci, jelikož se snaží pomoci jedincům, kterým pomoci nelze a kteří si navíc pomoc nezaslouží. Stereotypické nahlížení dozorců na odborné zaměstnance jako na ty spíše zbytečné a naivní aktéry vězeňského světa vychází z dojmu nadřazeného postavení dozorců, které je opět produkováno systémově (organizačním nastavením). Na tomto místě se opět dostávám na úroveň sporu mezi řádem a výchovou, kdy je řád v očích dozorců vnímán jako

důležitější. Dojem nadřazenosti dozorců je do určité míry podporován samotnou organizační strukturou – viz na předchozích stranách popsané možnosti kariérního postupu pouze pro tzv. uniformované zaměstnance, nárok na výsluhový příspěvek, či oficiální prezentace Vězeňské služby České republiky¹⁵⁷.

Dozorci vysvětlují přístup odborných zaměstnanců k procesu humanizace jejich naivitou, benevolencí a slabostí (ne ve smyslu fyzické slabosti). I z výpovědí odborných zaměstnanců je však možné vypozařovat určité stereotypní nahlížení na dozorce, kdy je odbornými zaměstnanci vysvětlován represivní přístup dozorců jako důsledek jejich ne odbornosti. S chybějící odborností se pojí, dle odborných zaměstnanců, nevhodný nábor nových příslušníků Vězeňské služby České republiky, při kterém jsou kritéria přijetí stále více a více snižována. I ze své zkušenosti mohou potvrdit, že se dlouhodobě nedaří obsazovat prázdná tabulková místa ve Vězeňské službě České republiky¹⁵⁸, což vede, ve vztahu k vysoké míře fluktuace, k několikrát zmíněnému nedostatku personálu. Odborní zaměstnanci význam dozorců pro fungování věznice nezpochybňovali (na rozdíl od dozorců), nicméně i z jejich výpovědí je patrné, že své odborné působení považují za důležitější (viz výše). Obě tyto skupiny se tak vzájemně nahlízejí prostřednictvím stereotypů a tato stereotypizace se následně může projevit i do praxe v případě, že ovlivní jejich vzájemné interakce, ke kterým denně dochází.

Jeden takový případ jsem zaznamenal během svého pozorování ve vnitřních prostorách věznic. Situace se odehrála v návštěvní místnosti věznice, kde jsem seděl na vyvýšeném podstavci u stolu vychovatele, který dohlížel na průběh návštěv. Během pozorování jsme spolu řešili, jakým způsobem návštěvy probíhají, jaká mají specifika a jak probíhá ukončení návštěvy. Vychovatel mi sdělil, že pokud odsouzený ukončí návštěvu, tak musí vyčkat u stolu až do příchodu dozorce, který jej odvede zpět na celu. Jedna taková situace za nedlouho nastala. Odsouzený ukončil návštěvu a požádal o urychlený přesun na celu z důvodu potřeby využít toaletu. V tomto okamžiku začala komunikace mezi vychovatelem a dozorcem. Vychovatel vysílačkou kontaktoval dozorce s žádostí o vyzvednutí odsouzeného. Dozorce reagoval poměrně odtahitým způsobem s tím, že nemá čas a odsouzený musí počkat. S postupem času se výzvy vychovatele směrem k dozorcovi opakovaly a dozorce vždy odpovídal, že nemá čas a přijde, až to bude vyhovovat jemu. Podobná situace se opakovala několikrát. Dozorce se pro odsouzeného dostavil až za zhruba 30 minut.

Na popsanou situaci jsem se dotázal jak daného vychovatele, tak dozorce, který odsouzeného odváděl. Z perspektivy vychovatele se jednalo o snahu dozorce demonstrovat svou moc, navíc se údajně nejednalo o výjimečnou situaci. Tuto perspektivu ve své výpovědi

---

¹⁵⁷ Ilustrativním příkladem významu uniformy pro Vězeňskou službu České republiky je úvodní fotografie oficiálního webu vězeňské služby, kde jsou zachyceni zaměstnanci Vězeňské služby České republiky, všichni oblečení do uniformy s tím, že jeden dokonce drží v rukách namířenou střelnou zbraň. I z této fotografie je zřetelný primární důraz na řád a bezpečnost.

¹⁵⁸ Pokud srovnáme důvodovou zprávu k Usnesení vlády ze dne 21. září 2016 č. 860 k návrhu systemizace příslušníků Vězeňské služby České republiky a k limitu počtu míst a prostředků na platy občanských zaměstnanců Vězeňské služby České republiky na rok 2017 se Statistickou ročenkou Vězeňské služby České republiky za rok 2017 (porovnání přidělených a reálně obsazených míst) tak zjistíme, že měla Vězeňská služba České republiky celkově 695 neobsazených tabulkových míst.

dotyčný dozorce částečně potvrdil, když uvedl, že uvedenou situaci nevyhodnotil jako důležitou. Z následného vysvětlení však nevyplývalo, že by byla žádost odsouzeného „odsunuta“ z důvodu řešení naléhavější situace. Naopak jsem byl dozorcem poučen, že nesmím odsouzeným vše věřit tak, jak to dělají „civilové“. Civil je v tomto kontextu hovorové označení odborného zaměstnance. Dozorci tak, aniž by byl přítomen, vyhodnotil situaci jako manipulativní jednání odsouzeného a svým (represivním) jednáním se snažil tuto manipulaci minimalizovat. Stereotypní nahlížení na odsouzené jako na „manipulativní lháře“ ze strany dozorců vedlo k uvedenému vyhodnocení situace, které mohlo odsouzenému způsobit poměrně značné fyzické utrpení (spojené s nemožností vykonat potřebu).

Uvedenou situaci jsem vybral záměrně z toho důvodu, jelikož se domnívám, že je na ní možné demonstrovat možný vliv stereotypizace mezi jednotlivými skupinami na jejich vzájemné interakce. Domnívám se, s ohledem na výše uvedené, že bylo jednání dozorce ovlivněno jak jeho stereotypním nahlížením na odsouzené (jako na manipulátory se sklony lhát), tak i obdobným stereotypním nahlížením na vychovatele (jako na ty naivní a lehce zmanipulovatelné zaměstnance – odtud plyne výše zmiňovaná slabost odborných zaměstnanců).

Jak jsem již výše uvedl, tak pozice vychovatelů je v rámci vězeňské organizace celkově poměrně specifická. Je možné ji označit jako určitou liminální pozici. Tedy pozici „na rozhraní“ mezi skupinou dozorců (z jejichž řad se část vychovatelů rekrutuje) a skupinou „opravdu“ odborných zaměstnanců¹⁵⁹. Jak se z výpovědí respondentů ukázalo, tak je skupina vychovatelů v některých případech nahlížena negativně ve vztahu k výše uvedenému zastoupení bývalých dozorců v jejich řadách. Jejich liminální pozice je ukotvena v organizačním nastavení, které dává této skupině status „neodborných“ zaměstnanců (viz výše). Popis jejich činnosti je navíc poměrně obecně a vágně definován, bez odpovídající specifikace, která se ukazuje ve vztahu k odbornosti jako významná. Uvedená „degradace“ v očích některých odborných zaměstnanců je navíc umocněna zmíněným rekrutováním vychovatelů z řad dozorců.

Téma humanizace se tak ukázalo jako téma, které štěpí aktéry vězeňského světa a posiluje (re)produkci předsudků a vzájemných stereotypů. Tento „štěpící“ potenciál je spojen zejména s přístupem k obsahové stránce procesu humanizace (tedy ke klíčové ideje procesu humanizace – viz výše). Zároveň však analýza přístupů jednotlivých skupin aktérů k procesu humanizace odkryla určité styčné body, ve kterých je možné nalézt shodu napříč uvedeným aktérským spektrem. Shoda se týkala zejména kritiky procesní stránky procesu humanizace českého vězeňství. V podstatě všechny skupiny aktérů se (do určité míry) shodly na hlavních systémových nedostatcích českého vězeňství (zejména přetížení a nedostatek zaměstnanců, systémová produkce systémových slabin – možností manipulace a celková neefektivita českého vězeňství). Skupiny aktérů vězeňského světa zastávající protikladné pozice se tak

---

¹⁵⁹ Obdobným způsobem popsal pozici vychovatelů v rámci vězeňské populace ve své rigorózní práci i Jan Drahoňovský, vězeňský psycholog, který s odkazem na model vertikálního členění aktérů vězeňského světa Hugh Klara umístil vychovatele mezi dozorce a odborný personál (odborné zaměstnance označil jako specialisty). „*Tím, že jsou v civilním pracovním poměru, vyčleňují se z vrstvy dozorců, a zároveň nepatří ani mezi odborný personál (specialisty), od nichž je, krom platové třídy, vydělují i nižší pravomoci*“ (Drahoňovský 2015: 34).

dokázaly shodnout na základních systémových slabinách českého vězeňství. Překryv mezi perspektivou odsouzených a odborných zaměstnanců není příliš překvapivý, nicméně překryv mezi perspektivami odsouzených a dozorců již tak očekávatelný není. Odsouzení dávají v podstatě dozorcům za pravdu v případě využívání možností manipulace se systémem, kdy uvádí, že v oné pomyslné hře mají odsouzení výhodné postavení (viz citaci pana Rudolfa), což odpovídá odkazu dozorců na rozměňující se mocenské hranice. Diametrálně odlišná je však interpretace příčin manipulace, kdy pro dozorce znamená projev pokřiveného charakteru odsouzených a pro odsouzené naopak přirozenou racionální reakci na kontextuální podmínky.

Při analýze způsobů uchopení (a definování) procesu humanizace na úrovni psaných pravidel a na úrovni jednotlivých aktérů vězeňského světa bylo mým cílem na základě popisu těchto jednotlivostí (jednotlivých způsobů/přístupů) zachytit a popsat širší strukturální procesy a souvislosti. Snažil jsem se tedy posunout interpretaci svých výsledků na více obecnou úroveň a využít tak možností abstrakce a (částečné) generalizace, které kvalitativní metodologie nabízí. Jako klíčový se ukázal výběr vhodného teoretického uchopení, které jsem našel zejména v teoriích sociologie byrokracie a organizace (Keller 2007). Na předchozích stranách jsem se snažil svou interpretaci provázat s již existujícími teoretickými koncepty. Zejména nahlížení na věznicí jako na totální formální byrokratickou organizaci mi umožnilo zachytit strukturální (organizační strukturou podmíněné) procesy, kterých jsem si v původní verzi mé práce nevšiml.

Na základě provedeného výzkumu tak mohu potvrdit očekávatelný předpoklad, že české věznice představují totální (Goffman 1961) a formální organizace (Keller 2007) fungující na základě principů byrokratického řízení (Weber 1997). Klíčovým principem je řízení na základě formálních pravidel a norem. Dle organizační struktury českého vězeňství jsou za vytvoření formálních pravidel odpovědné zejména vedoucí složky českého vězeňství, kterými je Ministerstvo spravedlnosti České republiky a Vězeňská služba České republiky. Analýza těchto formálních pravidel odhalila, že na psané úrovni je deklarováno ztotožnění se s přístupem *penal welfarism* (Garland 2001). Tento přístup vychází z předpokladu, že formální (psaná) pravidla budou jednotlivými aktéry vězeňského světa akceptována (v ideálním případě se s nimi ztotožní) a jejich dodržování bude v praxi zajištěno (vynuceno) díky dostatečně silné autoritě („organizační moci“). Na základě výpovědí dotázaných aktérů se však ukazuje, že tento „ideální scénář“ není v praxi bezezbytku naplňován.

Vynucení psaných formálních pravidel v praxi předpokládá buď poměrně pasivní roli jednotlivých aktérů, kteří psaná pravidla pasivně přijmou a budou je vykonávat (jelikož se od „byrokratického úředníka“ očekává precizní aplikace stanovených postupů bez zapojení vlastní kreativity) (srov. Merton 2000), nebo naopak aktivní ztotožnění se s danými pravidly ze strany uvedených aktérů. Jednotlivé skupiny aktérů vězeňského světa se ukázaly jako aktivní, nicméně jejich aktivita se projevovala spíše nepředpokládaným způsobem ve formě vytváření výše popsaných „adaptivních strategií“ jakožto reakcí na kontextuální podmínky českého vězeňství (Goffman 1961). S odkazem na výše uvedené se tedy přiřkláním k perspektivě Michela Croziera, který kladl důraz právě na vlastní iniciativu a aktivitu úředníků v rámci fungování byrokratických organizací.

České věznice, jakožto formální byrokratické organizace, si nedokáží bezezbytku vynutit striktní dodržování pravidel (srov. Scarton, Sim, Skidmore 1991), což je spojeno s nedostatečnou schopností systému (organizace) pokrýt veškeré „zóny nejistoty“ a zároveň minimalizovat potenciál vlastní iniciativy aktérů. Výše popsané adaptivní strategie jednotlivých skupin dotázaných aktérů to potvrzují. Jan Keller uvádí, že *„zvláště závažným problémem formálních organizací je, že často právě ta opatření, která byla zavedena s cílem zvýšit jejich účinnost, navozují stav, který jejich činnost tlumí, či přímo odvádí od stanovených cílů“* (Keller 2007: 10-11). Tento paradoxní důsledek se projevuje i v českém vězeňství. Dotázaní aktéři se shodli na systémových slabinách českého vězeňství, které je v podstatě nutí k vytváření uvedených adaptivních strategií a dodržování pravidel jim znemožňují. Jedním z důsledků této paradoxní situace, na který dotázaní respondenti odkazovali, je i nedostatečně jasné vymezení formálních pravidel, respektive značný prostor pro různé interpretace. Právě tento prostor vede k důsledku, na který upozorňoval již Alvin Gouldner (1954), tedy k projevení se „moci úředníků“, kterou tito aktéři disponují a kterou dokáží v praxi využít (viz výše uvedenou „hru“ mezi dozorcí a odsouzenými).

Vytváření a využívání adaptivních strategií jednotlivými aktéry je také úzce provázáno s různou mírou identifikace a ztotožnění se s nastavenou politikou vězeňského systému. Z výpovědí dotázaných respondentů se ukazuje, že české vězeňství není schopno systémově zajistit identifikaci jednotlivých aktérů se psanými formálními pravidly (respektive s vytyčenými cíli). Ilustrativním příkladem je skupina vězeňských dozorců, kteří se s obsahovou stránkou procesu humanizace neidentifikují a jejich přístup je možné označit za silně represivní. Ostatní dotázané skupiny se proti obsahové stránce takto jednoznačně nevymezovali, nicméně se naopak vymezovali proti procesní stránce (ztotožnili se s cílem, ale neztotožnili se se způsobem jeho dosažení). V obou případech (neztotožnění se s obsahovou, či procesní stránkou) byl však důsledek srovnatelný, tedy vytváření a využívání uvedených adaptivních strategií.

Organizační struktura ve svém důsledku ovlivnila i interakce mezi jednotlivými skupinami aktérů (ať už vymezením jejich rolí, či přispěním k reprodukci vzájemných stereotypů). Ve shodě s výpověďmi dotázaných respondentů se klaním k závěru, že je potřeba hledat vysvětlení na úrovni systému (organizační struktury). Příkladem může být výše popsaná systémová (strukturální) reprodukce represivního přístupu založeného na určitém „komunistickém étosu“. I s odstupem čtvrt století po pádu komunistického režimu se tak zdá, že boj s pozůstatky komunismu stále není dokonán. Za nejvýraznější nositele těchto pozůstatků v současném českém vězeňství je možné označit skupinu vězeňských dozorců.

V rámci komunistického modelu vězeňství to byli právě dozorcí, kteří byli vykonavateli systémové moci nad odsouzenými. Ve vztahu ke své pozici ve vězeňské struktuře byli zodpovědní za udržení pořádku a za plnění příkazů vedení věznice, které byly často vykonávány a ukládány na úkor lidských práv odsouzených. Nežřídka tak docházelo ke střetům mezi skupinou dozorců a skupinou odsouzených, čímž se vzájemná sociální distance (logicky vyplývající z rozdílného postavení ve vězeňské struktuře) stále více a více prohlubovala (Schwart, Schwartz 1989; Synek 2013). Ustavování vztahu mezi dozorcí a odsouzenými je obecně velmi složitým procesem (McDermott, King 1988; Scarton, Sim,

Skidmore 1991; Sparks, Bottoms, Hay 1996), přičemž komunistické pozůstatky tuto složitost dále umocňují.

V období komunismu dostávali vězeňští dozorcí systémovou lekci dehumanizace a sociální distance vůči odsouzeným, která se v českém vězeňském systému reprodukuje až do dnešní doby. Ilustrativní manifestací sociální distance dozorců vůči odsouzeným je silná nedůvěra dozorců vůči odsouzeným, udržování striktně formálního vztahu a označení odsouzených jako MUKLů (tento termín je charakteristický pro komunistické vězeňství), opic, či odpadu společnosti (Dirga, Hasmanová Marhánková 2014).

Domnívám se, že se má interpretace díky využití vhodného teoretického ukotvení oproti původní verzi zpřesnila, za což vděčím i mému profesnímu působení na Ministerstvu spravedlnosti České republiky. Zároveň si však dobře uvědomuji, že je to úspěch pouze částečný. Celý proces realizace výzkumu i mou zkušenost s neúspěšnou obhajobou a následným přepracováním mé práce považuji za velkou lekci, která posílila schopnost mé vlastní sebereflexe, která je zejména v kvalitativním výzkumu tak důležitá. Zároveň jsem si také uvědomil limity mé práce, které bych rád nyní reflektoval. Reflexi limitů mé práce však nepovažuji za její znehodnocení, ale za způsob odhalení dalších témat pro případné budoucí výzkumy této problematiky.

Po ukončení mého terénního výzkumu jsem se domníval, že se mi podařilo získat značně komplexní data (v českém prostředí unikátní), která mi umožní svět za mřížemi českých věznic dobře popsat. I přes to, že se domnívám, že data, která jsem mohl pro analýzu využít, jsou stále cenná, tak si nyní více uvědomuji jejich omezenost¹⁶⁰. Oproti původní verzi mé disertační práce jsem mohl do analýzy nově zahrnout také značné množství psaných (nejen právních) předpisů, které mou interpretaci zpřesnily. Zároveň jsem ale zjistil, že jsem nedokázal zachytit řadu aktérů, kteří jsou pro vězeňský svět, a zejména ve vztahu k procesu humanizace, důležití. Takovéto aktéry představují zejména vězeňští kaplani, jejichž přístup mi v práci schází. Tato skupina aktérů vězeňského světa se mi stále více jeví jako významná a absenci jejich přístupu považuji za slabinu svých dat. Zároveň jsem během mého pobytu v terénu nedokázal zprvu reflektovat určité nuance a skryté souvislosti, čímž jsem ztratil možnost detailně se na ně jednotlivých respondentů doptat. Tento svůj dluh jsem se snažil alespoň částečně „splatit“ jak v případě obrácení pozornosti ke skupině vězeňských kaplanů (Váně, Dirga 2016), tak v případě hledání původně skrytých souvislostí, k čemuž mi velmi pomohly uvedené předpisy, které jsem mohl podrobit důkladné analýze.

---

¹⁶⁰ Základním omezením je povaha datového souboru, kdy jsem měl k dispozici povolení k realizaci výzkumu pouze v jednom ze čtyř tehdejších typů českých věznic. Omezení výzkumu na věznice typu C může, ale také nemusí, být limitem vlastních zjištění. Ostrahové věznice představovaly a stále představují v rámci českého vězeňského systému nejrozšířenější typ vězeňských zařízení, ve kterém je umístěn největší podíl všech odsouzených v České republice. Věznici typu C lze tedy považovat za určitý typický příklad české věznice, kdy je však nutné přiznat, že pro komplexnější analýzu českého vězeňského systému je komparace s ostatními typy vězeňských zařízení žádoucí. Z hlediska nutnosti získání povolení k realizaci výzkumů ve vnitřních prostorách vězeňských zařízení se však takovýto typ komparativní analýzy zdá v současné době jako nereálný.

Dalším metodologickým omezením je případná homogenita výzkumného vzorku plynoucí z využití metody sněhové koule. Potenciální homogenitu výzkumného souboru jsem se snažil minimalizovat zaměřením se na různé věznice typu C v rámci celé České republiky. Domnívám se, že ke zvýšení heterogenity vzorku přispěla jak geografická vzdálenost navštívených věznic (z různých koutů České republiky), tak i různorodost respondentů z hlediska věku, délky odsouzení let ve vězeňství, či délky uloženého trestu.

Svou práci tak vnímám jako příspěvek k rozvíjejícímu se vězeňskému výzkumu (potažmo penitenciární sociologie), který obrátil pozornost k doposud spíše opomíjenému tématu. Mou snahou bylo poukázat na vybrané oblasti prostřednictvím interpretace vlastních dat a odhalení širších souvislostí (posunutím na vyšší úroveň abstrakce). Výše uvedenou sebereflexí jsem se snažil taktéž poukázat na oblasti, které jsem svým výzkumem pokrýt nedokázal a které se mohou stát oním pomyslným pnutím vedoucím k realizaci dalších výzkumů ze světa za mřížemi českých věznic. Pevně věřím, že se bude česká penitenciární sociologie dále rozvíjet a vězeňský svět se pro nás bude postupně stávat méně tajemným.

SEZNAM LITERATURY

- Acker, Joan. 1992. „Gendered Institutions. From Sex Roles to Gendered Institutions.“ *Contemporary Sociology* 21 (5): 565-569.
- Ajunwa, Ifeoma. 2014. „Bad Barrels: An Organizational-Based Analysis of Human Rights Abuses at Abu Ghraib Prison.“ *University of Pennsylvania Journal of Law and Social Change* 17 (2): 1-31.
- Alasuuttari, Pertti. 1995. *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies*. London: Sage.
- Alford, Fred. 2000. „What would it matter if everything Foucault said about prison were wrong? Discipline and Punish after twenty years.“ *Theory and Society* 29 (1): 125-146.
- Anidjar, Gil. 2015. „The Violence of Violence: Response to Talal Asad's 'Reflections on Violence, Law, and Humanitarianism'.“ *Critical Inquiry* 41 (2): 435-442.
- Arendt, Hannah. 1994. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality*. New York: Penguin Classics.
- Arendt, Hannah. 1995. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH.
- Armaline, William, Davita Silfen Glasberg, Bandana Purkayastha. 2015. *The Human Rights Enterprise: Political Sociology, State Power, and Social Movements*. Cambridge and Malden: Polity Press.
- Asad, Talal. 2015. „Reflections on Violence, Law and Humanitarism.“ *Critical Inquiry* 41 (2): 390-427.
- Atran, Scott. 2003. „Genesis of Suicide Terrorism.“ *Science* 299 (5612): 1534-1539.
- Bandyopadhyay, Mahuya. 2010. *Everyday Life in a Prison: Confinement, Surveillance, Resistance*. Hyderabad: Orient Blackswan.
- Baratta, Alessandro. 1995. *Sociologie trestního práva*. Brno: Masarykova univerzita.

- Barker, Vanessa. 2015. *Welfare Nationalism/Penal Nationalism: a Problem for Punishment?* Příspěvek přednesený na konferenci EUROCRIM 2015. Porto 3.9.2015.
- Barnett, Michael. 2005. „Humanitarianism Transformed.“ *Perspectives on Politics* 3 (4): 723-740
- Barnett, Michael. 2013. *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bauman, Zygmunt. 1996. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beccaria, Cesare. 1893. *O zločinech a trestech*. Praha: Bursík a Kohout.
- Becci, Irene. 2012. *Imprisoned Religion: Transformation of Religion during and after Imprisonment in Eastern Germany*. Surrey: Ashgate Publishing Limited.
- Becci, Irene. 2015. „Institutional Resistance to Religious Diversity in Prisons: Comparative Reflections Based on Studies in Eastern Germany, Italy and Switzerland.“ *International Journal of Politics, Culture, and Society* 28 (1): 5–19.
- Becci, Irene, Purdie Schnewwly. 2012. „Gendered Religion in Prison? Comparing Imprisoned Men and Women’s Expressed Religiosity in Switzerland.“ *Women’s Studies* 41 (6): 706–727.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE.
- Bentham, Jeremy. 1823. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- Beyens, Kristel, Philippe Kennes, Sonja Snacken, Hanne Tournel. 2015. „The Craft of Doing Qualitative Research in Prisons.“ *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* 4 (1): 66-78.
- Blad, John R. 2010. „More conciliation and less punishment: Demanding a public choice.“ *Journal of Law and Conflict Resolution* 2 (5): 80-90.
- Blanda, Rober, Markéta Prunerová. 2011. „Jaká bude budoucnost českého vězeňství?“ *České vězeňství 2011* (1): 15-16.

- Boguszak, Jiří. 2004. „KAPITOLA XII. Vztah práva a státu. Právní stát.“ Pp. 208-238 in Boguszak, Jiří, Jiří Čapek, Aleš Gerloch (eds.). *Teorie práva*. Praha: ASPI Publishing.
- Britton, Dana M. 1997. „Gendered organizational logic: policy and practice in men's and women's prisons.“ *Gender and Society* 11 (6): 796-812.
- Caldwell, Morris G. 1956. „Group Dynamics in the Prison Community.“ *Journal of Criminal Law and Criminology* 46 (5): 648-657.
- Clément, Dominique. 2016. *Human Rights in Canada: A History*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Clemmer, Donald. 1940. *The prison community*. New York: Holt, Rinehart and Wilson.
- Cohen, Stanley, Laurie Taylor. 1972. *Psychological Survival: The Experience of Long-Term Imprisonment*. Harmondsworth: Penguin.
- Combessie, Philippe. 2001. *Sociologie de la prison*. Paris: La Découverte.
- Comfort, Megan. 2008. *Doing Time Together: Love and Family in the Shadow of the Prison*. Chicago: University of Chicago Press.
- Coyle, Andrew. 2009. *A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff*. London: International Centre for Prison Studies.
- Crewe, Ben. 2009. *The Prisoner Society: Power, Adaptation and Social Life in an English Prison*. Oxford: Clarendon Press.
- Crozier, Michel. 1970. *The bureaucratic phenomenon*. Chicago: University of Chicago press.
- Crozier, Michel, Erhard Friedberg. 1977. *L'acteur et le système*. Paris: Le Seuil.
- Cruz, Edward V., Ginna Higginbottom. 2013. „The use of focused ethnography in nursing research.“ *Nurse Researcher*, 20 (4): 36-43.
- Cunha, Manuela. 2014. „The Ethnography of Prisons and Penal Confinement.“ *Annual Review of Anthropology* 43 (1): 217-233.
- Čadová, Naděžda. 2015. *Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a trestu smrti - květen 2015*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Čadová, Naděžda. 2018. *Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a trestu smrti - květen 2018*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Černíková, Vratislava. 1998. *Sociální ochrana*. Praha: Policejní akademie ČR.
- Černíková, Vratislava, Vojtěch Sedláček. 2002. *Základy penologie pro policisty*. Praha: Policejní akademie České republiky.
- Davis, Angela Y. 1971. *If They Come in the Morning*. London: Orbach and Chambers Ltd.
- Davis, Angela Y. 2003. *Are prisons obsolete?* New York: Seven Stories Press.
- Deleuze, Gilles. 1992. „Postscript on the Societies of Control.“ *October* 59 (1): 3-7.
- Dilulio, John J. 1987. *Governing Prisons: A Comparative Study of Correctional Management*. London: Collier Macmillan.
- Dirga, Lukáš. 2013. „Trnitá cesta výzkumníka za poznáním: kvalitativní výzkum ve vězeňském prostředí.“ Pp. 23-30 in Pavlásek, Michal (eds.). *Etnologické studie 14: Když výzkum, tak kvalitativní – serpentinami bádání v terénu*. Brno: Masarykova univerzita v Brně a Etnologický ústav AV ČR.
- Dirga, Lukáš. 2016. „Možnosti a úskalí vězeňské etnografie: metodologická reflexe využití vězeňské etnografie v českém kontextu.“ *Česká kriminologie* 2 (1): 1-12.
- Dirga, Lukáš. 2017a. „Body as a Project: The Relationship Czech Prisoners Have to Their Bodies.“ *Sociológia* 49 (6): 636-656.
- Dirga, Lukáš. 2017b. „Convict Criminology: nový směr vězeňského výzkumu?“ *Česká kriminologie* 3 (1): 1-10.
- Dirga, Lukáš, Alena Lochmannová, Petr Juříček. 2015. „The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons.“ *Sociológia* 47 (6): 559-578.
- Dirga, Lukáš, Jaroslava Hasmanová Marhánková. 2014. „Nejasné vztahy moci – vězení očima českých dozorců.“ *Sociologický časopis* 50 (1): 83-105.
- Donnelly, Mark P., Daniel Diehl. 2011. *The Big Book of Pain: Torture & Punishment Through History*. Gloucestershire: The History Press.

- Douzinas, Costas. 2007. *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. New York: Routledge.
- Drahoňovský, Jan. 2015. *Pobyt ve vězení z pohledu vězňů (Rigorózní práce)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Drake, Deborah H. 2012. *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Drake, Deborah H., Rod Earle, Jennifer Sloan. 2015. *The Palgrave Handbook of Prison Ethnography*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Drenkhahn, Kirstin, Manuela Dudeck, Frieder Dünkel. 2014. *Long-Term Imprisonment and Human Rights*. New York: Routledge.
- Ezzy, Douglas. 2002. *Qualitative analysis*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. London: Longman Inc.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fazel, Seena, Achim Wolf. 2015. „A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice.” *PLoS One* 10 (6), Staženo z <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4472929/>, [cit. dne 6. 7. 2017].
- Feldman, Ilana, Miriam Ticktin. 2010. *In the Name of Humanity: The Government of Threat and Care*. Durham: Duke University Press Books.
- Frezzo, Mark. 2011. „Sociology and Human Rights in the Post-Development Era.“ *Sociology Compass* 5 (3): 203-214.
- Frezzo, Mark. 2015. *The Sociology of Human Rights*. Cambridge and Malden: Polity Press.
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Nakladatelství Dauphin.
- Fry, Elizabeth Gurney. 1827. *Observations on the Visiting Superintendence and Government of Female Prisoners*. Cornhill: John and Arthur Arch.

- Garland, David. 2001. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: University Press.
- Giddens, Anthony. 2003. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Goffman, Erving. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday Anchor.
- Goffman, Erving. 1999. *Všichni hrajeme divadlo: Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Gouldner, Alvin. 1954. *Patterns of Industrial Bureaucracy*. New York: Free Press.
- Griffin, James. 2008. *On Human Rights*. New York: Oxford University Press.
- Grünberger, Josef. 2007. *Humaner Strafvollzug*. Wien: Springer.
- Guillemin, Marilys, Lynn Gillam. 2004. „Etika, reflexivita a eticky důležité okamžiky ve výzkumu.“ *Biograf* 35 (1): 11-31.
- Hallsworth, Simon. 2000. „Rethinking the Punitive Turn: Economies of Excess and the Criminology of Other.“ *Punishment & Society* 2 (2): 145-160.
- Hallsworth, Simon, John Lea. 2011. „Reconstructing Leviathan: Emerging Contours of the Security State.“ *Theoretical Criminology* 15 (2): 141-157.
- Hammersley, Marty, Paul Atkinson. 1995. *Ethnography: Principles in Practice*. New York: Routledge.
- Havlíček, Aleš. 2014. „Jsou lidská práva přirozená?“ *Reflexe – Filosofický časopis* 47 (1): 131-137.
- Hayner, Norman S., Ellis Ash. 1939. „The prisoner community as a social group.“ *American Sociological Review* 4 (3): 362-369.
- Haynes, Frederick Emory. 1939. *The American Prison System*. New York: McGraw-Hill Book Co.
- Hála, Jaroslav. 2006. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.

- Headley, John. 2008. *The Europeanization of the World; On the Origins of Human Rights and Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Hert, Paul D., Dariusz Kloza. 2012. „Internet (access) as a new fundamental right. Inflating the current rights framework?“ *European Journal of Law and Technology* 3 (3)/2012 (<http://ejlt.org/article/view/123/268>, cit. dne 8.10.2015).
- Howard, John. 1777. *The State of the Prisons in England and Wales: with Preliminary Observations, and an Account of Some Foreign Prisons*. Warrington: William Eyres.
- Hunt, Lynn. 2007. *Inventing Human Rights: A History*. New York: W. W. Norton & Company.
- Chandler, David G. 2001. „The Road to Military Humanitarianism: How the Human Rights NGOs Shaped A New Humanitarian Agenda.“ *Human Rights Quarterly* 23 (3): 678-700.
- Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: Sage
- Irwin, John. 2009. *Lifers: Seeking Redemption in Prison*. New York: Routledge.
- Irwin, John, Donald R. Cressey. 1962. „Thieves, Convicts and the Inmate Culture.“ *Social Problems* 10 (1): 145-147.
- Ishay, Micheline. 2008. *The History of Human Rights From Ancient Times to the Globalization Era*. Berkeley: University of California Press.
- Jacobs, James B. 1977. *Stateville: The Penitentiary in Mass Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jacobs, James B., Harold G. Retsky. 1975. „Prison Guard.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 4 (1): 8–29.
- Jefferson, Andrew 2007. „Prison officer training and practice in Nigeria: Contention, contradiction and re-imagining reform strategies.“ *Punishment & Society* 9 (3): 253–269.

- Jefferson, Andrew, Liv Gaborit. 2015. *Human Rights in Prisons: Comparing Institutional Encounters in Kosovo, Sierra Leone and the Philippines*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jenness, Valerie. 2010. „From Policy to Prisoners to People: A Soft Mixed Methods Approach to Studying Transgender Prisoners.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 39 (5): 517-553.
- Jewkes, Yvonne. 2013. „What has prison ethnography to offer in an age of mass incarceration?“ *Criminal Justice Matters* 91 (1): 14-15.
- Jewkes, Yvonne. 2014. „Afterword: Abolishing the Architecture and Alphabet of Fear.“ Pp. 321-329 in Mathiesen T. (eds.). *The Politics of Abolition Revisited*. Oslo: Norwegian Universities Press.
- Jewkes, Yvonne, Dominique Moran. 2014. „Should prison architecture be brutal, bland or beautiful?“ *Scottish Justice Matters* 2 (1): 8-10.
- Jewkes, Yvonne, Dominique Moran. 2015. „The paradox of the ‘green’ prison: Sustaining the environment or sustaining the penal complex?“ *Theoretical Criminology* 19 (4): 451-469.
- Jiříčka, Václav, Zuzana Podaná, Michal Petras, Jindřich Hůrka. 2014. Prediction of Offending: SARPO - The Czech Tool for Assessment of Offenders' Criminogenic Risk and Needs. *Journal of Criminology* 1 (1): 1-8.
- John, Roman. 2013. „Vězeňská stráž v poválečném Československu.“ *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů* 7 (1): 70-80.
- Jones, Richard, Thomas Schmid. 2000. *Doing Time: Prison Experience and Identity Among First-Time Inmates*. Stamford: Emerald Group Publishing Limited.
- Karabec, Zdeněk. 2001. „K problematice trestání a trestů.“ *Sociologický časopis* 37 (1): 73-88.
- Keller, Jan. 1990. „Sociální změna v zrcadle francouzské sociologie.“ *Sociologický časopis* 27 (1/2): 55-66.
- Keller, Jan. 2007. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- King, Roy D., Alison Liebling. 2008. „Doing research in prison.“ Pp. 431-451 in King R. D, E. Wincup (eds). *Doing Research on Crime and Justice*. New York: Oxford University Press Inc.
- Knoblauch, Hubert. 2005. „Focused Ethnography.“ *Qualitative Social Research* 6 (3)
- Staženo z: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/20/43#gcit>
- [cit. dne 31. 10. 2015].
- Kubátová, Marie, Jan Červenka. 2014. *Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a trestu smrti - červen 2014. Tisková zpráva CVVM*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kýr, Aleš. 2005. „Vývoj situace vězeňství po 17. listopadu 1989.“ *Historická penologie* 3 (1): 1-3.
- Kýr, Aleš. 2006. „Pankrácká popraviště z let 1926-1989.“ *Historická penologie* (1): 6-11.
- Kýr, Aleš. 2008. „Protektorátní vězeňství se zřetelem na činnost pankrácké věznice.“ *Historická penologie* 1 (1): 27-36.
- Kýr, Aleš. 2012. *Historie vězeňství* [online]. Vězeňská služba České republiky [cit. 30.12.2015]. Dostupné z: <http://vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/informacniservis/historie-104/historie-vezenstvi>
- Kýr, Aleš, Alena Kafková. 2009. „Pankrácká věznice v období historických změn (1889–1993).“ *Historická penologie* 3 (1): 2-71.
- Kýr, Aleš, Dušan Janák. 2004. „Nástin vývoje československého vězeňství v letech 1948-1989.“ *Historická penologie* (5): 1-4.
- Liebling, Alison. 1999. „Doing Research in Prison: Breaking the Silence?“ *Theoretical Criminology* 3 (2): 147-173.
- Liebling, Alison. 2001. „Whose Side Are We On?: Theory, Practice and Allegiances in Prisons Research.“ *British Journal of Criminology* 41 (1): 472-484.
- Liebling, Alison, Helen Arnold. 2004. *Prisons and their Moral Performance*. Oxford: Clarendon Press.

- Liebling, Alison, Helen Arnold. 2012. „Social relationships between prisoners in a maximum security prison: Violence, faith, and the declining nature of trust.“ *Journal of Criminal Justice* 40 (5): 413-424.
- Lombardo, Lucien X. 1981. *Guards Imprisoned - Correctional Officers at Work*. New York: Elsevier Science Ltd.
- Luhmann, Niklas. 2006. *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*. Brno: CDK.
- Lyman, Stanford. 1989. *The Seven Deadly Sins: Society and Evil*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Madsen, Mikael Rask, Gert Verschraegen. 2013. „Making Human Rights Intelligible: An Introduction to a Sociology of Human Rights.“ Pp. 1-24 in Madsen, Mikael Rask, Gert Verschraegen (eds.). *Making Human Rights Intelligible*. Portland: Hart Publishing.
- Mahon, Nancy. 1997. „Methodological challenges in studies of prisoners' sexual activity and drug use.“ *International Journal of Drug Policy* 8 (1): 53-55.
- Malá, Drahomíra. 2003. *Vězeňství po česku*. Tišnov: SURSUM.
- Marešová, Alena, Šárka Blatníková, Petr Kotulan, Milada Martinková, Markéta Štěchová, Miroslav Tamchyna. 2011. *Kriminální recidiva a recidivisté (charakteristika, projevy, možnosti trestní justice)*. Praha: Ediční řada IKSP.
- Mařádek, Vladimír. 2005. *Vězeňství*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Mathiesen, Thomas. 1990. *Prison On Trial: A Critical Assessment*. Winchester: Waterside Press.
- McDermott, Kathleen, Roy D. King. 1988. „Mind games: Where the action is in prisons.“ *British Journal of Criminology* 28 (3): 357–377.
- Meclová, Kamila. 2004. „Trest by neměl být aktem pomsty.“ *České vězeňství 2004* (1): 8-11.
- Merton, Robert King. 1957. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: Free Press.
- Merton, Robert King. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Ministerstvo spravedlnosti ČR. 2016. *Koncepce vězeňství ČR do roku 2025*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti České republiky.

- Moran, Dominique. 2015. *Carceral Geography: Spaces and Practices of Incarceration*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Moravcová, Eva, Jan Tomášek. 2014. „Metodologické aspekty měření postojů české veřejnosti k trestání pachatelů trestných činů.“ *Sociologický časopis* 50 (4): 495-520.
- Mufti, Aamir. 2015. „Response to Talal Asad’s 'Reflections on Violence, Law, and Humanitarianism'.“ *Critical Inquiry* 41 (2): 428-434.
- Naylor, Bronwyn. 2015a. „Researching Human Rights in Prisons.“ *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* 4 (1): 79-95.
- Naylor, Bronwyn. 2015b. *Researching Human Rights in Prisons*. Příspěvek přednesený na konferenci EUROCRIM 2015. Porto 3. 9. 2015.
- Nedbálková, Kateřina. 2003. „Má vězení střední rod? aneb Maskulinita a femininita ve vězeňských subkulturách.“ *Sociologický časopis* 39 (4): 469-486.
- Nedbálková, Kateřina. 2006a. *Spoutaná Rozkoš: (re) produkce genderu a sexuality v ženské věznicí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nedbálková, Kateřina. 2006b. „Etnografický výzkum ve vězení.“ Pp. 1-12 in *Současné metodologické přístupy a strategie pedagogického výzkumu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Netík, Karel. 1998. *Koncepce rozvoje vězeňství v ČR*. Praha: Policejní akademie České republiky (samostatná příloha časopisu České vězeňství 1998/1).
- Newman, Donald. 1958. „Research Interviewing in Prison.“ *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science* 49 (2): 127-132.
- Ngulube, Patrick. 2015. „Qualitative Data Analysis and Interpretation: Systematic Search for Meaning.“ Pp. 131-156 in Mathipa E. R., M. T. Gumbo (eds.). *Addressing research challenges: making headway for developing researchers*. Noordwyk: Mosala-MASEDI Publishers & Booksellers cc.
- Norman, Mark. 2015. „Sport in the underlife of a total institution: Social control and resistance in Canadian prisons.“ *International Review for the Sociology of Sport* 1 (1): 1-17.

- Osborne, Thomass Mott. 1916. *Society and Prisons*. New Haven: Yale University Press.
- Osborne, Thomass Mott. 1924. *Prisons and Common Sense*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company.
- Owen, Barbara. 1998. *In the Mix: Struggle and Survival in a Women's Prison*. Albany: State University of New York Press.
- Owen, Tim. 2007. „Culture of Crime Control: Through a Post-Foucauldian Lens.“ *Internet Journal of Criminology*. Staženo z: <http://www.internetjournalofcriminology.com> [cit. dne 12. 8. 2015].
- Pane, Debra Mayes, Tonette S. Rocco. 2009. „Critical Microethnography: The Search for Emancipatory Methods.“ *Qualitative Social Research*. Staženo z: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/442/2758#gcit> [cit. dne 31. 10. 2015].
- Parsons, Talcott. 1964. *The Social System*. London: The Free Press of Glencoe.
- Parsons, Talcott. 1966. *The Structure of Social Action: A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott. 1967. *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott. 1969. *Politics and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Pascal, Blaise. 1995. *Pensées*. Harmondsworth: Penguin.
- Piacentini, Laura. 2012. *Surviving Russian Prisons: Punishment, Economy and Politics in Transition*. Oxon: Routledge.
- Pinker, Steven. 2011. *The Better Angels of Our Nature*. New York: Viking Penguin.
- Pratt, John, Anna Erikson. 2013. *Contrasts in Punishment: An explanation of Anglophone excess and Nordic exceptionalism*. London: Routledge.
- Prokopová, Hana. 2018. *Realizace „pilotního projektu zacházení v Otevřené věznici“*. Jiřice: Vězeňská služba ČR.
- Rozum, Jan, Jan Tomášek, Jiří Vlach, Lucie Háková. 2016. *Efektivita trestní politiky z pohledu recidivy*. Praha: Ediční řada IKSP.

- Rozum, Jan, Petr Kotulan, Jan Tomášek. 2008. *Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných*. Praha: Ediční řada IKSP.
- Rowe, Abigail. 2011. „Narratives of self and identity in women's prisons: Stigma and the struggle for self-definition in penal regimes.“ *Punishment & Society* 13 (5): 571-591.
- Řezáč, František Josef. 1852. *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců*. Praha: Příloha časopisu České vězeňství 4 a 5/1995.
- Scott, James C. 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- Scruton, Phil, Joe Sim, Paula Skidmore. 1991. *Prisons Under Protest*. Milton Keynes: Open University Press.
- Seelich, Andrea. 2009. *Strafvollzugs Architektur*. Wien: Springer.
- Seelich, Andrea. 2012. „Wie bekommt man die Menschenrechte in die Gefängnisarchitektur?“ *Kriminal-pädagogische Praxis* 40 (48): 31-34.
- Shapiro, Fred. 2006. *The Yale Book of Quotations*. New Haven: Yale University Press.
- Scharff Smith, Peter. 2012. „Imprisonment and Internet-Access - Human Rights, the Principle of Normalization and the Question of Prisoners Access to Digital Communications Technology.“ *Nordic Journal of Human Rights* 30 (4): 454-482.
- Scharff Smith, Peter. 2014. *When the Innocent are Punished: The Children of Imprisoned Parents*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Scharff Smith, Peter. 2015. *The Nordic Model - From Normalization and Open Prison to Pre-trial Practices*. Příspěvek přednesený na konferenci EUROCRIM 2015. Porto, 3.9.2015.
- Scheirs, Veerle, An Nuytiens. 2013. „Ethnography and emotions: The myth of the cold and objective scientist.“ Pp. 141-160 in Beyens K, J. Christiaens, B. Claes, S. De Ridder, H. Tournel, H. Tubex (eds). *The Pains of Doing Criminological Research*. Brussel: VUBPRESS,.
- Schmidt, James. 1996. *What Is Enlightenment?* Berkeley: University of California Press.

- Schwartz, Herman, Mary C. Schwartz. 1989. *Prison conditions in Czechoslovakia. A Helsinki Watch Report*. New York: Human Rights Watch.
- Silverman, David. 1970. *The Theory of Organizations*. London: Heinemann.
- Sjoberg, Gideon, Elizabeth A. Gill, Norma Williams. 2001. „A Sociology of Human Rights.“ *Social Problems* 48 (1): 11-47.
- Smaus, Gerlinda. 1994. „Physische Gewalt und die Macht des Patriarchats.“ *Kriminologisches Journal* 26 (2): 82-104.
- Smaus, Gerlinda. 1998. *Das Strafrecht und die gesellschaftliche Differenzierung*. Baden-Baden: Nomos
- Smaus, Gerlinda. 2003. „Die Mann-von-Mann-Vergewaltigung als Mittel zur Herstellung von Ordnungen.“ Pp. 100-122 in: Lamnek, S., Boatca, M. (eds.). *Geschlecht-Gewalt-Gesellschaft*. Opladen: Leske & Budrich.
- Snacken, Sonja. 2015a. „Punishment, legitimate policies and values: Penal moderation, dignity and human rights.“ *Punishment & Society* 17 (3): 397-423.
- Snacken, Sonja. 2015b. *Human Rights - The Gap in (Comparative) Prison Sociology*. Příspěvek přednesený na konferenci EUROCRIM 2015. Porto, 3.9.2015.
- Sonnenfels, Joseph. 1775. *Ueber die Abschaffung der Tortur*. Verlag: Orell.
- Sparks, Richard, Anthony Bottoms, Will Hay. 1996. *Prisons and the Problem of Order*. Oxford: Clarendon Press.
- Strauss, Anselm, Juliet Corbinová. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky zakotvené teorie*. Brno a Boskovice: Podané ruce a Albert.
- Sutton, James. 2011. „An Ethnographic Account of Doing Survey Research in Prison: Descriptions, Reflections, and Suggestions from the Field.“ *Qualitative Sociology Review* 7 (2): 45-63.
- Swaaningen, Rene V. 1997. *Critical Criminology: Visions from Europe*. London: SAGE.
- Sykes, Gresham M. 1958. *Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press.

- Synek, Jan. 2013. *Svobodni v nesvobodě: náboženský život ve věznicích v období komunistického režimu*. Vyšehrad: Ústav pro studium totalitních režimů.
- Šmausová, Gerlinda. 1992a. Znovuzačlenění, nebo trvalá marginalizace vězňů? O funkcích trestního práva. *Československá kriminalistika* 25 (3): 225-235.
- Šmausová, Gerlinda. 1992b. Trestní právo a kriminalita žen, *Právník* 131 (3-4): 264-282.
- Šmausová, Gerlinda. 1993a. „Dějiny kriminologie.“ Pp. 25-58 in Kuchta J. (eds.). *Kriminologie I*. Brno: Masarykova univerzita.
- Šmausová, Gerlinda. 1993b. „Dějiny myšlení a jejich význam pro vězeňství.“ Pp. 192-209 in Hungr P. (eds.). *Normativnost a realita práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Šmausová, Gerlinda. 1994. „Symbolické funkce trestního práva.“ Pp. 6-22 in Kratochvíl V. (eds.). *Trestněprávní reforma v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Taylor, Charles. 1981. *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ticktin, Miriam. 2006. „Where Ethics and Politics Meet: The Violence of Humanitarianism in France.“ *American Ethnologist* 33 (1): 33-49.
- Tomek, Prokop. 2000. *Dvě studie o československém vězeňství 1948 – 1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Tubex, Hilde. 2015. *How Good Can It Get In a Prison?* Příspěvek přednesený na konferenci EUROCRIM 2015. Porto 3. 9. 2015.
- Tuček, Milan. *Postoje občanů k trestu smrti – květen 2017*. Tisková zpráva CVVM. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Turk, Austin T. 2004. „Sociology of Terrorism.“ *Annual Review of Sociology* 30 (1): 271-286.
- Turner, Jennifer. 2016. *The Prison Boundary Between Society and Carceral Space*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ugelvik, Thomas. 2014. *Power and Resistance in Prison: Doing Time, Doing Freedom*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Uhlík, Jan. 1997. *F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století*. Praha: Příloha časopisu České vězeňství 2/1997.
- United Nations. 2017. *Assessing compliance with the Nelson Mandela Rules: A checklist for internal inspection mechanism*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
- Useem, Bert, Peter Kimball. 1989. *States of Siege: US Prison Riots, 1971-1986*. Oxford: Oxford University Press.
- Vacek, Eduard. 2004. „Stručný nástin vývoje vězeňství od roku 1989 do roku 1995.“ *Historická penologie* 1 (1): 10-12.
- Van Zyl Smit, Dirk. 2010. „Regulation of Prison Conditions.“ *Crime and Justice* 39 (1): 503-564.
- Van Zyl Smit, Dirk, Sonja Snacken. 2009. *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Váně, Jan, Lukáš Dirga. 2016. „The Religiosity Behind Bars: Forms of Inmate's Religiosity in the Czech Prison System.“ *Sociológia* 48 (6): 641-663.
- Večerník, Jiří. 2005. „Proměny a problémy české sociální politiky.“ *Sociologický časopis* 41 (5): 863-880.
- Veřejný ochránce práv. 2016. *Věznice: zpráva ze systematických návštěv veřejného ochránce práv*. Praha: Kancelář veřejného ochránce práv.
- Veřejný ochránce práv. 2018. *Statistické údaje o činnosti s komentářem - 1. čtvrtletí 2018*. Staženo z: <https://www.ochrance.cz/zpravy-o-cinnosti/statisticke-udaje-o-cinnosti/>. [cit. dne 20. 8. 2018].
- Vězeňská služba ČR. 2005. *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.
- Vězeňská služba ČR. 2006. *Evropská vězeňská pravidla*. Doporučení Rec (2006) 2 Výboru ministrů členským státům Rady Evropy k Evropským vězeňským pravidlům. Příloha časopisu České vězeňství č. 1/2006 (<http://vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/informacni-servis/ke-stazeni-112/publikace/>, cit. dne 6. 10. 2015).

- Vězeňská služba ČR. 2014. *Východiska a záměry nové koncepce vězeňství v České republice*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.
- Vězeňská služba ČR. 2018. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2017*. Praha: Vězeňská služba ČR, Generální ředitelství.
- Vláda ČR. 2018. „*Programové prohlášení vlády České republiky (červen 2018)*.“ Praha: Vláda ČR.
- Wacquant, Loïc. 2001. „The Penalisation of Poverty and the rise of Neo-Liberalism.“ *European Journal on Criminal Policy and Research* 9 (4): 401-412.
- Wacquant, Loïc. 2002. „The Curious Eclipse of Prison Ethnography in the Age of Mass Incarceration.“ *Ethnography* 3 (4): 371-397.
- Waldram, James B. 2009. „Challenges of Prison Ethnography.“ *Anthropology News* 50 (1): 4-5.
- Wall, Sarah. 2015. „Focused Ethnography: A Methodological Adaptation for Social Research in Emerging Contexts.“ *Qualitative Social Research* 16 (1). Staženo z: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2182/3728>
- [cit. dne 31. 10. 2015].
- Ward, David A. 1972. „Inmate Rights and Prison Reform in Sweden and Denmark.“ *Journal of Criminal Law and Criminology* 63 (2): 240-255.
- Ward, David A., Gene Kassebaum. 1965. *Women's Prison: Sex and Social Structure*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Watson, Scott. 2011. „The ‘human’ as referent object? Humanitarianism as securitization.“ *Security Dialogue* 42 (1): 3-20.
- Weber, Leanne, Elaine Fishwick, Marinella Marmo. 2014. *Crime, Justice and Human Rights*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Weber, Max. 1997. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta.

Whitty, Noel. 2011. „Human rights as risk: UK prisons and the management of risk and rights.“ *Punishment & Society* 13 (2): 123-148.

Young, Jock. 2007. *The Vertigo of Late Modernity*. London: SAGE.

Zimbardo, Philip. 2008. *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York: Random House.

Zimmer, Lynn. 1986. *Women Guarding Men*. Chicago: University of Chicago Press.

ANOTACE

NÁZEV: Humanizace po česku: analýza humanizace na úrovni psaných pravidel a reálné praxe v českých věznicích.

KLÍČOVÁ SLOVA: Vězení, Humanizace, Etnografie, Sociologie, Organizace, Lidská práva.

Proces humanizace se stává v novodobé historii českého vězeňství jedním z klíčových témat ovlivňujících úvahy nad stavem a budoucím směřování českého vězeňského systému. Zároveň je to téma doposud málo diskutované v rámci českých sociálních věd. Ve své práci proto obracím pozornost k procesu humanizace českého vězeňství a analyzuji způsoby, jakými je tento klíčový pojem definován na úrovni psaných pravidel a reálné praxe v českých věznicích. Na úrovni každodenní praxe se zaměřuji na analýzu způsobů, jakými k definování pojmu humanizace přistupují klíčoví aktéři vězeňského světa, za které považuji skupiny odsouzených, dozorců, pedagogických a terapeutických pracovníků a zástupců vedení věznic.

Vycházím z vlastního etnografického výzkumu, který jsem v roce 2014 realizoval v prostředí českých mužských věznic typu C. Analyzovaný datový soubor se skládá z rozhovorů s klíčovými aktéry českého vězeňského světa, z pozorování ve vnitřních prostorách věznic a z analýzy relevantních dokumentů vztahujících se k českému vězeňství.

Na základě provedeného výzkumu se jeví proces humanizace jako ústřední pojem českého moderního vězeňství, přičemž se však jedná o téma vzbuzující kontroverze a rozličné reakce. Přístupy klíčových aktérů vězeňského světa k definování pojmu humanizace jsou velmi různorodé a v mnoha případech se liší od přístupu prezentovaného na úrovni psaných pravidel. Proces humanizace se tak ukázal jako téma, které posiluje sociální distanci mezi aktéry vězeňského světa a přispívá k (re)produkci předsudků a vzájemných stereotypů.

ANNOTATION

TITLE: The Czech way of humanization: analysis of humanization on level of written rules and real practice in Czech prisons.

KEYWORDS: Prison, Humanization, Ethnography, Sociology, Organization, Human Rights.

The process of humanization is one of the key themes in modern history of Czech prison system, which affects considerations of current state and future development of Czech prison system. It is nonetheless still insufficiently discussed in the context of Czech social sciences. In my dissertation thesis, I focus my attention on the process of humanization of Czech prison system and on the analysis of different ways of defining this key term within the Czech prison system. I especially focus on the level of written rules and everyday practice in Czech prisons, which is represented by following groups of prison actors: prison inmates, prison guards, prison educators and psychologists and representatives of prison management.

The thesis is based on an ethnographic research within male prisons type C in the Czech Republic. The data corpus includes qualitative interviews with selected actors in the prison world, material gathered through observations inside prisons and analysis of the relevant documents on the Czech penitentiary system. Through this research, I found that the key respondents feel that humanization holds a rather ambivalent position in the Czech prison system and that the process of humanization of Czech prison system is seen as a controversial topic. Ways of defining term *humanization* differ within and also between key groups of prison actors. These different ways on the level of actors differ also in comparison with the level of written rules. It is thus possible to describe the process of humanization as a topic, which strengthens social distance between prison world actors and which also contributes to (re)production of preconceptions and stereotypes.